

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ**

Июл – сентябрь 2024, № 3 (47)

Июль – сентябрь 2024, № 3 (47)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи №312/МЧ – 97 аз 27 – уми ноябри соли 2023) ва Маркази байналмилалӣ ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмӣ тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Ҳаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и перерегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство №312/МЧ – 97 от 27.11.2023г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Душанбе – 2024

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет
Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюризода — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюризода — доктор юридических наук, профессор

Ҳайати таҳририя:

Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гадоев Б. С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Диноршох А.М. — котиби масъул, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Малко А. В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Россия);
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мачидзода Ҷ. З. — муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Редакционная коллегия:

Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Насриддинзода Э. С. — член-корреспондент НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктор юридических наук, профессор;
Гадоев Б. С. — доктор юридических наук, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктор юридических наук, профессор;
Диноршох А.М. — ответственный секретарь, доктор юридических наук, профессор;
Малько А.В. — доктор юридических наук, профессор (Россия);
Муртазозода Дж.С. — доктор юридических наук, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических наук, профессор;
Маджидзода Дж. З. — зам. главного редактора, доктор юридических наук, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктор юридических наук, профессор.

Шохиси обунавии маҷалла: 77735

Подписной индекс журнала: 77735

Маҷалла дар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишонии маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2024 © Ҳайати муаллифон, 2024

©Таджикский национальный университет, 2024 © Коллектив авторов, 2024

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ
ИЛМҲОИ НАЗАРИЯӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)
I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

Сафарбекзода Х. С. Аҳаммияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ.....	5
Рустамзода М. Р. Аҳаммияти тартиботи ҳуқуқӣ дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд.....	12
Зарифзода Ш. И. Хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	20
Зайнутдинова З. З. Основные научные подходы к пониманию и применению страхового интереса в праве.....	27
Азимов С.Ш. Баъзе масъалаҳои назарияӣ ва амалии ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ.....	42

II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)

II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ)
НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)

Мухторзода К. Т. Тайиноти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	57
Зиёзода Ф. У. Становление и совершенствование конституционных основ регулирования политических процессов.....	66
Курбанова М.Х. Проблемы определения статуса лиц с инвалидностью в международном праве.....	79

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)
III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)

Мирзозода П. З., Тен Р. И. Индивидуально определенные возможности потребителя: некоторые вопросы гражданско – правового регулирования.....	92
Мавлоназарзода О. А. Хусусияти танзими ҳуқуқии фаъолияти кормандони хонагӣ ва хонакорон.....	101
Сулаймонов Ф. С. Қонунгузори маданӣ ва иқтисоди рақамӣ (баррасии баъзе масъалаҳои эътирофи ҳуқуқҳои рақамӣ чун объекти ҳуқуқҳои маданӣ).....	107
Кодиров Ш.К. К вопросу о правовой природе рамочного договора.....	117
Қодирзода С.С. Мафҳум ва аломатҳои хосси миёнарави иттилоотӣ.....	127
Дилрабои А. Шартномаи муштарӣ дар соҳаи хизматрасониҳои алоқа.....	137
Сангканова Т. М. Намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар танзими ҳуқуқи маданӣ.....	144
Амирзода Ф.А. Сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо.....	151

IV. ТАҚРИЗҲОИ ВОРИДШУДА

IV. ПОСТУПИВЩИЕ ОТЗЫВЫ

Ғаюризода Ш. К. Тақриз ба асари

Устод.....163

V. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

V. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

**ИЛМҲОИ НАЗАРИЯӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5.1.1)
I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5.1.1)**

ВБД: 347.4 (575.3)

Сафарбекзода Х. С.*

АҲАММИЯТИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ

Калидвожаҳо: сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, танзими ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, банақшагирӣ, усул, давлат, ташкилотҳои байналмилалӣ, қонунгузорӣ, ташаббус, мутобикат, техника, талабот, қоида, таҳия, қабул, давра, мувофиқакунии.

Ключевые слова: правотворческая политика, правовая политика, правотворческой деятельность, правовое регулирование, нормативно-правовые акты, метод, планирования, государство, международные организации, законодательство, инициатива, соответствие, техника, требование, правила, разработка, принятие, этапы, согласование.

Key words: law-making policy, legal policy, law-making activity, legal regulation, normative legal acts, method, planning, state, international organizations, legislation, initiative, compliance, technique, requirement, rules, development, adoption, stages, coordination.

Аҳаммияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо он муайян мегардад, ки идоракунии ҳамаи давраҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба роҳ монда мешавад. Усулҳои гуногуни идоракунии раванди ҳуқуқэҷодкунӣ истифода мешаванд. Дар байни онҳо нақши муҳимро усули ба нақша гирифтани фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ишғол мекунад. Тавре А.П. Мазуренко қайд мекунад, банақша гирифтани фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ барои мутобик намудани раванди таҳия ва қабули қонунҳо ба ҳадафҳои стратегии рушди давлат ва танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ аҳаммият дорад.¹

Тавре маълум аст, камбудии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ сатҳи самаранокии танзими ҳуқуқиро паст мекунад, метавонанд, ки ба манфиатҳои шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ зарар расонанд, боиси танзим нашудани муносибатҳои дахлдори ҷамъиятӣ гарданд. Аз ин хотир, дар

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, ноиби ректори Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав оид ба илм ва инноватсия. Тел.: +992909050303. Email. hukmidin-1981@mail.ru

¹Ниг.: Мазуренко А.П. Планирование и прогнозирование как основные методы правотворческой политики // Вестник науч. трудов Нижнекамского ф-та Московского гуманитарно-экономического ин-та. – Казань, 2008. – С. 149.

асарҳои илмӣ ба масъалаи пешгирии камбудиҳои ғаёлияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки дар бештари ҳолатҳо дар шакли хатогиҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ё қонунэҷодкунӣ баромад мекунад, таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар баробари сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар илм мафҳуми «сиёсати қонунэҷодкунӣ» таҳқиқ мешавад.¹

Бо дарназардошти ҳолати зикршуда А.П. Мазуренко пешгирии хатогиҳои ҳуқуқэҷодкуниро ҳамчун вазифаи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ мепазирад. Айни замон масъалаи мазкур дар соҳаи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ҳалли ҳудро наёфтааст. Аз ин хотир, муаллифи номбурда зарурати сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро бо таҳқиқи масъалаи масъулияти ҳуқуқии субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ барои роҳ додан ба хатогиҳо вобаста мекунад.²

Дар илм таклиф пешниҳод мешавад, ки барои дидаву доништа роҳ додан ба саҳви дағал дар ғаёлияти ҳуқуқэҷодкунӣ чораҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ барои кормандони мақоми қонунгузор, экспертҳое, ки дар экспертизаи лоиҳаи қонун иштирок намуда, ҳулоса додаанд, пешбинӣ карда шавад.³

Пешгирии саҳви ҳуқуқэҷодкунӣ дар доираи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо роҳи пешбинӣ намудани роҳҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба ғаёлияти субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ ҳалли ҳудро ёфта метавонад. Аммо ба ақидаи олимони масъалаи масъулияти ҳуқуқии субъектони ғаёлияти ҳуқуқэҷодкунӣ ҳоло ҳалли ҳудро наёфтааст ва аз ин хотир, зарурати ғаёли гардонидани таҳқиқоти масъулияти субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ барои роҳ додан ба саҳви ҳуқуқэҷодкунӣ эҳсос мегардад.⁴

Зарурати сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо он собит мегардад, ки заминаи танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Тавре А. Ю. Калинин қайд мекунад, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ яке аз омилҳои таъмили танзими ҳуқуқӣ мебошад, чунки «сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ мақсадҳои муайяни ҳудро дорад, дар заминаи принсипҳои муайян, аз ҷумла принсипҳои махсуси он, бо истифодаи шаклҳо ва усулҳои махсус амалӣ карда мешавад, барои ноил гардидан ба натиҷаҳои мушаххас, аз

¹Ниг.: Поленина С.В. Законотворческая политика // Правовая политика России: теория и практика // Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 2006. – С. 219.; Мазуренко А.П. Законотворческая политика как важнейшее средство решения проблем современного российского парламентаризма // 100 лет российскому парламентаризму: взгляд из прошлого в будущее. Материалы региональной научно-практ. конф. 11 апреля 2006 г. – Ставрополь, 2006. – С. 53.

²Ниг.: Мазуренко А. П. К вопросу о видах юридической ответственности за правотворческие ошибки // Правотворческие ошибки. – С. 479.

³Ниг.: Лукашева А.В. Законотворческие ошибки // Гражданин и право. – 2000. – № 3. – С. 36.

⁴Ниг.: Лукашева А.В. Асари ишорашуда. – С. 36.

ҷумла ташаккули қонунгузори илман асоснок, ҳамоҳангшуда ва беихтилоф равона мешавад».¹

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ намуди мустақили сиёсати ҳуқуқӣ буда, стратегия ва тактикаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро бо истифодаи воситаҳои сиёсати ҳуқуқӣ муайян мекунад. Дар раванди ташаккул ва амалигардии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ имкониятҳои сиёсати ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Айни замон сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ падидаи мустақили ҳаёти ҳуқуқӣ буда, тавассути воситаҳои махсуси сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ амалӣ карда мешавад.

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ аз сиёсати ҳуқуқтатбиқкунӣ, сиёсати тафсири ҳуқуқӣ, сиёсати ҳифзи ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқии экологӣ ва намудҳои дигари сиёсати ҳуқуқӣ бо он фарқ мекунад, ки дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ амалӣ карда мешавад. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ на бо амалисозӣ, татбиқ ё тафсири ҳуқуқ, балки бо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ алоқаманд аст. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бошад, самти мустақили фаъолияти ҳуқуқӣ мебошад. Аз ин хотир, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ аз як тараф намуди мустақили сиёсати ҳуқуқӣ буда, аз тарафи дигар падидаи мустақили ҳаёти ҳуқуқӣ мебошад.

Илова бар ин, мустақилияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо он муайян карда мешавад, ки ҳамчун падидаи мустақил ва айни замон мураккаби ҳуқуқӣ буда, аз унсурҳои муайян иборат аст. Унсурҳои таркибии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ инҳо мебошанд:

- стратегия ва тактикаи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, ки дар иртибот бо стратегия ва тақикаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ муайян карда мешавад; ба нақша гирифтани фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ;
- пешгӯӣ намудани дурнамои рушди ҳуқуқэҷодкунӣ;
- мониторинги ҳуқуқӣ;
- техникаи ҳуқуқӣ;
- асосноккунии илмӣ;
- ба инобат гирифтани афкори ҷамъиятӣ;
- таъминоти экспертӣ ва методии ҳуқуқэҷодкунӣ.

Тавре мушоҳида мешавад, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ падидаи мустақил ва мураккаби ҳуқуқӣ буда, паҳлуҳои гуногун дорад. Ташаккул ва амалӣ гардидани сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ тақмили ҳамаи унсурҳои сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро, ки болотар зикр гардиданд, талаб мекунад.

Ҳамзамон бо ин, унсурҳои сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Унсурҳои сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ падидаҳои мустақили ҳаёти ҳуқуқӣ буда, дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ нақши худро

¹Ниг.: Калинин А.Ю. Правотворческая политика современного демократического государства // Вестник юридического факультета Коломенского института (филиала) ГОУ ВПО МГОУ. – 2009. – № 4. – С. 31. – С. 30-36.

ичро мекунад. Айни замон унсурҳои сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ танҳо дар ягонагӣ имкониятҳои васеи сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро таъмин карда метавонанд. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар ҳолати алоқамандӣ ва робитаи устувори байни унсурҳои мазкур ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ таъсири самаранок расонида метавонад. Ташаккули низоми ягона ва муташаккили унсурҳои сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ омили аввалиндараҷаи самаранокии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад.

Афзалияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ аз намудҳои дигари сиёсати ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки ҳамчун падидаи мураккаби ҳуқуқӣ аз маҷмуи унсурҳои муайян (падидаҳои мустақили ҳуқуқӣ) иборат буда, ҳар яке аз ин унсурҳо (ба нақша гирифтани фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, экспертизаи лоиҳаи қонун, мониторинги ҳуқуқӣ ва дигар) дар таъмини самаранокии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ нақши муҳим доранд.

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо такмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ алоқаманд аст. Зарурати сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ асосан бо такмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, таъмини самаранокии ҳуқуқэҷодкунӣ, бо дарназардошти нақши ҳуқуқэҷодкунӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда мешавад. Тавре А.П. Мазуренко қайд мекунад, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ «роҳи такмил ва навсозии ҳуқуқэҷодкунӣ, баланд бардоштани самаранокии он мебошад. Ин намуди сиёсат барои ташаккули чараёни озод аз ихтилофот, ягона, мунтазами ҳуқуқэҷодкунӣ лозим аст».¹

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ чараёни муттасил ва мунтазами ҳуқуқэҷодкуниро тавассути истифодаи воситаҳои гуногуни сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, аз ҷумла ба нақшагирии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, экспертизаи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги амалӣ гардидани санадҳои меъёрӣ, таъминии навгонии ҳуқуқэҷодкунӣ бо роҳи тағйири иловаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда, омӯзиш ва ба инобат гирифтани талаботи тағйирёбандаи танзими ҳуқуқӣ таъмин мекунад.

Барои иҷрои самараноки вазифаҳои зикршуда пешбинӣ намудани тағйироти ҳаёти ҷомеа, инкишофи босуръати муносибатҳои ҷамъиятӣ, мониторинги ҳолати кунунии танзими ҳуқуқӣ зарур аст. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли вазифаи мазкур ин истифодаи воситаҳои илмӣ пешгӯии дурнамои ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад. Пешгӯии дурнамои рушди ҳуқуқэҷодкунӣ бо истифодаи усулҳои махсуси илмӣ, дар доираи таҳқиқоти илмӣ, бо ҷалби муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ ба роҳ монда мешавад.

¹Ниг.: Мазуренко А.П. Правотворческая политика как новый государственно-правовой феномен // Государственно - правовые исследования. – 2020.- Вып. 3. – С. 374. – С. 374.

Ҳангоми истифодаи усулҳо ва воситаҳои пешгӯии дурнамои рушди ҳуқуқэҷодкунӣ воситаҳои пешгӯиро, ки дар назария ва концепсияи сиёсати ҳуқуқӣ пазируфта мешаванд, истифода намудан мумкин аст. Пешгӯии рушди ҳуқуқэҷодкунӣ дар робита бо мақсадҳо ва вазифаҳои умумии пешгӯии илмӣ амалӣ карда мешавад. Пешгӯии имӣ яке аз вазифаҳои мубрами илми ҳуқуқшиносӣ буда, дар ҳама таҳқиқоти илмӣ, аз он ҷумла зимни таҳлили илмии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ истифода мешавад. Ба ақидаи Н.И. Матузов пешгӯӣ намудан унсури ҳатмии сиёсати ҳуқуқӣ мебошад.¹ Пешгӯии илмӣ дар сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ низ истифода мешавад. Илова бар ин, усули мазкур дар соҳаи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ нақш ва аҳамияти бештар пайдо мекунад, чунки рушди ҳуқуқэҷодкунӣ бидуни пешгӯӣ намудани равандҳои рушди ҷомеа, натиҷаҳои ҷашмдошти инкишофи қонунгузорӣ, натиҷаҳои ислоҳоти ҳуқуқӣ ғайриимкон аст.

Аҳамияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар он аст, ки он дар ташаккулу рушди низоми ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ, низоми қонунгузорӣ нақши ҳалкунанда дорад. Инкишофи низоми ҳуқуқӣ ва тамоми унсурҳои таркибии он, аз он ҷумла низоми қонунгузорӣ, соҳаҳо ва институтҳои ҳуқуқ дар заминаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сурат мегирад. Айни замон раванди мазкур тақмили мунтазами фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ба талаботи нави замона мутобик намудани онро дар шароити тағйироти куллии ҳаёти ҷомеа талаб мекунад. Дар ҳалли ин вазифа сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, ки имконияти идора намудани фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро дорад, саҳми ҳалкунанда дорад.

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ солҳои охир таваҷҷуҳи олимониро ба худ ҷалб мекунад. Таҳқиқи фаъоли паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкур далели он аст, ки сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ масъалаи мубрами илми ҳуқуқшиносӣ буда, навгонии илмӣ дорад.

А.Ю. Калинин хусусиятҳои зерини сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро муайян мекунад:

1) сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ омили сиёсӣ ва ҳуқуқии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ буда, ба ташаккулу инкишофи низоми ҳуқуқ таъсири ҳалкунанда мерасонад;

2) дар амалӣ гардидани он субъектҳои гуногун, аз ҷумла вакилон ва кормандони мақомоти намоёндагӣ, субъектҳои ташаббуси қонунгузорӣ, муассисаҳои илмӣ, шахрвандон иштирок мекунанд;

3) дар сатҳи гуногуни сохтори давлатӣ ва ҷамъиятӣ амалӣ мешавад;

¹Ниг.: Матузов Н.И. Российская правовая политика: вызовы и угрозы XXI века // Правовая политика России: теория и практика: монография // Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2006. – С. 33.

4) истифодаи захираҳои илмиро дар давраи омода намудани лоиҳаи қонунҳо ва дар давраи қабули онҳо пешбинӣ мекунад;

5) истифодаи усулҳои пешгӯӣ ва ба нақша гирифтани фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро дар заминаи гузаронидани таҳлили сотсиологӣ, мониториинги қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқ, таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқиро дар назар дорад;

6) хусусияти низомнокӣ дошта, ба ташаккули низоми ягонаи қонунгузорӣ равона мешавад.¹

Аҳаммияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар шароити вусъати робитаҳои хориҷии давлати Тоҷикистон, танзими ҳуқуқии доираи васеи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, ки дар доираи ташкилу фаъолияти иттиҳодияҳои нави байнидавлатӣ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай ва дигар) пайдо мешаванд, баландтар мешавад. Тавре Р.Ш. Сотиволдиев (Р.Ш. Шарофзода) қайд мекунад, ки сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар шароити инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

-ба ҳолати беҳтар овардани сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ бо мақсади қонун гардонидани талаботи нави ҳаёти ҷомеа;

-тақмили қонунгузории ҷумҳурӣ бо мақсади мутобиқ намудани он ба принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллӣ;

-таҷдиди назар намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор бо мақсади таъмини мутобиқати онҳо ба талаботи Ташкилоти байналмилалӣ савдо (ТБС);

-мониторинги доимии қонунгузории ҷумҳурӣ бо мақсади таъмини татбиқи созишномаҳо дар доираи ТБС;

-ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ бо мақсади паҳн намудани иттилооти ҳуқуқӣ.²

Адабиёт:

1. Калинин А.Ю. Правотворческая политика современного демократического государства // Вестник юридического факультета Коломенского института (филиала) ГОУ ВПО МГОУ. – 2009. – № 4. – С. 30-36.
2. Лукашева А.В. Законотворческие ошибки // Гражданин и право. – 2000. – № 3. – С. 24 -36.

¹Ниг.: Калинин А.Ю. Асари ишорашуда.– С. 36.

²Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Правовая политика как доктринальная основа стратегии правового развития Республики Таджикистан // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: философия и право. – 2012. – №2. – С. 87.

3. Мазуренко А.П. Законотворческая политика как важнейшее средство решения проблем современного российского парламентаризма // 100 лет российскому парламентаризму: взгляд из прошлого в будущее. Материалы региональной научно-практ. конференции. 11 апреля 2006 г. – Ставрополь, 2006. – С. 53–68.
4. Мазуренко А.П. Планирование и прогнозирование как основные методы правотворческой политики // Вестник науч. трудов Нижнекамского ф-ла Московского гуманитарно-экономического ин-та. – Казань, 2008. – С. 149–152.
5. Мазуренко А.П. Правотворческая политика как новый государственно-правовой феномен // Государственно - правовые исследования. – 2020. Вып. 3. – С. 373-377.
6. Матузов Н.И. Российская правовая политика: вызовы и угрозы XXI века // Правовая политика России: теория и практика: монография // Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2006. – С. 21 - 33.
7. Поленина С.В. Законотворческая политика // Правовая политика России: теория и практика // Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 2006. – С. 219–248.
8. Сативалдыев Р.Ш. Правовая политика как доктринальная основа стратегии правового развития Республики Таджикистан // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: философия и право. – 2012. – №2. – С. 74 – 87.

Сафарбекзода Х. С.

Фишурда

Аҳаммияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаи аҳаммияти сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ таҳқиқ мешавад. Муҳим будани сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар он аст, ки ба ҳамаи давраҳои он таъсир мерасонад. Дар ин ҷода усулҳои гуногуни идоракунии истифода карда мешаванд. Дар ин низом усули ба нақшагирии аҳаммияти хосса дорад. Зарурати сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар он аст, ки самаранокӣ танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин мекунад.

Сафарбекзода Х. С.

Аннотация

Значение правотворческой политики

В данной статье исследуется вопрос о значении правотворческой политики. Важность правотворческой политики определяется тем, что осуществляется руководство всеми периодами правотворческой деятельности. Используются различные методы управления правотворческим процессом. Среди них важную роль играет метод планирования правотворческой деятельности. Необходимость правотворческой поли-

тики подтверждается тем, что она является основой эффективного регулирования общественных отношений.

Сафарбекзода Х. С.

The summary
The importance of lawmaking policy

This article examines the question of the meaning of law-making policy. The importance of law-making policy is determined by the fact that all periods of law-making activity are managed. Various methods of managing the law-making process are used. Among them, the method of planning law-making activities plays an important role. The need for law-making policy is confirmed by the fact that it is the basis for the effective regulation of social relations.

Муқарризи мақола Буризода Э. Б. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Рустамзода М. Р.*

**АҲАММИЯТИ ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ ЭЪМОРИ
ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНӢД**

Калидвожаҳо: тартиботи ҷамъиятӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, давлати ҳуқуқбунёд, қонуният, волоияти қонун, кафолатҳои ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ, уҳдадорӣ, татбиқи ҳуқуқ, танзим, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанг, амал, натиҷа, сатҳи дарк, ақида, шароит, талабот, муносибат, зарурат, сабаб, асос, оқибат.

Ключевые слова: общественный порядок, правопорядок, правовое государство, законность, верховенство закона, правовые гарантии, юридическая ответственность, субъективные права, обязанности, применение права, регулирование, правовое сознание, культура, действие, результат, уровень познания, условия, мнение, требования, подход, необходимость, обусловность, причина, следствия.

Key words: public order, law and order, rule of law, legality, rule of law, legal guarantees, legal responsibility, subjective rights, duties, application of law, regulation, legal consciousness, culture, action, result, level of knowledge, conditions, opinion, requirements, approach, necessity, conditionality, cause, consequences.

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, судьяи Суди ҳарбии гарнизони шаҳри Душанбе.

Ақидаҳо доир ба мафҳуми тартиботи ҳуқуқӣ дар осори донишмандони дохилу хориҷ гуногун мебошанд¹. Тартиботи ҳуқуқӣ бо ҳуқуқ алоқаманд буда, натиҷаи амалӣ гаштани меъёрҳои ҳуқуқиро ифода мекунад². Чуноне, ки Г.В. Малтсев қайд мекунад, зарурати амалии бунёди тартиботи ҳуқуқӣ дар заминаи донишҳои ҳар чи мукамал, аниқ ва пурраи моҳияти афкори ҳуқуқӣ бармеояд³. С.С. Алексеев тартиботи ҳуқуқиро чун «натиҷаи амали қонуният, сатҳи амалӣ гаштани талаботи он» таъриф медиҳад⁴.

Р. Шарофзода мафҳумҳои тартиботи ҷамъиятӣ ва тартиботи ҳуқуқиро шарҳ дода, қайд меамояд, ки тартиботи ҷамъиятӣ ба маънои низоми муносибатҳои ҷамъиятии танзимгашта, натиҷаи амалӣ гаштани ҳамаи меъёрҳои иҷтимоӣ (ахлоқӣ, одатӣ, динӣ, корпоративӣ ва м.и.) фаҳмида мешавад. Тартиботи ҳуқуқӣ бошад, чун натиҷаи амалӣ гаштани меъёрҳои ҳуқуқӣ, чун ҷузъи тартиботи ҷамъиятӣ эътироф мегардад⁵.

Тартиботи ҳуқуқӣ натиҷаи амалигардонии қонуният буда, бо роҳи ихтиёрӣ аз ҷониби умум иҷро намудани талаботи қонун, пешгирӣ кардани ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ, нисбати вайронкунадагони қонун татбиқ намудани чораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ ё маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешавад⁶.

Таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар солҳои нахустини истиқлолияти давлатӣ аз ҳар ҷиҳат аз сифати фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вобаста буд. Бинобар ин, вазъияти сиёсии дар ҷумҳурӣ ба миён омадари ба назар гирифта, ҳанӯз 31 декабри соли 1992 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ), муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомиро вазифадор карда буданд, ки фаъолияти худро дар бобати пурзӯр намудани муқовимат зидди ҷинояткорӣ дар ҳама самтҳо (хусусан зидди ғоратгарӣ, роҳзанӣ, талаву тороч кардани

¹Ниг.: Раҳматулов А.Э., Шарифов Ф.М. Заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии ташаккули давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон – Душанбе, 2012.- 124с.; Алексеев С.С. Теория государства и права. – М.: Норма, 2004. - С.84.; Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права. – М., 2003. - С.292.; Гойбов Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект: автореф...дисс.....канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012.- 288 с.

²Ниг.: Қаландарова М.Д. Доир ба заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон // Вестник ДДҲСБТ. – №. 3. – 2019. - С. 167.

³Ниг.: Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. - М., 1999.- С. 3.

⁴Ниг.: Алексеев С.С. Право: азбука - теория – философия. Опыт комплексного исследования.- М., 1999. – С. 38.

⁵Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2002. – С. 651.

⁶Ниг.: Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ // Захираи электронӣ: <http://ilm.komron.info/> . Санаи муроҷиат 10.11.2023.

амволи давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ғасод, ифротгарой, терроризм), инчунин дар самти таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, пурзӯр намоянд¹.

Дар баробари асосҳои назариявӣ, ҳамчунин асосҳои ҳуқуқии тартиботи ҳуқуқӣ низ то ҳадди имкон муқаррар карда шудаанд. Заминаҳои ташаккули тартиботи ҳуқуқӣ дар ҚТ Конститутсияи кишвар ва дар заминаи он дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ қабулшуда ба шумор мераванд.

Дар Конститутсияи ҚТ соҳибхитӣрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, моҳият ва вазифаҳои давлат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, забони давлатӣ, рамзҳои давлатӣ ва шаклҳои давлатдорӣи Тоҷикистон, ҳадафҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, асосҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон эълон шудаанд. Конститутсияи ҚТ - ро давлати соҳибхитӣр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон кард, ки ҷавобгӯи ҳадаф ва талаботи инкишофи ҷомеаи демократӣ дар ҷаҳони мутамаддин буда, ҳоло дар конститутсияҳои ҳамаи давлатҳои демократии дунё ифода гаштааст².

Механизми амалисозии тартиботи ҳуқуқӣ маҳз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маҳсуб ёфта, пойдорӣи давлати ҳуқуқбунёд низ аз мавҷудияти мақомоти асосии ҳокимияти давлат вобаста аст. Мақомоти судӣ, мақомоти прокуратура, мақомоти корҳои дохила, мақомоти амнияти миллӣ муҳимтарин субъектҳои амаликунанди тартиботи ҳуқуқӣ мебошанд, ки бо ваколату вазифаҳои мушаххаси худ дар роҳи эъмори давлати ҳуқуқбунёд, қонуният ва тартиботи ҳуқуқиро амалӣ месозанд.

Чи тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби худ қайд менамояд, «таъмини адолат аз ҷониби мақомоти судӣ он гоҳ ногузир мегардад, ки агар зарурати бо даҳолати давлат маҳдуд кардани ҳуқуқу озодӣ, ба танзим даровардани низоъҳо дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ба миён оянд. Давлат бо ин роҳ кӯшиш мекунад, тартиботи ҳуқуқӣ ва меъёри рафтори аъзои ҷамъиятро, ки ҷорӣ кардааст, аз таҷовуз ҳимоя кунад, низоъро ҳал ва ҳуқуқи вайроншударо барқарор намояд. Яъне, адолати судӣ хусусияти давлатӣ-ҳуқуқӣ гирифта, бо нақш ва таъиноти иҷтимоии он алоқамандии бевосита пайдо кард, одилона ҳал кардани

¹Ниг.: Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат./ Раҳмон, Э./ ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон 2005.- 501с.

²Ниг.: Қаландарова М.Д. Асари ишорашуда. – С. 166.

ҳама гуна баҳсҳо аз ҷониби суд талаботи асосии фаъолияти онҳо муқаррар гардид¹.

Ташаккули давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон аз таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, аз такмилёбӣ ва воқеан дар амал татбиқ шудани қонунҳо, сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳолии кишварамон вобастагии калон дорад².

Мавҷудияти тартиботи ҳуқуқӣ дар давлати ҳуқуқбунёд аз он шаҳодат медиҳад, ки дар низоми устувори муносибатҳои танзимшуда, мақомоти давлатӣ фаъолияти муташаккилонаро амалӣ менамоянд. Ҳамчунин кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқӣ инсон ва ягонагии нишондодҳои қонун дар ҷомеа таъмин мегарданд.

Назарияи давлати ҳуқуқбунёд ба андешаи муҳаққиқон аслан догма набуда, он имрӯз ҳам инкишоф меёбад ва пайваста бо мазмуни нав пур мешавад, зеро анъанаҳои ҳуқуқию ахлоқӣ ва таҷрибаи сиёсӣ дар таърихи инсоният такмил меёбанд. Дар баробари ин бояд дар хотир дошт, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳеҷ гоҳ мафҳуми ягонаи аз ҷониби умум эътирофшудаи давлати ҳуқуқӣ вуҷуд надошт ва ҳоло ҳам вуҷуд надорад. Он метавонад аз мавқеъҳои гуногуни идеологӣ, дар доираи намудҳои гуногуни фаҳмиши ҳуқуқӣ асоснок карда шавад ва инкишоф ёбад, воқеияти низомҳои гуногуни сиёсӣ ва ҳуқуқии миллиро инъикос кунад³.

Таълимот дар бораи давлат ҳамчун ташкилоте, ки фаъолияти худро дар асоси қонун пеш мебарад, ханӯз дар марҳилаи аввали инкишофи тамаддуни башарият ташаккул ёфт. Андешаи давлати ҳуқуқӣ бо ҷустуҷӯи шаклҳои мукамалтар ва одилонаи ҳаёти иҷтимоӣ алоқаманд буд. Мутафаккирони аҳди бостон кушиш кардаанд, ки чунин робита ва таъсири мутақобилаи ҳуқуқ ва ҳокимияти давлатиро муайян кунанд, ки фаъолияти мутаносиби ҷамъияти он давраро таъмин намоянд. Олимони замони қадим чунин мешумориданд, ки оқилонатарин ва одилонатарин танҳо он шакли сиёсии ҳаёти ҷомеа аст, ки дар он қонун ҳам барои шахрвандон ва ҳам барои ҳуди давлат ҳатмӣ гардад.

Ҳуди тартиботи ҳуқуқӣ ба назари муаллифон падидаи давлатӣ-ҳокимиятӣ буда, он дар ҳоле амалӣ мегардад, ки ташкилоти ҳокимияти оммавӣ, яъне ҳокимияти давлатӣ, чораҳои ҳуқуқӣ ва

¹Ниг.: Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат./ Раҳмон, Э./ ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон 2005. – С. 8.

²Ниг.: Раҳмон Э. Матбуот ёвари давлату ҳукумат аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100 солагии матбуоти тоҷик // Минбари халқ.- 2012.-№11(834). – С. 1.

³Ниг.: Назаров П. С. Правопорядок в условиях формирования правового государства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. - Саратов, 2005. – С. 27.

мусоидат ба амалисозии онро таъмин мекунад, вучуд дорад. Бидуни ҳокимияти давлатӣ (бе ҳокимиятдории давлати ҳуқуқӣ), механизм ва институтҳои тартиботи ҳуқуқӣ, муайянияти расмӣ, воситаҳои самарабахши амалисозӣ ва татбиқнамоии он дар ҷомеа ногузир мебошанд¹.

Дар давлати ҳуқуқбунёд волеияти қонун маҳз тавассути тартиботи ҳуқуқӣ ҷорӣ мегардад. Ба андешаи О.Ф. Скакун тартиботи ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқиро барои содир кардани ҳуқуқайронкунӣ талаб карда, низоми саҳтро муқаррар мекунад. Ҳамчунин он фаъолияти амиқ ва самарабахши мақомот ва хадамоти давлативу ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама судиро пешбинӣ мекунад; шароитро барои ташкили ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини озодиҳои фардӣ фароҳам оварда, ҳамаи ҷораҳои таъсиррасонии давлатиро таъмин менамояд². Дар воқеъ, тартиботи ҳуқуқӣ рукни муҳими ташкили давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, ба воситаи он ҳуқуқу озодиҳои фитрӣ ҳимоя карда мешаванд. Давлати ҳуқуқбунёд бар пояи ҳуқуқ ва қонун бунёд гардида, риояи бечунучарои қонун яке аз аслҳои муҳимми мавҷудияти он мебошад. Бинобар ин, давлати комилан ҳуқуқиро аз сатҳи амалишавии принципи қонуният баҳо медиҳанд.

Тартиботи ҳуқуқӣ ҳамчун як низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар асоси волеияти ҳуқуқи инсон ва қонуният инкишоф меёбад, ҳамчун ташкилоти ҳаёти ҷамъиятӣ, ки ба қонун ва қонуният асос ёфтааст, ҳолати сифатии муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос мекунад ё ҳолати воқеии ба тартиб даровардани муносибатҳои ҷамъиятиро ифода мекунад³. Нишондиҳандаи вазъи тартиботи ҳуқуқӣ риоя ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дуруст истифода кардани онҳо мебошад. Дар ҷомеа чи қадар камтар ҷинойт содир карда шавад, қонуният ҳамон қадар мустаҳкам мешавад. Тартиботи ҳуқуқӣ аз татбиқи на танҳо принципи қонуният, балки тамоми принципҳои дигари давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ иборат аст.

Муҳимияти дигари тартиботи ҳуқуқӣ дар давлати ҳуқуқбунёд аз он иборат аст, ки тавассути он ҳуқуқу озодиҳои инсон ва баробарҳуқуқӣ эҳтиром ва ҳимоя гардида, кафолат дода мешаванд. Таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ, фароҳам овардани шароит барои татбиқи он, талаботи тартиботи ҳуқуқӣ ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад.

¹Ниг.: Мамычев А.Ю., Сухомлинов А.С. Правовой порядок и правовое действие в контексте типов правопонимания. – М., 2004. – С. 302.

²Ниг.: Скакун О.Ф. Теория государства и права (Энциклопедический курс): учебник. – Харьков: Еспада, 2006. – С. 725.

³Ниг.: Радько Т.Н. Теория государства и права: учебник для бакалавров. – М.: Проспект, 2012. – С. 358.

Яъне асосҳои ҳуқуқӣ ва механизми тартиботи ҳуқуқиро давлат муайян мекунад, ки давлати ҳуқуқӣ бидуни онҳо вуҷуд дошта наметавонад. Унсурҳои асосии тартиботи ҳуқуқиро сохтори ҳуқуқии ҷомеа, давлат, мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, гуруҳҳои иҷтимоӣ, шаҳрванд, ки субъекти ҳуқуқ мебошанд ташкил медиҳанд. Бинбар ин кафолатҳои ҳуқуқиро маҳз чунин субъектони тартиботи ҳуқуқӣ амалӣ намуда, тавассути онҳо ҳуқуқу озодиҳои шаҳрванд татбиқ ва ҳимоя мегарданд.

Дар баробари гуфтаҳои боло бояд қайд кард, ки маърифат, фарҳанг ва шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ва ҷомеа омили муҳими таҳкими давлати ҳуқуқбунёд ба ҳисоб меравад, ки онҳо бевосита дар раванди тартиботи ҳуқуқӣ низ ташаккул меёбанд. Дар ҳоле тартиботи ҳуқуқӣ вайрон мегардад, ки шаҳрванд уҳдадорҳои худро наметавонад, ё қабул ва ихтиёран иҷро намекунад. Чунин омил аз сатҳи пасти фарҳангӣ, шуури ҳуқуқӣ ва татбиқи тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, тартиботи ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқӣ ва қисми ҷудонашавандаи тартиботи ҷамъиятӣ буда, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ маҳз аз тарафи давлати амалӣ карда мешавад. Тартиботи қатъӣ, аз он ҷумла тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ низоми устувор, муташаккил - ҳислатҳои табиатан ба ҷомеа хос мебошанд. Ҷомеаи инсонӣ аз замонҳои аввали пайдоиш ташаккулаш маҳз чун ҷомеаи муташаккилу танзимгашта инкишоф ёфтааст. Аҳамияти тартиботи ҳуқуқӣ дар шароити эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд бо чунин нуктаҳо тасдиқ карда мешавад:

-тартиботи ҳуқуқӣ омили пешгирии ҳаргуна ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа мебошад;

- дар натиҷаи амалӣ гардидани тартиботи ҳуқуқӣ дигар намудҳои фаъолиятҳои ҳуқуқӣ аз ҷумла, ҳуқуқҳифзкунӣ, ҳуқуқбарқароркунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ таъмин карда мешаванд;

- мавҷудияти заминаи муаммалӣ қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ ба таъмини тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад;

- тартиботи ҳуқуқӣ омили муҳими таҳкими нишонаҳо ва принципҳои давлати ҳуқубунёд, аз ҷумла волоияти қонун, қонуният, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мавҷудияти масъулияти ҳуқуқии давлат ва шаҳрвандон мебошад;

- дар заминаи таъмингаштани тартиботи ҳуқуқӣ сатҳи фарҳанг ва шуури ҳуқуқии ҳар фард ва дар умум ҷомеа баланд мегардад.

Аҳамияти тартиботи ҳуқуқӣ барои давлати ҳуқуқбунёд дар он зоҳир мегардад, ки он маҳз дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дар раванди ҳуқуқҷодкунӣ ба вуҷуд меояд. Нишонаи асосии давлати ҳуқуқбунёд волоияти ҳуқуқ ва нуфузи эътибори қонун буда, тартиботи ҳуқуқӣ дар доираи нишонаҳои мазкур амалӣ мегардад. Тартиботи

ҳуқуқӣ дар натиҷаи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ аз ҷумла амалишавии қонуният ва ғайриқонуният ҳуқуқтатбиқкунӣ муқаррар гардида, ҳамзамон уҳдадорихоро барои субъектон муайян мекунад.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Право: азбука - теория – философия. Опыт комплексного исследования. - М., 1999.
2. Алексеев С.С. Теория государства и права. – М.: Норма, 2004.
3. Гоибов Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект: автореф...дис.....канд.юрид.наук. – Душанбе, 2012.- 288 с.
4. Қаландарова М.Д. Доир ба заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон // Вестник ДДҲСБТ. – №. 3.- 2019. – С. 156 – 169.
5. Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. - М., 1999.
6. Назаров П. С. Правопорядок в условиях формирования правового государства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. - Саратов, 2005.- 196 с. РГБ ОД, 61:05-12/980.
7. Радько Т.Н. Теория государства и права: учебник для бакалавров. – М.: Проспект, 2012.
8. Раҳматулоев А.Э., Шарифов Ф.М. Заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии ташаккули давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон – Душанбе, 2012.
9. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат./ Раҳмон, Э./ ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон 2005. – 501с.
10. Раҳмон Э. Матбуот ёвари давлату ҳукумат аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100 солагии матбуоти тоҷик // Минбари халқ.- 2012.- №11(834). – С. 1.
11. Скаун О.Ф. Теория государства и права (Энциклопедический курс): учебник. – Харьков: Еспада, 2006.
12. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. -Ҷилди 2. – Душанбе, 2002. – 654 с.

Рустамзода М. Р.

Фишурда

Аҳамияти тартиботи ҳуқуқӣ дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд

Тартиботи ҳуқуқӣ ҳамчун шакли тартиботи ҷамъиятӣ аз муҳимтарин институтҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, бидуни он ҳеҷ чомеа ва давлат бақои мустаҳкам ва ояндаи давомдор нахоҳад дошт. Моҳияти

тартиботи ҳуқуқӣ дар устувории нишонаҳои давлату давлатдорӣ инъикос меёбад, ки ба воситаи мақомотҳои давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дар мақолаи мазкур мафҳуми тартиботи ҳуқуқӣ ва аҳамияти он дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Рустамзода М. Р.

Аннотация

Значение правопорядка в условиях создания правового государства

Правопорядок как форма общественного порядка считается одним из важнейших правовых институтов, без которого ни одно общество и государство не сможет обеспечить прочное выживание и непрерывное будущее. Сущность правопорядка отражается в устойчивости признаков государственности, которая реализуется через органы государственной власти. В данной статье анализируется и обсуждается понятие правопорядка и его значение в условиях правового государства.

Rustamzoda M. R.

The summary

The importance of law and order in the conditions of creation of a rule of law state

Law and order as a form of public order is considered one of the most important legal institutions, without which no society or state can ensure lasting survival and a continuous future. The essence of the rule of law is reflected in the stability of the signs of statehood, which is implemented through public authorities. This article analyzes and discusses the concept of legal order and its meaning in a rule-of-law state.

Муқарризи мақола Нейматов А. Р. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

**ХУСУСИЯТҲОИ САНАДҲОИ ҲУҚУҚӢИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: Президент, ҳуқуқ, сарчашма, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳо, фармонҳо, амрҳо, қонун, Конститутсия, тобеият, танзим, соҳибхитӣ, иҷро, мутобиқат, санадҳои зерқонунӣ, санадҳои ҳуқуқӣ, талабот, маҳдудият, сиёсати дохилӣ, сиёсати беруна, Ҳукумат, парламент.

Ключевые слова: Президент, права, источники, Республика Таджикистан, полномочия, указы, распоряжения, закон, Конституция, иерархия, регулирования, суверенитет, исполнение, соответствие, подзаконные акты, правовые акты, требование, ограничения, внутренняя политика, внешняя политика, Правительства, парламент.

Key words: President, rights, sources, Republic of Tajikistan, powers, decrees, orders, law, Constitution, hierarchy, regulations, sovereignty, enforcement, compliance, by-laws, legal acts, requirements, restrictions, domestic policy, foreign policy, Government, parliament.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ) нақши санадҳои ҳуқуқии Сарвари давлат ва ҳукумат - Эмомалӣ Раҳмон дар тақмили инкишофи қонунгузорӣ, идоракунии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, роҳандозии ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳким ва ҳимояи музаффариятҳои истиқлолияти давлатӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат дар баҳши таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, рушди соҳибкорӣ хурду миёна ва шаклҳои дигари фаъолияти озодаи иқтисодӣ, танзими низоми бонкӣ, амалӣ гаштани сиёсати андозу молия бағоят калон аст.

Ҳамаи санадҳои ҳуқуқии Президенти ҶТ - Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади таҳкику таҳкими заминаҳои ҳуқуқии ҳаёти ҷомеа ва давлат, таъмини волоияти қонун, танзими муносибатҳои нави ҷомеа қабул ва амалӣ карда мешаванд. Дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон санадҳои ҳуқуқии Сарвари давлат давра ба давра, бо дарназардошти талаботи бамӣномадаи ҳаёти ҷомеа, бо мақсади таъмини рушди нумӯи ҷомеаи Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд. Агар дар даврҳои аввали истиқлолияти давлатӣ, аз ҷумла дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва барқарорсозии хоҷагии халқ таваҷҷӯҳи асосии Сарвари давлати Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои таъмини сулҳи тоҷикон

* Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Е – mail: shohruh.zarifov@mail.ru. Тел.: (+ 992) 900 – 22 – 0000.

ва ваҳдати миллӣ нигаронида шуда бошанд, пас дар солҳои минбаъдаи ҳаёти озоишта таваҷҷуҳи бештар ба гузаронидани ислоҳоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, таъмини шароити зиндагии арзандаи ҳар аъзои ҷомеа, ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тақмили низоми идораи давлатӣ, рушди илм, маориф, хизмати тиббӣ ба аҳоли, ҳимояи ҳукуку манфиатҳои нафақахӯрон, маъҷубон, ҷиҳон, кӯдакон, наврасон ва ҷавонон дода мешавад.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ инкишоф ва тақмили минбаъдаи қонунгузори кишвар ҷузъи сиёсати ҳукуки давлат мегардад. Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи таъмини сифати баланди қонунҳо, риояи қоидаҳо ва усулҳои техникаи қонунгузорӣ, ба меъёрҳо ва принсипҳои ҳукуки байналмилалӣ мутобиқ гардонидани қонунҳои Тоҷикистон, таъмини волоияти қонун дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат таваҷҷуҳи асосӣ медиҳад. Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ дар заминаи санадҳои ҳукуки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон қонунгузори соҳаи соҳибдорӣ, тижорат, фаъолияти бонкӣ, андозбандӣ, буҷети давлат, молия, қарз, саноат, энергетика, кишоварзӣ, истифодаи боғириҳои табиӣ, илм, маориф, хизмати тиббӣ, оиладорӣ, нафақа ва бахшҳои дигари ҳаёти ҷомеа таҷаққул ва тақмил меёбанд.

Президенти ҶТ тибқи Конститутсияи кишвар салоҳияти баровардани фармонҳои меъёрӣ ва ғайримереёрӣ, инчунин додани амрҳоро дорад. Салоҳияти мазқури Сарвари давлат салоҳияти ҳукуқҷодқунӣ буда, дар фаъолияти ҳукуқҷодқунии Президенти давлат амалӣ карда мешавад.

Фаъолияти ҳукуқҷодқунии Президенти ҶТ бо баробари таъсиси мансаби давлатии Президент дар Тоҷикистон оғоз мешавад. Дар давлати шуравӣ бинобар ҷой надоштани мансаби Президент ин намуди фаъолияти ҳукуқҷодқунӣ ғайриимкон буд. Барои ҳамин олимони фаъолияти ҳукуқҷодқунии Президентро падидаи нав дар ҳаёти ҳукуқӣ шуморида¹, оғози фаъолияти ҳукуқҷодқунии Президентро бо таъсиси мансаби давлатии Президент алоқаманд меқунанд².

Санадҳои ҳукуки Президенти кишвар дар доираи салоҳияти Сарвари давлат, ки дар м. 69 Конститутсияи ҶТ муайян карда шудаанд, қабул карда мешаванд. Таҳлили моддаи мазқур нишон медиҳад, ки салоҳияти Президенти давлат васеъ буда, доир ба онҳо имконияти қабули намудҳои гуногуни санадҳои ҳукуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрӣ ва ғайримереёрӣ вуҷуд дорад. Барои ҳамин тибқи м. 70 Конститутсияи

¹ Ниг.: Систематизация законодательства в Российской Федерации // Под ред. А.С. Пиголкина. – СПб., 2003. – С. 121.

² Ниг.: Лучин В.О. Указы Президента Российской Федерации: основные социальные и правовые характеристики / В.О. Лучин, А.В. Мазуров. – М., 2000. – С. 10.

кишвар: «Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад»¹.

Тавре дида мешавад, Конститутсияи давлат ду намуди санадҳои Президенти ҷумҳуриро муайян мекунад:

- 1) фармон;
- 2) амр.

Тибқи м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ба низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон фармонҳои Президенти ҷумҳурӣ дохил мешаванд². Айни замон танҳо фармонҳои меъёрии Президенти ҷумҳурӣ ба низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

Дар моддаи 22 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ду намуди санадҳои Президенти кишвар муайян карда мешаванд. Тибқи моддаи мазкур Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад.

Тибқи банди 2 моддаи мазкур санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президент дар шакли фармон бароварда мешаванд. Тибқи банди 3 моддаи зикршуда фармонҳои Президент, ки хусусияти фардӣ доранд ва амрҳои Президент санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ намебошанд³.

И.В. Вегера хусусиятҳои зерини фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Беларусро муайян мекунад:

- 1) санадҳои ҳуқуқие мебошанд, ки аз тарафи Сарвари давлат қабул мешаванд;
- 2) дар тамоми қаламрави давлат эътибори ҳуқуқии ҳатмӣ доранд;
- 3) дар доираи ва мутобиқи Конститутсия ва қонун бароварда мешаванд;
- 4) бо мақсади иҷрои салоҳияти Президент бароварда мешаванд⁴.

Санадҳои ҳуқуқии Президенти ҚТ намудҳои гуногун дошта, хусусиятҳои худро доранд. Аз ин хотир, муайян намудани хусусиятҳои ҳар як санади ҳуқуқии Президент мувофиқи мақсад аст. Чунончи, фармони меъёрии Президенти кишвар хусусиятҳои зерин дорад:

- 1) санади меъёрии ҳуқуқии конститутсионӣ буда, дар доираи салоҳияти Президенти ҚТ, ки дар Конститутсия муайян карда шудаанд, бароварда мешавад;
- 2) шакли санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки бо Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар карда шудааст;

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. №5, қ. 1, мод. 271.

³ Ҳамон ҷо.

⁴ Ниг.: Вегера И.В. Указы Президента Республики Беларусь: понятие, признаки, виды, юридическая сила // Вестник Полоцкого государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2010. – № 10. – С. 180-181.

3) ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқиро муқаррар мекунад, тағйир медиҳад ё қатъ мегардонад;

4) дар доираи салоҳияти Президенти ҶТ ҳамчун Сарвари давлат ва Ҳукумат бароварда мешавад ва аз ин хотир, бо хусусиятҳои аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ фарқ дорад;

5) унсури таркибии низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ буда, тибқи моддаи 9 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» бояд мутобиқ ба Конститутсия, қонунҳо, кодексҳо, қарорҳои яққоя ва ҷудогонаи Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҶТ бошад;

6) ҳамчун санади Сарвари давлат оид ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ қабул шуда, унсури марказии низоми қонунгузорӣ, низоми ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ мебошад;

7) сарчашмаи ҳуқуқ мебошанд.

Санадҳои ҳуқуқии Президенти ҶТ намудҳои гуногун дошта, хусусиятҳои худро доранд. Аз ин хотир, муайян намудани хусусиятҳои ҳар як санади ҳуқуқии Президент мувофиқи мақсад аст. Чунинчи, фармони меъёрии Президент хусусиятҳои зерин дорад:

1) санади меъёрии ҳуқуқии конституционӣ буда, дар доираи салоҳияти Президенти ҶТ, ки дар Конститутсия муайян карда шудаанд, қабул карда мешавад;

2) шакли санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки дар Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар карда шудааст;

3) ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқиро муқаррар мекунад, тағйир медиҳад ё қатъ мегардонад;

4) дар доираи салоҳияти Президенти ҶТ ҳамчун Сарвари давлат ва Ҳукумат бароварда мешавад ва аз ин хотир, бо хусусиятҳои аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ фарқ дорад;

5) унсури таркибии низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ буда, тибқи моддаи 9 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» бояд мутобиқ ба Конститутсия, қонунҳо, кодексҳо, қарорҳои яққоя ва ҷудогонаи Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҶТ бошад;

6) ҳамчун санади Сарвари давлат оид ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ қабул шуда, унсури марказии низоми қонунгузорӣ, низоми ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ мебошад;

7) сарчашмаи ҳуқуқ мебошанд.

Фармонҳои меъёрии Президенти ҶТ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ дар ташаққулу инкишофи низоми ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ нақши муҳим доранд. Мебояд зикр намуд, ки фармонҳои Сарвари давлат дар ҳуқуқи романиву олмонӣ ҳамчун намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ, сарчашмаи ҳуқуқ эътироф мешавад¹.

¹ Ниг.: Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – С. 463.

Ба ақидаи аксарияти олимони санади меъёрии ҳуқуқӣ, аз он ҷумла фармони Сарвари давлат дар ҳуқуқи романиву олмонӣ сарчашмаи бонуфузи ҳуқуқ эътироф мешавад¹.

Тибқи моддаи 22 Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» фармонҳои Президент дар асоси Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузорӣ қабул карда мешаванд².

Дар моддаи 9 Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» фармонҳои Президенти ҚТ дар сархати ҳаштум, пас аз Конститутсия, қонунҳои бо раъйпурсии умумихалқӣ қабулгардида, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, қонунҳои конститусионӣ, қонунҳо, кодексҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ, қарорҳои Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ҷойгир карда шудаанд. Аз ин бармеояд, ки эътибори ҳуқуқии фармонҳои Президент нисбат ба санадҳои меъёрии зикршуда паस्तтар аст.

Барои ҳамин мутобиқи моддаи 22 Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» фармонҳои Президент дар асоси Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузорӣ қабул карда мешаванд.

Фармонҳои Президент дар доираи ду санади меъёрии ҳуқуқии муҳим – Конститутсия (моддаи 70) ва Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (моддаи 22) бароварда мешаванд. Тавре дида мешавад, ҳам тибқи Конститутсия ва ҳам тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» Президенти ҚТ дар доираи салоҳияти худ фармон мebarорад ва амр медиҳад.

Фармонҳои Президенти ҚТ бо мақсади амалӣ намудани салоҳияти Президент, ки дар моддаи 69 Конститутсияи ҷумҳурӣ муайян карда шудаанд, бароварда мешаванд. Салоҳияти мазкур танҳо салоҳияти истисноии Сарвари давлат буда, мазмун, эътибор ва бонуфузи санадҳои Президенти ҷумҳуриро муайян мекунанд.

Қабули фармонҳои Президент дар доираи салоҳияти конститусионӣ яке аз хусусиятҳои асосии ин намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Ба ин хусусияти фармони Президент дар таҷрибаи давлатҳо дар асарҳои илмӣ ишора карда мешавад³.

¹ Ниг.: Василевич Г. А. Источники белорусского права / Г. А. Василевич, С. Г. Василевич. – Минск: БГУ, 2016. – 263 с.; Павлов, В. И. Особенности доктринального содержания Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах» / В. И. Павлов // Право.by. – 2019. – № 3. – С. 27–31; Марченко М. Н. Тенденции развития права в современном мире : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2018. – 376 с.; Кашанина, Т. В. Структура права. Монография / Т. В. Кашанина. – М. : Проспект, 2015. – 584 с.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. №5, қ. 1, мод. 271.

³ Ниг.: Василевич Г.А. Органы государственной власти Республики Беларусь. Конституционно-правовой статус. Учебное пособие / Г.А. Василевич. – 2-е изд., доп. – Минск: «Бип-С», 1999. – С. 120.

Ҳамин тариқ, Президенти ҶТ дар доираи салоҳияти худ намудҳои муайяни фармонҳо ва амрҳо қабул мекунад. Онҳо намуди санадҳои ҳуқуқӣ буда, дар низоми санадҳои ҳуқуқӣ (ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳуқуқӣ) бо дарназардошти хусусиятҳои ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Дар Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» таснифи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои ғайримаъёрӣ дар мисоли фармонҳои Сарвари давлат риоя карда мешавад.

Санадҳои ҳуқуқии Президенти ҶТ бо мақади амалӣ намудани салоҳияташ ҳамчун Сарвари давлат ва Ҳукумат қабул мешаванд. Президенти ҶТ тибқи моддаи 64 Конститутсияи мамлакат «сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст»¹. Чунин ҳолат дар давлатҳои дигар, ки вазъи ҳуқуқии Президентро ҳамчун Сарвари давлат ва раиси Ҳукумат муайян намудаанд, мушоҳида мешавад. Барои ҳамин дар асарҳои илмӣ ба хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии Президент ҳамчун санадҳои идоракунӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мешавад.

Ин ҷанбаи санадҳои ҳуқуқии Президент бо он муайян карда мешавад, ки Президент дар ҷумҳуриҳои президентӣ ҳамчун раиси ҳукумат фаъолият дорад, ё дар ҷумҳуриҳои омехта дар фаъолияти ҳукумат бевосита иштирок мекунад, маслан, дар Федератсияи Россия. Президенти ҶТ ҳамчун сарвари Ҳукумат дар идоракунии давлатӣ бевосита иштирок мекунад. Мутобиқи қисми 2 моддаи 73 Конститутсияи ҶТ: «Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроӣ қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллий, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад»².

Ҳамин тариқ, санадҳои ҳуқуқии Президенти мо - Эмомалӣ Раҳмон дар инкишофи ҳаёти давлатӣ ва ҳуқуқии мамлакат нақши калидӣ доранд. Бо ин санадҳо, ки дар доираи салоҳияти васеи конститутсионии Сарвари давлат бароварда мешаванд, масъалаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангии ҷомеа ҳалли ҳудро меёбанд. Бо ин санадҳо ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва барномавии давлат тасдиқ мешаванд, самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ ва дохилии давлат, асосҳои ҳуқуқии сохтори давлатӣ муайян карда мешаванд, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъмин ва ҳифз мегарданд.

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.

² Ҳамон ҷо.

Адабиёт:

1. Вегера И.В. Указы Президента Республики Беларусь: понятие, признаки, виды, юридическая сила // Вестник Полоцкого государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2010. – № 10. – С. 180-181.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994, бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.
3. Василевич Г.А. Органы государственной власти Республики Беларусь. Конституционно-правовой статус. Учебное пособие / Г.А. Василевич. – 2-е изд., доп. – Минск: «Бип-С», 1999. – 248 с.
4. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2006. – 760 с.
5. Василевич Г. А. Источники белорусского права / Г. А. Василевич, С. Г. Василевич. – Минск: БГУ, 2016. – 263 с.
6. Павлов В. И. Особенности доктринального содержания Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах» / В. И. Павлов // Право.by. – 2019. – № 3. – С. 27–31.
7. Марченко М. Н. Тенденции развития права в современном мире: учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2018. – 376 с.
8. Кашанина Т. В. Структура права. Монография / Т. В. Кашанина. – М.: Проспект, 2015. – 584 с.

Зарифзода Ш. И.

Фишурда

Хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ин мақола муаллиф санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил кардааст. Вай асоснок онҳоро ба фармонҳо ва амрҳо ҷудо мекунад. Ба андешаи ӯ фармонҳои фардӣ ва амрҳои Роҳбари давлат меъёрҳои умумихатмӣ надоранд, бинобар ин сарчашмаи ҳуқуқ ва танзими ҳуқуқӣ намебошанд. Ҳамзамон фармонҳои меъёрӣ сарчашмаи ҳуқуқ эътироф мешаванд. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқии Сарвари давлат бояд мутобиқ ба қонун бошанд ва ба талаботҳои меъёрэҷодкунӣ ҷавобгӯӣ бошанд.

Зарифзода Ш. И.

Аннотация

Особенности правовых актов Президента Республики Таджикистан

В данной статье автор анализирует правовые акты Президента Республики Таджикистан. Об обоснованно разделяет их на указы и

распоряжения. По ее мнению, индивидуальные указы и все распоряжения Главы государства не обладают общеобязательными нормами, следовательно не являются источниками права и правового регулирования. При этом нормативные указы признаются самостоятельными источниками права. Все правовые акты Главы государства должны строго соответствовать законам и требованиям нормотворчества.

Zarifzoda S. I.

The summary

Features of legal acts of the President of the Republic of Tajikistan

In this article, the author analyzes the legal acts of the President of the Republic of Tajikistan. It divides them into decrees and orders in an orderly manner. In her opinion, individual decrees and all orders of the Head of State do not have generally binding norms, therefore they are not sources of law and legal regulation. At the same time, regulatory decrees are recognized as independent sources of law. All legal acts of the Head of State must strictly comply with the laws and requirements of rulemaking.

Муқарризи мақола Мирализода И. Қ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347. 4 (575. 3)

Зайнутдинова З.З.*

ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ И ПРИМЕНЕНИЮ СТРАХОВОГО ИНТЕРЕСА В ПРАВЕ

Калидвожаҳо: манфиати суғурташаванда, назарияи мутлақи манфиати суғурташаванда, назарияи функционалии манфиати суғурташаванда, шартномаи суғурта, хифзи суғурта, манфиатҳои амвол, суғуртаи шахсӣ, суғуртаи амвол, танзими ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: страховой интерес, абсолютная теория страхового интереса, функциональная теория страхового интереса, договор страхования, страховая защита, имущественные интересы, личное страхование, имущественное страхование, правовое регулирование.

Key words: insurable interest, absolute theory of insurable interest, functional theory of insurable interest, insurance contract, insurance protection, property interests, personal insurance, property insurance, legal regulation.

*Аспирант 3-го года обучения по специальности 5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки юридического факультета Российско-Таджикского (Славянского) университета.

Категория «страховой интерес» имеет основополагающее значение в страховом праве, так как играет решающую роль в функционировании и регулировании страховых отношений. Об этом мы развернём дискуссию в рамках данной статьи. Здесь же мы хотим показать, что фундаментальная значимость феномена страхового интереса для страхового права сделала данную категорию предметом активных научных дискуссий, «неиссякаемых и жарких», как называет их В.Ю. Абрамов¹.

Подтверждением тому является наличие большого количества научных подходов и теорий, сформировавшихся вокруг данной категории. Каждая из них предлагает свою интерпретацию в вопросе понимания категории страхового интереса, её природы и содержания. В рамках настоящей статьи мы ставим своей задачей рассмотреть основные научные подходы, сложившиеся в правовой науке, с точки зрения их критического анализа.

Начать обзор теорий страхового интереса представляется целесообразным с абсолютной теории страхового интереса, так как она является традиционной. Её суть сводится к тому, что страховой интерес рассматривается как объективная категория, необходимая для всех видов страхования и подчеркивает необходимость наличия реального имущественного интереса для законности страхового договора.

Существование страхового интереса в рамках абсолютной теории обусловлено наличием экономического или юридического интереса в объекте страхования. Это обстоятельство делает страховой интерес основополагающей категорией страхового права, без которой страхование не может существовать. «Без интереса нет страхования: необходимо, чтобы страхователь (застрахованный) имел имущественный интерес», - писал В.Р. Идельсон, демонстрируя центральное место страхового интереса в страховом праве². «Если в страховании этого интереса нет, то нечего обеспечивать существование несуществующего», - продолжал свою мысль учёный³.

В. И. Серебровский понимал категорию страхового интереса как осознанную потребность страхователя в получении имущественного блага при наступлении страхового случая, и указывал в своих высказываниях на объективный характер этой потребности. Он выступал с критикой относительно теории эвентуальной потребности за её неспособность охватить все виды страхования, имея в виду личное страхование⁴.

¹См.: Абрамов В.Ю. [Страховой интерес как разновидность категории](#) интереса в гражданском праве // Юридическая и правовая работа в страховании. - 2006. - № 1. - С. 79.

²См.: Идельсон В.Р. Страхование. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском политехническом институте в 1907 г. - М.: Анкил, 1996. - С. 32.

³См.: Идельсон В.Р. Указ. соч. - С. 33.

⁴См.: Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. - М.: Статут: Консультант плюс, 2003. - С. 328.

Что касается значения категории страхового интереса, то учёный признавал страховой интерес одним из необходимых условий договора страхования и называл его «твердым правовым фундаментом» для сферы имущественного страхования. Такое основополагающее значение страхового интереса, по мнению учёного, проявляется в следующих функциях этого правового феномена:

- во-первых, он определяет предел страхового возмещения, выплачиваемого страховщиком;
- во-вторых, лежит в основании правил об оставлении части застрахованного имущества на риске страхователя;
- в-третьих, служит базой для определения подходов к дополнительному страхованию;
- в-четвертых, является стержневой идеей при регулировании двойного страхования;
- в-пятых, является основным критерием, который разграничивает отношения различных лиц к одному и тому же застрахованному объекту¹.

Рассуждая о сущности страхования, В.И. Серебровский, полагал, что страхуется не собственно сама материальная вещь, а именно имущественный интерес, связанный с этим объектом². На примере эта точка зрения может выглядеть следующим образом: если страхователь застраховал своё имущество, суть этого страхования заключается не в защите самого имущества, а в защите имущественного интереса, связанно с этим имуществом (убытки от повреждения имущества, утрата имущества или иные негативные последствия).

В.К. Граве и Л.А. Лунц также придерживались позиции, что страховой интерес выполняет роль юридического факта, необходимого для возникновения и существования страхового правоотношения³.

Фундаментом страховых правоотношений называет страховой интерес также В.Ю. Абрамов. По его мнению, страховой интерес – это «наиболее существенный, если не самый главный элемент страхования»⁴. При этом, подчёркивая основополагающее значение страхового интереса для страховых обязательств. В.Ю. Абрамов не так категоричен в объективной природе данного явления, как его предшественники. По его мнению, страховой интерес имеет как объективную, так и субъективную стороны. «Истина в том, пишет учёный, что частное – это всего лишь элемент общего, единого целого, равно как и субъективное является элементом объективного. Соответственно, объективный интерес не

¹ См. Серебровский В.И. Указ. соч. – С. 366.

²См.: Серебровский В.И. Указ. соч. - С. 372.

³См.: Граве В.К., Лунц Л.А. Страхование. - М.: Госюриздат, 1960. - С. 42.

⁴См.: Абрамов В.Ю. Указ. раб. - С. 79.

может существовать без того, из чего он состоит, то есть без множества субъективных интересов»¹.

По взглядам С.В. Михайлова страховой интерес является тем элементом, который предопределяет существование института страхования. Универсальное значение этой категории выражается в том, что она определяет «действительность договора страхования, субъектный состав, размер страхового возмещения, права и обязанности сторон, а также другие элементы»².

О важности страхового интереса как основного элемента страховых обязательств пишет также Л.Н. Ключенко, акцентируя вслед за В.Р. Идельсоном, что «без интереса нет страхования»³.

В качестве одной из необходимых предпосылок возникновения и существования страхового правоотношения называли страховой интерес К.А. Граве и Л.А. Лунц⁴. Аналогичные высказывания имеются и в работах Е.Н. Гендзехадзе⁵.

Феноменом страховых правоотношений называет страховой интерес Пичко Р.С., объясняя это тем, что именно он является источником тех обязательственных отношений, которые складываются между страховщиком и страхователем в отношении определенных объектов материального мира, деятельности и т. д.⁶.

П.П. Баттахов, Ю.С. Овчинникова и С.М. Мотуренко объясняют необходимость и значимость понятия страхового интереса в страховании двумя аспектами:

-во-первых, это ключевое понятие в страховании, которое присутствует во всех видах правоотношений и участвует в трансформациях правового регулирования;

-во-вторых, от наличия или отсутствия у субъектов правоотношений страхового интереса на практике зависит действительность страховых сделок⁷.

По их мнению, особое значение страхового интереса состоит в том, что он, будучи объектом страхового правоотношения, как в имущественном, так и личном страховании, представляет собой потребность

¹См.: Абрамов В.Ю. Указ.соч. – С. 81.

²См.: Михайлов С.В. Страховой интерес // Страховое право. - 1999. - № 3. - С. 19.

³См.: Ключенко Л.Н. Теория и практика страхования: учебное пособие. - М., 2003. - С. 63.

⁴См.: Граве К.А., Лунц Л.А. Страхование.- М.: Госюриздат, 1960. – С. 38.

⁵ См.: Страхование от А до Я / под ред. Л.И. Корчевской, К.Е. Турбиной. - М., 1996. - С. 85.

⁶См.: Пичко Р.С. Страховой интерес как базовая категория страхования // Право и общество.. – 2017. - № 3. Ч. 2. – С. 70.

⁷См.: Баттахов П.П., Овчинникова Ю.С., Мотуренко С.М. Понятие «страховой интерес» в гражданском праве: основные проблемы теории и практики // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2023. Т. 27. - № 2. – С. 440-441.

субъекта в компенсации потерь имущественного характера, возникших вследствие страхового случая¹.

Защитниками абсолютной теории являются также М.В. Кратенко и О.Ю. Луйк. Примечательность их понимания вопроса состоит в том, что они связывают страховой интерес со страховым риском: если в правоотношении существует страховой риск как возможность наступления страховых имущественных потерь, то присутствует и страховой интерес, и наоборот. «Благодаря такой связи страховой интерес приобретает особое значение, являясь своего рода принципом в компенсационном страховании, без которого последнее превратилось бы в азартную игру»².

В пользу абсолютной теории высказывается также Т.С. Мартянова, которая называет страховой интерес предпосылкой создания страхового обязательства. Обоснование своей позиции автор видит,

-во-первых, в том, что страховой интерес обуславливает саму возможность существования всего института страхования - «без интереса нет страхования»,

- во-вторых, он определяет все важнейшие элементы страхового обязательства: объект, субъекты, содержание и исполнение, в том числе ответственность сторон за его нарушение³.

Что касается зарубежной литературы, то в ней абсолютную теорию принято называть фундаментальной. В зарубежном законодательстве требование о необходимости наличия страхового интереса пронизывает все типы страховых договоров. Джон М. Стоктон называет две причины такого законодательного подхода:

-во-первых, при отсутствии страхового интереса страховое соглашение является не более чем обычной ставкой;

-во-вторых, отсутствие страхового интереса может побудить страхователя преднамеренно уничтожить имущество (или жизнь) застрахованного⁴.

Абсолютной теории страхового интереса противостоит функциональная теория. Данная теория представляет собой альтернативный подход к пониманию страхового интереса, в рамках которого критикуется отношение к страховому интересу как фундаментальной и неизменной категории, от которой зависят все аспекты страховых отношений. В

¹ См.: Баттахов П.П., Овчинникова Ю.С., Мотуренко С.М. Указ. Соч. – С. 443.

² См.: Кратенко М.В., Луйк О.Ю. Современная модель компенсационного страхования (Indemnity Insurance) и перспективы ее воплощения в российском праве // Вестник Пермского университета. Юридические науки. - 2020. - Вып. 50. - С. 762—786 / <https://doi.org/10.17072/1995-4190-2020-50-762-786> (Дата обращения: 12.03.2024).

³ См.: Мартянова Т.С. Обязательства по страхованию // Российское гражданское право / отв. ред. Е.А. Суханов. - М., 2010. – С. 846.

⁴ См.: Джон М. Стоктон, Анализ страхового интереса в соответствии со статьей 2 Единого торгового кодекса, 17 *Vanderbilt Law Review* 815 (1964) // <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol17/iss3/6> (Дата обращения: 02.02.2024).

рамках данной теории доказывается, что существование феномена страхового интереса предопределено выполнением в страховых отношениях конкретных функций. Такой позиции, в частности, придерживается С. Дедиков, который полагает, что основная цель страхового интереса заключается в предотвращении страхового мошенничества и защите интересов страховщика. По его мнению, страховой интерес играет роль практического инструмента, который позволяет разграничивать сделки с добросовестными страхователями от потенциально мошеннических схем с участием недобросовестных страхователей, тем самым, помогая страховщикам избежать выплат по недобросовестным или фальсифицированным требованиям. Кроме этого, по мнению учёного, категория страхового интереса позволяет отграничить страхование от игр и пари, где интерес в сохранении имущества отсутствует, так как игрок (участник пари) как раз готов рискнуть своим имуществом, ставя его на кон с целью выигрыша, при этом понимая, что может его проиграть. В итоге С. Дедиков делает вывод, что страховой интерес не способен определять ни субъектный состав страхового правоотношения, ни содержание сделки, ни размер страховой суммы, ни, тем более, права и обязанности сторон договора страхования и его исполнение. «Единственная же функция страхового интереса, которая объективно обусловлена и может быть реально реализована, - это защита страховщика от страхового мошенничества»¹.

Созвучны данной позиции рассуждения А. И. Худякова, который идёт ещё дальше, утверждая, что следует отказаться от использования категории страхового интереса, во-первых, ввиду противоречивости и неоднозначности данного понятия в теории и законодательстве, во-вторых, в силу того, что она не находит свое отражение ни в действующей редакции Гражданского кодекса, ни в Законе о страховании². «Только лишь Гражданский кодекс 1922 года включал в себя рассматриваемую категорию вместе с выражением «застрахованный интерес»³, пишет учёный.

Обе рассмотренные теории предлагают достаточно доводов, чтобы претендовать на роль наиболее аргументированной и последовательной и занимать центральное место в понимании правовой природы страхового интереса и его правовом регулировании. Однако, чтобы полностью оценить их значимость и применимость, а также понять какая из них – абсолютная или функциональная – является более уместной в современном контексте необходимо, на наш взгляд, обратиться к историческому развитию концепции страхового интереса и его эволюции.

¹См.: Дедиков С. Функциональная теория страхового интереса // ЭЖ-Юрист. - 2010. - № 10. – С. 1.

² См.: Худяков А.И. Теория страхования. - М.: Статут, 2010. – С. 34.

³ Там же.

История этого вопроса показывает, что впервые своё законодательное закрепление понятие страхового интереса получило в 1774 г. в Великобритании с принятием Закона о страховании жизни. Этот закон закреплял требование о наличии страхового интереса как необходимое условие действительности договора, как личного, так и имущественного страхования. Закон преследовал цель предотвратить страховые мошенничества и установить границу между страховыми сделками и всевозможными азартными играми, лотереями и пари. Страховые договоры, заключенные без страхового интереса, признавались недействительными¹. Так появился принцип страхового интереса, суть которого состоит в том, что интересе усматривается как фундаментальная основа для правомерности страховых договоров.

До принятия этого закона в общем праве Англии не было общего требования о том, что застрахованный должен иметь интерес в событии, против которого осуществляется страхование, и поэтому суды обычно обеспечивали соблюдение соглашений о пари, включая пари под видом договоров страхования. Однако в результате принятия вышеуказанного Закона и ряда иных законодательных актов (Gaming Act 1845 и Marine Insurance Act 1906, страховой интерес стал основополагающим требованием, регулирующим действительность договора страхования². Эти законодательные акты легализовали правило недействительности всех страховых договоров, заключенных без страхового интереса.

Таким образом, введение принципа страхового интереса в страховое законодательство Великобритании, было обусловлено, во-первых, предполагаемым моральным злом, присущим пари; во-вторых, опасением того, что недобросовестные страхователи, не заинтересованные в предмете страхования, могут поддаться искушению причинить вред застрахованному имуществу, чтобы получить доходы от страхового полиса.

В последующем страховое законодательство продолжало развиваться, и принцип страхового интереса приобрёл статус фундаментального требования для всех видов страхования не только в Великобритании, но и других странах (США, Канаде, Австралии и др.). Дальнейшая глобализация страхового рынка и развитие международных стандартов ускорили процесс имплементации принципа страхового интереса в различных юрисдикциях и, тем самым сделали страховой интерес более универсальной категорией. Этот принцип стал основополагающим в международной страховой практике для обеспечения законности и за-

¹ См.: Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству. - М.: Юрист, 1999. – С. 23-24.

² См.: Insurable Interest and the Doctrine of Privity of Contract // <https://lawexplores.com/insurable-interest-and-the-doctrine-of-privity-of-contract/> (Дата обращения: 12.03.2024).

щиты интересов участников страховых отношений и приобрел статус международной нормы страхового права.

Из такого исторического экскурса можно сделать вывод, что введение принципа страхового интереса в законодательство Великобритании в XVIII веке, повлияло на правовые системы других стран и положило начало абсолютной теории страхового интереса. С тех пор требование о необходимости наличия страхового интереса стало пронизывать все типы страховых договоров.

Однако с развитием страховых отношений и рынка страховых услуг законодательная позиция к принципу страхового интереса претерпела определённые изменения. Современное отношение многих национальных правовых систем к страховому интересу таково, что требование о его наличии, как необходимом условии действительности договора, выставляется только к имущественному страхованию. Что касается личного страхования, то здесь законодательная позиция строится на постепенном освобождении данного вида страхования от строгого соблюдения этого требования. Для подтверждения этого вывода мы изучили национальные законодательства ряда стран ближнего зарубежья, близкие Республике Таджикистан по правовым традициям и экономическому развитию.

Так, например, в Гражданском кодексе (далее - ГК) Российской Федерации (далее - РФ) требование о необходимости наличия страхового интереса предусмотрено применительно только к имущественному страхованию и не распространяется на личное страхование (п. 1 ст. 930, п. 1. ст. 942 ГК РФ)¹.

Аналогичное регулирование данного вопроса предусмотрено в ГК Республики Узбекистан, где указывается, что договор страхования имущества, заключенный при отсутствии у страхователя и выгодоприобретателя интереса в сохранении застрахованного имущества, недействителен (ст. 917 ГК Республики Узбекистан)².

В соответствии с положениями ГК Кыргызской Республики, страховщик имеет право обратиться в суд с иском о признании договора недействительным, если выяснится, что у страхователя или выгодоприобретателя отсутствовал страховой интерес на момент наступления страхового случая. Однако окончательное решение о признании договора

¹ Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая от 26 января 1996 года, № 14-ФЗ // <https://base.garant.ru/10164072/a9a754f9362cc6d913de8ff6886b8c4c/> (Дата обращения: 14.03.2024).

² Гражданский кодекс Республики Узбекистан. Часть вторая от 29 августа 1996 года, № 256-I // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421301 (Дата обращения: 14.03.2024).

недействительным будет зависеть от усмотрения суда (ст. 924 ГК Кыргызской Республики)¹.

Неоднозначная позиция наблюдается в законодательстве Республики Казахстан. С одной стороны, законодатель устанавливает требование, что всякий договор страхования должен предусматривать наличие страхового интереса (п.1 ст. 817 ГК Республики Казахстан). С другой стороны, из смысла ст. 809 того же ГК вытекает, что признание договора страхования имущества, заключенного при отсутствии у страхователя или выгодоприобретателя интереса в сохранении застрахованного имущества, оставляется на усмотрение суда. В отношении же личного страхования, никакого специального указания на этот счёт не делается².

Отличается правовое регулирование этого вопроса в ГК Азербайджанской Республики. В частности, кодекс располагает самостоятельной статьей, посвящённой категории страхового интереса, где, во-первых ясно указывается, что договор страхования, заключенный без страхового интереса, считается ничтожным с момента заключения, во-вторых, вносится определённая ясность в понимание страхового интереса в личном и имущественном страховании (ст. 889)³.

Что касается действующего законодательства Республики Таджикистан (далее - РТ), то, следует обратить внимание, что в ГК РТ, в отличие от гражданских законодательств, рассмотренных выше стран, отсутствует прямая норма о недействительности договора страхования имущества при отсутствии интереса у страхователя или выгодоприобретателя. Нет подобной нормы и в Законе РТ «О страховой деятельности». Вместо прямого упоминания на недействительность договора, ГК РТ закрепляет принцип страхового интереса в ст. 1043 через требование наличия законного или договорного интереса у страхователя или выгодоприобретателя. В частности, в этой норме, аналогично гражданским законодательствам выше рассмотренных стран, выставляется требование об обязательном присутствии страхового интереса в договоре имущественного страхования. «Имущество может быть застраховано по договору страхования в пользу лица (страхователя или выгодоприобретателя), имеющего основанный на законодательстве или договоре интерес в сохранении этого имущества....», говорится в данной норме. Далее, в статье даётся перечисление категорий лиц, которые могут иметь страховой интерес в отношении имущества (собственник, лицо, имеющее на

¹Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 5 января 1998 года, № 1 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30224035&doc_id2=30224035#activate_doc=2&pos=655;-102&pos2=5093;-101 (Дата обращения: 14.03.2024).

²Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года, № 409-І // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&pos=3541;-60#pos=3541;-60 (Дата обращения: 14.03.2024).

³Гражданский кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года, № 779-IQ // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420111&doc_id2=30420111#pos=1028;-98&pos2=7232;-80 (Дата обращения: 20.03.2024).

имущество иное вещное право, арендатор, подрядчик, хранитель, коммиссионер и т.п.).

Дополнительно ст. 1055 ГК РТ причисляет условие об имущественном интересе, являющемся объектом страхования, к одному из существенных условий договора имущественного страхования. При перечислении существенных условий договора личного страхования законодатель на наличие страхового интереса не указывает.

Исходя из таких положений действующего законодательства РТ, усматривается, что на законодательном уровне имеется лишь латентное закрепление принципа страхового интереса.

Приведённые примеры законодательных практик свидетельствуют о том, что современные законодатели требуют строгое следование абсолютной теории страхового интереса лишь для имущественного страхования. Для личного страхования позиция современной законодательной практики такова, что здесь наблюдается отступление от строгого следования абсолютной теории и переход к функциональной теории страхового интереса, которая, напомним, рассматривает страховой интерес не как абсолютное требование, а как инструмент для обеспечения добросовестности страхователей.

Налицо дифференцированный подход регулирования страховых отношений в зависимости от объекта страхования. Современная юриспруденция признаёт различия между имущественным и личным страхованием, и адаптируют законодательные требования каждого из этих видов страхования к конкретным условиям и нуждам страхового рынка. Думается, необходимость такой адаптации вытекает из эволюции страхового рынка и специфики страховых отношений. В имущественном страховании, где объектом страхования выступают материальные ценности, очень важно подтвердить наличие у страхователя или выгодоприобретателя реального интереса в сохранении имущества. В противном случае, неизбежен риск того, что страхователь (выгодоприобретатель) могут быть склонны к намеренному причинению ущерба застрахованному имуществу ради получения страхового возмещения.

В личном же страховании, где объектом является жизнь или здоровье человека, риск злоупотреблений страхователя приближен к нулю, поэтому современная законодательная практика исходит из того, что требование о доказательстве такого интереса является излишней.

Однако отсутствие прямого указания на страховой интерес в личном страховании вовсе не отменяет самого факта необходимости страхового интереса в данном виде страхования. Его наличие предполагается заведомо существующим и остаётся обязательным для того, чтобы договор был признан действительным. В противном случае отсутствие страхового интереса лишает страхование смысла, ибо будет отсутствовать правовая цель, которую страхование должно защищать. Поэтому мы согласимся с такими выводами, что «юридическая составляющая интереса как объекта страхования имеет место и при личном страхова-

нии»¹, «в личном страховании страховой интерес сохраняет своё значение как подлинное основание страховой сделки и страхового обязательства»².

Как писал по этому поводу К.К. Яичков, «в личном страховании, как и в имущественном страховании, интерес сохраняет свое значение как подлинное основание страховой сделки, является предпосылкой страхового обязательства, ибо, если этого не было, договор личного страхования утратил бы реальное жизненное содержание и превратился бы в страховую игру»³. Об этом же писал и В.И. Серебровский, утверждая, что только наличие имущественного интереса позволяет во многих случаях отличить страхование от алеаторных сделок, имеющих своей исключительной целью обогащение в зависимости от простого случая⁴.

С учётом сказанного мы полагаем, что современное страховое право требует интеграции различных подходов для более эффективного регулирования страховых отношений и защиты интересов всех участников рынка. В виду этого комплексный подход к регулированию страхового интереса, сочетающий черты абсолютной и функциональной теорий, видится нам наиболее оправданным. Ведь одной из причин появления различных подходов к определению страхового интереса явилось разнообразие страховых отношений в современном праве. Различные виды страхования (личное страхование, имущественное страхование, страхование ответственности) отличаются по многим признакам, что порождает различные правовые режимы регулирования каждого из этих видов страховых отношений. К примеру, если применительно к имущественному страхованию признавать в качестве страхового интереса возмещение убытков, то, как пишет, М.И. Брагинский, при личном страховании такой интерес будет отсутствовать в силу того, что «возмещение убытков» является индивидуализирующим признаком именно имущественного страхования⁵.

Сегодня в сферу страхового права все более проникают знания из других сфер жизнедеятельности (управление рисками, экономическая теория, корпоративное право, банковское дело). Это связано с усложнением страховых продуктов и расширением их функциональности. Такой процесс видится нам закономерным. Как по этому поводу писал С.С. Алексеев, «подходы к правовой действительности, претендующие на но-

¹См.: Худяков А.И. Теория страхования. - М.: Статут, 2010. – С. 213.

²См.: Кузнецова И.А. Страхование жизни и имущества граждан: практическое пособие. - М.: Дашков и К, 2008. – С. 83.

³См.: Яичков К.К. Права, возникающие в связи с потерей здоровья. - М.: Наука, 1964. - С. 16.

⁴ См.: Серебровский В.И. Страховой интерес в Гражданском кодексе // Право и жизнь. - 1924. - № 2. - С. 17.

⁵ См.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. - М., 2004. – С. 554.

визну, неизбежно вызывают необходимость обогащения традиционных юридических понятий, выработки новых общих положений и в связи с этим известной рационализации...»¹.

В этой связи страховой интерес применительно к каждому виду страхования определяет свой уникальный набор элементов страхового обязательства: (объект, субъектный состав, покрываемые риски; содержание, ответственность сторон и т.д.). Так, например, при страховании имущества страховой интерес определяется через экономическую ценность имущества и потенциальные убытки, которые могут возникнуть при его повреждении или утрате². Что касается страхования жизни, то здесь акцент делается на личной заинтересованности страхователя в сохранении жизни и здоровья. В случае же страхования ответственности страховой интерес включает правовые обязательства, связанные с возмещением вреда третьим лицам. Такое разнообразие и сложность страховых обязательств, делают существование разных подходов к определению страхового интереса естественным явлением.

Абсолютная и функциональная теории страхового интереса, безусловно, имеют различные подходы к его пониманию и применению, однако, как нам видится они не являются абсолютно противоположными теориями. На наш взгляд, их основные цели пересекаются: абсолютная теория направлена на защиту правомерности страхового договора и предотвращение необоснованных требований, функциональная теория имеет цель защитить от мошенничества и обеспечить справедливость в страховых отношениях. Именно поэтому современное законодательство использует интегрированный подход в вопросе понимания и применения страхового в вопросе понимания и применения страхового интереса.

Таким образом, историческое развитие категории страхового интереса, сложившиеся научные подходы и современные реалии, изложенные в настоящем параграфе, демонстрируют нам необходимость комплексного сбалансированного подхода к регулированию страхового интереса, сочетающего элементы абсолютной и функциональной теорий. Интегрирование элементов обеих теорий ни в коей мере не ухудшит регулирование страховых отношений, а, напротив, создаст условия для дальнейшего развития и совершенствования страхового рынка.

Однако комплексный подход ни в коем случае не должен умалять центральное и ключевое место категории страхового интереса в страховании. Страховой интерес имеет основополагающее значение для страховых отношений, выполняя роль фундамента, на котором строятся эти отношения.

¹См.: Алексеев С.С. Теория права.- М.: БЕК, 1993. - С. 28.

² См.: Мартынова Т.С. Обязательства по страхованию // Российское гражданское право // Отв. ред. Е.А. Суханов. - М., 2010. – С. 846.

Учитывая такое основополагающее место страхового интереса в системе страхования, мы видим логичным и обоснованным выделить положения о страховом интересе в самостоятельную статью в ГК РТ, которая бы чётко и ясно определяла ключевые аспекты страхового интереса, включая обязательность его наличия для действительности страхового договора, основания для его признания и последствия его отсутствия или утраты.

Одной из целей нашего исследования является разработка проекта такой статьи ГК РТ. В дальнейшей своей работе, мы будем последовательно представлять содержание этой статьи, уделяя внимание всем особенностям категории страхового интереса, чтобы предложить наиболее эффективное и обоснованное регулирование, соответствующее роли страхового интереса в современном праве.

Литература:

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, № 1918. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).
2. Закон Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года, № 1349 «О страховой деятельности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2016г, №7 ст.627.
3. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года, № 779-IQ // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420111&doc_id2=30420111#pos=1028;-98&pos2=7232;-80 (Дата обращения: 20.03.2024).
4. Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 5 января 1998 года, № 1 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30224035&doc_id2=30224035#activate_doc=2&pos=655;-102&pos2=5093;-101 (Дата обращения: 14.03.2024).
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года, № 409-I // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&pos=3541;-60#pos=3541;-60 (Дата обращения: 14.03.2024).
6. Гражданский кодекс Республики Узбекистан. Часть вторая от 29 августа 1996 года, № 256-I // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421301 (Дата обращения: 14.03.2024).
7. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая от 26 января 1996 года, № 14-ФЗ // <https://base.garant.ru/10164072/a9a754f9362cc6d913de8ff6886b8c4c/> (Дата обращения: 14.03.2024).

8. Абрамов В.Ю. Страховой интерес как разновидность категории интереса в гражданском праве // Юридическая и правовая работа в страховании. - М.: Изд. Дом "Регламент", 2006, № 1. - С. 78-92.
9. Алексеев С.С. Теория права. - М.: БЕК, 1993. - 320 с.
10. Баттахов П.П., Овчинникова Ю.С., Мотуренко С.М. Понятие «страховой интерес» в гражданском праве: основные проблемы теории и практики // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. - 2023.- Т. 27. - № 2. - С. 439—452.
11. Граве К.А., Лунц Л.А. Страхование. - М.: Госюриздат, 1960. - 176 с.
12. Дедиков С. Функциональная теория страхового интереса // ЭЖ-Юрист. - 2010. - № 10. - С. 8 - 15.
13. Джон М. Стоктон. Анализ страхового интереса в соответствии со статьей 2 Единого торгового кодекса, 17 *Vanderbilt Law Review* 815 (1964) // <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol17/iss3/6> (Дата обращения: 02.02.2024).
14. Идельсон В.Р. Страхование право. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском Политехническом институте в 1907 г. - М.: Анкил, 1996. - 96 с.
15. Ключенко Л.Н. Теория и практика страхования: учебное пособие. - М., 2003. - 703 с.
16. Кратенко М.В., Луйк О.Ю. Современная модель компенсационного страхования (Indemnity Insurance) и перспективы ее воплощения в российском праве // Вестник Пермского университета. Юридические науки. - 2020. - Вып. 50. - С. 762—786 / <https://doi.org/10.17072/1995-4190-2020-50-762-786> (Дата обращения: 12.03.2024).
17. Кузнецова И.А. Страхование жизни и имущества граждан: Практическое пособие. - М.: Дашков и К, 2008. - 228 с.
18. Мартыянова Т.С. Обязательства по страхованию // Российское гражданское право // Отв. ред. Е.А. Суханов. - М.: Статут, 2011. - 1208 с.
19. Михайлов С.В. Страховой интерес // Страхование право. - 1999. - № 3. - С. 19-21.
20. Пичко Р.С. Страховой интерес как базовая категория страхования // Право и общество. - 2017. - № 3.- Ч. 2. - С. 70-74.
21. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. - М.: Статут: Консультант плюс, 2003. - 556 с.
22. Серебровский В.И. Страховой интерес в Гражданском кодексе // Право и жизнь. - 1924. - № 2. - С. 16-26.
23. Худяков А.И. Теория страхования. - М.: Статут, 2010. - 654 с.
24. Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству. - М.: Юрист, 1999. - С. 23-24.
25. Insurable Interest and the Doctrine of Privity of Contract // <https://lawexplores.com/insurable-interest-and-the-doctrine-of-privity-of-contract/> (Дата обращения: 12.03.2024).

Зайнутдинова З.З.

Фишурда

**Равишҳои асосии илмӣ барои фаҳмидан ва татбиқи манфиатҳои
суғуртавӣ дар ҳуқуқ**

Дар мақола равишҳои асосии илмӣ дарк ва татбиқи категорияи манфиатҳои суғурташаванда дар ҳуқуқ баррасӣ карда мешаванд. Мафҳумҳои гуногуни назариявии манфиатҳои суғурташаванда таҳлил карда мешаванд: мутлақ ва функционалӣ. Инкишофи таърихӣ мафҳуми манфиати суғурташаванда ва эволютсияи он нишон дода шудааст. Дар асоси таҳлили қонунгузории суғуртаи давлатҳои алоҳида ба ҳулосае меояд, ки қонунгузорони муосир риояи катъии назарияи мутлақи манфиати суғурташавандаро танҳо барои суғуртаи амвол талаб мекунад. Ҳуқуқшиносии муосир фарқияти байни суғуртаи молу мулк ва шахсиро эътироф намуда, талаботи қонунии ҳар яке аз ин намуди суғуртахоро ба шароит ва талаботи мушаххаси бозори суғурта мутобик мекунад.

Ҳулоса карда мешавад, ки набудани нишондиҳандаи бевоситаи манфиати суғурташаванда дар суғуртаи шахсӣ ҳуди далели зарурати манфиати суғурташавандаро ба ин намуди суғурта тамоман рад намекунад. Ҳузури он вуҷуд дорад ва барои эътибори шартнома ҳатмӣ боқӣ мемонад. Муносибати маҷмӯӣ ба танзими манфиатҳои суғурташаванда, ки хусусияти назарияҳои мутлақ ва функционалӣ муттаҳид карда мешавад, асоснок карда шудааст.

Зайнутдинова З.З.

Аннотация

**Основные научные подходы к пониманию и применению страхового
интереса в праве**

В статье рассматриваются основные научные подходы к пониманию и применению категории страхового интереса в праве. Анализируются различные теоретические концепции страхового интереса: абсолютная и функциональная. Демонстрируется историческое развитие концепции страхового интереса и его эволюции. На основе анализа страховых законодательств отдельных стран делается вывод, что современные законодатели требуют строгое следование абсолютной теории страхового интереса лишь для имущественного страхования. Современная юриспруденция признаёт различия между имущественным и личным страхованием, и адаптируют законодательные требования каждого из этих видов страхования к конкретным условиям и нуждам страхового рынка.

Делается вывод, что отсутствие прямого указания на страховой интерес в личном страховании вовсе не отменяет самого факта необходимости страхового интереса в данном виде страхования. Его наличие

предполагается заведомо существующим и остаётся обязательным для того, чтобы договор был признан действительным. Обосновывается как наиболее оправданным комплексный подход к регулированию страхового интереса, сочетающий черты абсолютной и функциональной теорий.

Zainutdinova Z.Z.

The summary

Basic scientific approaches to understanding and applying insurable interest in law

The article examines the main scientific approaches to understanding and applying the category of insurable interest in law. Various theoretical concepts of insurable interest are analyzed: absolute and functional. The historical development of the concept of insurable interest and its evolution is demonstrated. Based on the analysis of insurance legislation of individual countries, it is concluded that modern legislators require strict adherence to the absolute theory of insurable interest only for property insurance. Modern jurisprudence recognizes the differences between property and personal insurance, and adapts the legislative requirements of each of these types of insurance to the specific conditions and needs of the insurance market. It is concluded that the absence of a direct indication of insurable interest in personal insurance does not at all cancel the very fact of the need for insurable interest in this type of insurance. Its presence is assumed to be obviously existing and remains mandatory for the contract to be recognized as valid. An integrated approach to regulating insurable interest, combining the features of absolute and functional theories, is substantiated as the most justified.

Рецензент статьи Шерзода Б. С. – ассистент кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета.

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Азимов С. Ш.*

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯӢ ВА АМАЛИИ ҲИФЗИ
МАЪЛУМОТИ ШАХСӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ
ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ**

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳуқуқи инсон, мушкилот, истифодабаранда, шабакаҳои иҷтимоӣ, маълумоти шахсӣ, қонунгузорӣ.

*Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ. Тел:985000226, E-mail: azimov.rt@gmail.com

Ключевые слова: цифровые технологии, глобализация, права человека, проблемы, пользователи, социальные сети, персональные данные, законодательство.

Key words: digital technologies, globalization, human rights, problems, users, social networks, personal data, legislation.

Технологияҳои рақамӣ дар замони муосир бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Инкишоф ва рушди технологияҳои рақамӣ барои инсоният аз як тараф иҷрои корҳои гуногунро осон намуда, аз тарафи дигар бошад, инсониятро ба хатарҳои ҷиддии фазои маҷозӣ рӯ ба рӯ намуда истодааст. Таҳнологияҳои рақамӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ сохтори иҷтимоии ҷаҳониро тағйир дода, боиси дигаргун гаштани муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии ҷаҳони муосир гашта истодааст.

Бо туфайли рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосири тараққиёти ҷамъиятӣ дигаргуниҳои кулӣ ба миён омада истодаанд. Бояд қайд намуд, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ дар маҷмӯъ ба ташаккули фазои иттилоотии ҷаҳонӣ муосидат намуда, барои инкишофи минбаъдаи баъзе аз ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидат хоҳад кард¹. Инчунин, технологияҳои рақамӣ ва рақамикунонии ҷомеа барои баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофият дар ҷомеа имконият фароҳам меорад. Бо вучуди ин, мушкилоти дастрасии беиҷозат ба иттилоот, хатарҳои назорат, ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шабакаи ҷаҳонии Интернет ва дигар таҳдидҳои эҳтимолӣ ба ҳуқуқи инсон дар ин раванд ба мушоҳида мерасанд.

Ҳуқуқи инсон ба ҳифзи маълумоти шахсӣ яке аз ҳуқуқҳои бунёдии инсон ба ҳисоб рафта, дар шароити ҷаҳонишавии Интернет ва рушди технологияҳои рақамӣ мубрамияти бештарро пайдо намудааст. Усулҳои коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ онҳоро осебпазир гардонид, барои ошкору оммавӣ шудани онҳо замина эҷод менамояд, ки дар натиҷа шахсони сеюм метавонанд ба маълумоти махфӣи шахсони алоҳида дастрасӣ пайдо кунанд. Ин метавонад ба шахс ва манфиатҳои қонунии ӯ хатар эҷод намояд.

Масъалаи ҳуқуқи инсон ба ҳифзи маълумоти шахсӣ ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои асосии конститусионии инсон ва шаҳрванд дар шароити рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ мубрам ва ҷалталаб арзёбӣ карда мешавад. Чунки дар замони муосир ҳаёт ва фаъолияти инсон то андозае

¹ Ниг.: Azimov S.Sh. The right to privacy in the context of the development of digital technologies // Конституция – заминаи рушди низоми самаранокӣ идоракунии давлатӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ (1-уми ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Матбааи АИДНПҚТ, 2023. – С. 123-128.

бо шабакаи ҷаҳонии Интернет вобастагӣ дорад ва хавфи вайронкунии ин ҳукуку озодиҳо дар фазои иттилоотӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад¹.

Олими рус Г.Г. Камалова ба ҳулосае меояд, ки рақамикунонии тамоми соҳаҳои ҳаёт ва ғайрияти инсон боиси хатари даҳолати беиҷозат ва ғайриқонунӣ ба ҳаёти шахсии шахрвандон магардад². Ў қайд менамояд, ки барои бартараф кардани мушкилоти мазкур бояд чораҳои зарурии ҳуқуқӣ ва техникӣ андешида шуда, дар ин замина ҳифзи маълумоти шахсӣ дар фазои рақамӣ дар шакли мушаххас таъмин карда шавад.

Бо пайдоиш ва рушди технологияҳои рақамӣ дастрасӣ ва паҳн кардани маълумот бо истифода аз шабакаи ҷаҳонии Интернет нисбатан осонтар ва тезтар ба роҳ монда мешавад. Дар шароити муосир, ки технологияҳои рақамӣ фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёту ғайрияти инсон гаштааст, чунин маълумот метавонад ба шахс ва манфиатҳои қонунӣ ӯ хатар эҷод намояд. Аз ин рӯ, тамоми давлатҳои ҷаҳон кӯшиш менамоянд, ки ҳифзи маълумоти шахсии шахрвандони худро ба таври дахлдор ба роҳ монанд.

О.Г. Кирсанова қайд менамояд, ки рақамикунонии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва паҳншавии технологияҳои муосири рақамӣ дар амалияи ҳамкориҳои ҷамъиятӣ зарурати навсозии механизми танзими ҳуқуқӣ ва ҳифзи маълумоти шахсиро дар шароити афзоюндаи хатари аз даст додани махфияти онҳо ва вайрон кардани ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ рӯйи қор овардааст³. Ба ақидаи ӯ, маҳз маълумоти шахсӣ аксар вақт объекти амалҳои ғаразноки субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ гашта, онҳоро бо мақсади ғанӣ гардонидани маффиатҳои шахсӣ, фишор дар қабули қарорҳои гуногун ва ғайра истифода мебаранд, ки дар шароити ташаккули ҷомеаи маданӣ ва қафолати ҳуқуқҳои конститусионии инсон ва шахрванд номақбул ва ғайриқонунӣ мебошанд.

Дигар паҳлуи масъала он аст, ки дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ҳифзи маълумоти шахсӣ дар соҳаи тиб низ аҳаммияти қалон пайдо намуда истодааст. Чунки, аллакай дар тамоми соҳаҳои тиб имрӯз аз технологияҳои рақамӣ ба таври васеъ истифода

¹ Ниг.: Азимов С.Ш. Асари ишорашуда. – С. 123-128.

² Ниг.: Камалова Г.Г. Информационно-правовые риски // Цифровые технологии и право: сборник научных трудов I Международной научно-практической конференции (г. Казань, 23 сентября 2022 г.) / под ред. И.Р. Бегишева, Е.А. Громовой, М.В. Залоило, И.А. Филиповой, А.А. Шутовой. В 6 т. Т. 1. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – С. 148.

³ Ниг.: Кирсанова О.Г. Правовые аспекты защиты персональных данных в условиях цифровизации // Цифровые технологии и право: сборник научных трудов I Международной научно-практической конференции (г. Казань, 23 сентября 2022 г.) / под ред. И.Р. Бегишева, Е.А. Громовой, М.В. Залоило, И.А. Филиповой, А.А. Шутовой. В 6 т. Т. 6. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – С. 187.

бурда мешавад. Қисми асосии иттилооте, ки дар соҳаи тиб ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдорӣ карда мешаванд, ин маълумот дар бораи шахсони воқеӣ мебошад, ки зарурати риояи талаботи ҳифзи маълумоти шахсиро дар ин самт рӯйи кор меорад. Гузашта аз ин, чунин маълумот пеш аз ҳама маълумоти шахсӣ оид ба вазъи саломатии шахсони воқеӣ мебошад, ки дар раванди коркард ва ҷамъоварии онҳо талаботи нисбатан сахтар паҳн мегардад.

Ба андешаи М.С. Журавлев талабот оид ба коркард ва ҷамъоварии маълумоти шахсӣ, аз як тараф, ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавино ҳифз намояд, аз тарафи дигар бошад, ҳамчун маҳдудият барои истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи тиб бо мақсадҳои гуногун баромад менамояд. Дар заминаи ин ӯ қайд менамояд, ки бартараф намудани монеаҳои беасос дар коркард ва ҷамъоварии маълумот дар соҳаи тиб яке аз ҷанбаҳои асосии ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад ва ин мушкилот на танҳо хоси соҳаи тиб мебошад¹. Яъне, рушди технологияҳои рақамӣ ва усулҳои коркард, нигоҳдорӣ ва ҷамъоварии маълумот дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ дар назди илми ҳуқуқшиносӣ як қатор саволҳои умумии норавшанро ба миён мегузорад, ки ба мутобикгардонии қонунгузории миллӣ дар самти ҳифзи маълумоти шахсӣ ба шарту шароити нави технологӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд мебошанд.

И.А. Велдер бар он ақида аст, ки ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ яке аз ҳуқуқҳои ҷудоношавандаи инсонии муосир ба ҳисоб меравад ва дар сатҳи олӣ бояд кафолат дода шавад². Ба ақидаи ӯ, фаъолияти инсонии муосир дар шароити рақамикунонии ҷомеа то як дараҷаи муайян ба шабакаи ҷаҳонии Интернет вобастагӣ дорад ва бо сабабҳои объективӣ маълумоти шахсии худро дар шакли электронӣ дар фазои маҷозӣ нигоҳ медорад. Аз ин рӯ, кафолати ҳифзи маълумоти шахсии инсонии муосир бояд дар доираи қонун бо дарназардошти вазъи кунунӣ таъмин карда шавад.

Масъалаҳои ҳуқуқии мутобикгардонии низоми ҳуқуқии кишвар дар самти ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шароити инкишофи иқтисоди рақамӣ ва ворид намудани технологияҳои рақамӣ ба ҳаёт ва фаъолияти инсон аз инҳо иборат мебошанд: тағйир додани роҳи усулҳо барои гирифтани розигии субъект ҷиҳати ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ бо дарназардошти воқеияти муосири технологӣ; васеъ намудани заминаҳои коркарди маълумоти шахсӣ бо мақсади аҳаммияти иҷтимоӣдошта (аз ҷумла бо мақсадҳои оморӣ ва таҳқиқотӣ); таҳкими нақши субъект дар идора ва ҳифзи маълумоти шахсии худ; тақмили қонунгузории миллӣ ва мутобиксозии он бо воқеияти муосири

¹ Ниг.: Журавлев М.С. Правовые аспекты информационной безопасности в телемедицине: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 93.

² Ниг.: Вельдер И.А. Система правовой защиты персональных данных в Европейском Союзе: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Казань., 2006. – С. 3.

технологӣ ва ғайра. Ҳамаи масъалаҳои дар боло зикргардида дар заминаи ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ дар соҳаҳои фаъолияти инсонӣ аҳаммияти бузург доранд.

Шарти асосӣ ва умумии ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ одатан розигии субъекти дорандаи маълумоти шахсӣ мебошад. Дар баробари ин, розигӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ бояд мушаххас, бошуурона ва бо огоҳии субъект бошад, яъне субъект ба таври возеҳ бояд дарк намояд, ки маълумоти шахсии ӯ ба кӣ, бо кадом мақсад ва то кадом муҳлат пешниҳод карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити рақамикунонии босуръати ҷомеа таҳдид ва хатарҳои гуногун ба амнияти иттилоотӣ шиддат гирифта истодаанд¹. Теъдоди киберчиноятҳо дар соҳаҳои молиявӣ, қарзӣ ва бонкӣ афзоиш ёфта, ба амнияти иқтисодии аксарияти давлатҳои ҷаҳон таҳдид менамоянд². Дар натиҷаи тамаъҷӯӣ, тавассути ҷамъоварӣ ва истифодаи ғайриқонунии маълумоти шахсӣ аз шабакаи ҷаҳонии Интернет яке аз ҳуқуқҳои асосии конститусионии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ вайрон карда мешавад.

С.А. Кислий бар он назар аст, ки рақамикунонӣ ҳам паҳлуҳои мусбат ва ҳам паҳлуҳои манфӣ дорад ва дар шароити кунунии ташаккули ҷомеа паёмдҳҳои манфии он нисбатан зиёдтар ба назар мерасад. Ӯ қайд менамояд, ки дар дар шароити рушди кунунии ҷомеа рақамикунонӣ дорои чунин паёмдҳҳои манфӣ мебошад:

- а) осон гӯм кардан ё рабуда шудани маълумоти шахсӣ;
- б) ғайриқонунии коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ;
- в) имконияти дастраси умум гаштани маълумоти шахсии дастрасии маҳдуд ва ғайра³.

Бояд қайд кард, ки рақамикунонӣ дар дохили давлат тадриҷан сурат мегирад, зеро шароити таъмини дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат дар минтақаҳои гуногуни кишвар аз ҳад зиёд фарқ мекунад. Инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба ворид намудани технологияҳои рақамӣ ба ҳаёт ва фаъолияти инсон ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд. Яъне, рақамикунонии дилхоҳ самт аз коркард, нигоҳдорӣ ва ҷамъоварии маълумот оғоз маёбад. Барои он ки низоми мазкур дуруст

¹ Оид ба амнияти иттилоотӣ муфассал ниг: Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ).- Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.

² Оид ба киберчиноятҳо дар фазои маҷозӣ муфассал ниг: Давлатзода К.Д. Таҳдидҳои фазои маҷозӣ: амалия ва назарияи киберчиноятҳо. – Душанбе, 2023. – 248 с.

³ Ниг.: Кислий С.А. Проблемы обеспечения безопасности персональных данных в условиях цифровизации региона // Сборник статей по результатам международной научнопрактической конференции «Юридическая деятельность в условиях цифровизации» [Электронный ресурс] / под ред. Е.В. Евсиковой, В.С. Тихомасовой. – Электрон. дан. – Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2021. – С. 241.

кор кунад, бояд заминаи ҳуқуқии танзими он дар шакли мушаххас таҳия ва қабул карда шавад.

Н.Г. Белгоротсева қайд менамояд, ки ҳифзи маълумоти шахсӣ татбиқи ҳуқуқҳои конституционии инсонро ба дахлнопазирӣ, маҳрамияти мукотибот, муросилоти шахсӣ, оилавӣ ва маҳдуд кардани имконияти чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, истифода ва паҳн кардани маълумот дар бораи ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ таъмин менамояд. Ба ақидаи муҳаққиқ, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва таъсиси маҳзани нигоҳдории маълумот ҳуқуқҳои мазкурро ба таҳдидҳои нав, ба монандӣ нусхабардорӣ, муттаҳидсозии маълумоти шахсӣ ва имконияти паҳн намудани маълумоти шахсии дастрасии маҳдуддоштаро рӯйи кор меорад¹.

Маврид ба зикр аст, ки дар дахсолаи охир бисёре аз феҳристи қортҳо (картотека) ва маҳзани нигоҳдории маълумот дар сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ бо сабабҳои объективӣ ба шакли электоронӣ табдил дода шудаанд. Дар заминаи ин, онҳо бо ин ё он сабаб дастрасии шахсони сеюм шуда, объекти хариду фурӯш гардиданд ва ҳолати мазкур ба истифодаи беназорати маълумоти шахсӣ оварда мерасонад. Дар ҳамин ҳол, далели фурӯши маҳзани маълумот ё ба тариқи дигар паҳн кардани маълумоти дар он мавҷудбуда хатари афзоюндаи чамъиятиро ба бор меорад, зеро маълумоти хусусияти маҳфидошта метавонад бар зарари шахсони алоҳида (субъектони маълумоти шахсӣ) истифода шаванд.

Барои ҳифзи ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ аз ҳар гуна кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ва танзими қатъии қонунии гардиши маҳзани маълумоти дорой маълумоти шахсӣ муқаррар намудани ҷавобгарии ҳуқуқии дорандагон ва операторони чунин маҳзанҳо барои вайрон кардани қоидаҳои чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва истифодаи маълумоти шахсӣ зарур ва саривақтӣ мебошад. Ин кафолати ҳифзи самарабахши ҳуқуқу манфиатҳои шахсони алоҳида ва тамоми ҷомеаро таъмин менамояд.

С.А. Шедрин бар он андеша аст, ки технологияҳои муосир, бахусус технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунон босуръат рушд карда истодаанд, ки дар аксар вақт падидаҳои нави ҳуқуқӣ аз доираи танзими ҳуқуқӣ берун мемонанд ва ин ба ҳуқуқу озодиҳои бунёдии инсон таҳдидҳои зиёди воқеӣ ва эҳтимолиро ба вучуд меорад². Яъне, технологияҳои нав дар ин замина имкониятҳои бесобиқаро барои поймолшавии ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ фароҳам

¹ Белгороцева Н.Г. Теоретико-правовые аспекты защиты персональных данных: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2012. – С. 4.

² Ниг.: Шедрин С.А. Правовое регулирование защиты персональных данных в Европейском Союзе: генезис и перспективы развития: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Казань., 2019. – С. 3.

меоранд. Бо инкишофи технологияҳои рақамӣ ва фазои киберӣ (WorldWideWeb, шабакаҳои иҷтимоӣ, паҳши мустақим ва ғайра.) таъмини ҳифзи маълумоти шахсӣ мубрамиати бештарро касб намудааст.

Ба андешаи Н.Г. Белгоротсева танзими ҳуқуқии ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ба принципҳои зерин асос меёбад: таъмини махфияти маълумоти шахсии гирифташуда ва маҳдудияти дастрасии шахсони сеюм ба он; саҳеҳ ва пурра будани маълумоти шахсӣ; чамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории мақсадноки маълумоти шахсӣ; қонунӣ будани мақсадҳо ва усулҳои чамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ; дастрасии озоди шахс ба маълумоти шахсии ӯ; аз ҷониби давлат кафолат додани ҳуқуқҳои субъективии шахс вобаста ба ҳифзи маълумоти шахсии ӯ¹.

Дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон қонунҳои алоҳида дар ин самт қабул гардида, бо дарназардошти пешрафти ҷомеа ва инкишофи бемайлонии технологияҳои рақамӣ онҳо доимо такмил меёбанд. Яъне давлатҳои ҷаҳон бо такмил додани қонунҳои соҳавӣ дар ин самт кӯшиш менамоянд, ки ҳифзи маълумоти шахсиро дуруст ба роҳ монанд. Чунки назорати нодуруст дар ин самт ё тамоман мавҷуд набудани он боиси дастрасӣ ба маълумот, ифшо гаштани он ва дигар мушкилот ва оқибатҳои марбут ба кор бо маълумоти шахсӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон мегардад.

Бояд қайд намуд, ки тамоми ислоҳоте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ) анҷом дода мешаванд, дар асоси принципҳои умумибашарие, ки бевосита дар Конститутсия инъикос ёфтаанд, ба роҳ монда мешаванд. Имрӯз ҶТ барои таъмини ҳифзи боэътимоди ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд тадбирҳои судманд андешида истодааст, ки натиҷаи онҳоро дар баланд гаштани нишондодҳои солҳои охир дар ин самт, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ва афзоиши нуфузу эътибори кишвар дар арсаи байналхалқӣ дидан мумкин аст.

Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки ҶТ ба ҳисоб меравад. Барои расидан ба ҳадафи мазкур ва таъмини рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ ҶТ кушиш намуда истодааст, ки робитаи зичу самарабахши илм ва ихтироотро бо истеҳсолоти таъмин карда, технологияҳои муосир, аз қабيلي технологияҳои зехни сунъӣ, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар васеъ истифода карда шаванд. Зеро фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии таъмин намудани рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад². Рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва ворид

¹Ниг.: Белгороцева Н.Г. Асари ишорашуда. – С. 12.

² Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, аз 30 сентябри соли 2022, № 483.

намудани онҳо ба ҳаёт ва фаъолияти инсонӣ мушкилоти таъмини коркарди бехатари иттилоотро (аз ҷумла ҷусутучӯ, чамъоварӣ, коркард, таҳлил истифода, ҳифз ва паҳнкунии он) рӯйи кор меорад, ки дар шароити имрӯза танзими ҳуқуқиро тақозо мекунад.

Танзими муносибатҳо оид ба чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва истифодаи иттилоот ё маълумоти шахсӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун, ки дар маҷмӯъ қонунгузорӣ оид ба ҳифзи маълумоти шахсиро ташкил медиҳанд, ба роҳ монда мешавад.

Дар ҚТ муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба ҳуқуқи инсон ба ҳифзи маълумоти шахсӣ дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» аз 3 августи соли 2018 таҳти № 1537 ба танзим дароварда мешавад¹. Мақсади асосии Қонуни мазкур таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ҳангоми чамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсии ӯ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ мебошад. Инчунин, талаботи мазкур инъикоси худро бевосита дар моддаи 246 Кодекси маданияи ҚТ² низ ёфтааст.

Ҳадаф аз қабули Қонуни мазкур таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар шароити афзоиш ёфтани дорандагон ва операторони маҳзани маълумоти шахсӣ, ки дар заминаи технологияҳои навтарини компютерӣ таъсис дода шудаанд ва афзоиши таваҷҷуҳи сохторҳои гуногун, аз ҷумла ҷинойткорон барои истифодаи бурдани маълумоти шахсӣ ба манфиатҳои ғаразнокӣ худ ба ҳисоб меравад.

Дар моддаи 1-уми Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» мафҳумҳои асосӣ вобаста ба масъалаи баррасишаванда инъикоси худро ёфтаанд. Аз ҷумла дар сарҳати 9-уми моддаи мазкур мафҳуми «**ҳифзи маълумоти шахсӣ**» ба таври зайл пешбинӣ шудааст: **ҳифзи маълумоти шахсӣ** – маҷмуи тадбирҳое, ки бо мақсади пешгирӣ намудани дастрасии беиҷозат ба маълумоти шахсӣ амалӣ карда мешаванд³. Яъне, дар зери мафҳуми ҳифзи маълумоти шахсӣ амали субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор фаҳмида мешавад, ки барои ноил шудан ба дараҷаи муайяни амнияти иттилооти шахсӣ ва маълумоти шахсӣ равона карда шудааст. Дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва ҷолишҳои замони муосир таъмини ҳифзи маълумоти шахсӣ мубраммияти бештарро дар худ касб намуда истодааст ва ин бо мақсадҳои муайян амалӣ карда мешавад. Кафолат ва

¹ Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №7-8, мод.521.

² Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 1 июли соли 2023 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918.

³ Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №7-8, мод.521.

ҳифзи маълумоти шахсӣ аз ҷониби давлат бо мақсадҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

- Пешгирӣ намудан аз дуздӣ, таҳриф, ичроҷ ва сохтакории маълумоти шахсии субъектони алоҳида;
- Муҳофизат аз дастрасии беиҷозат ва ғайриқонунӣ нобуд кардан, тағйир додан, таҳриф кардан ва нусхабардории маълумоти шахсӣ, инчунин пешгирии дигар шаклҳои даҳолати ғайриқонунӣ ба захираҳои иттилоотӣ;
- Ҳимояи ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон оид ба нигоҳ доштани махфияти маълумоти шахсии онҳо дар низомҳои иттилоотӣ;
- Таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми таҳия, истиҳсол ва татбиқи системаҳои иттилоотӣ;
- Пешгирии зарари эҳтимолӣ ба субъектони маълумоти шахсӣ (зарар ба саломатӣ, хароҷоти молиявӣ ва моддии ба нақша гирифтанишуда, даҳолат кардан ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ бо истифода аз маълумоти шахсии ғайриқонунӣ ё беиҷозат бадастомада ва ғайра).

Маврид ба зикр аст, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ»¹ аз 3 августи соли 2018 таҳти № 1537 масъалаи мазкур дар қатори масъалаҳои коркард ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, инчунин принципҳои ҷамъоварӣ, коркард ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, кафолат ва танзими давлатии ҳифзи маълумоти шахсӣ, ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи маълумоти шахсӣ, шартҳои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ, махфияти маълумоти шахсӣ, захиракунии ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ, инчунин дигар масъалаҳо вобаста ба паҳн кардан, интиқол додан ва тағйир додани маълумоти шахсӣ мавриди танзим қарор гирифтааст. Аммо бо туфайли рушди технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар самти мазкур падидаҳои нави ҳуқуқие пайдо шудаанд, ки дар заминаи онҳо қонунгузории соҳаи мазкур ниёз ба такмил пайдо намудааст. Яъне, бо дар назардошти барои ҚТ нав будани самти ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ, ташаккули заминаи қонунгузории он муҳим арзёбӣ мегардад.

Тибқи Қонун «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» коркард, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ дар доираи принципҳои, ки қонунгузории кишвар дар ин самт муайян намудааст, амалӣ карда мешавад. Ҷамъоварӣ, коркард ва ҳифзи маълумоти шахсӣ дар асоси принципҳои зерин ба роҳ монда мешавад: риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; қонуният; адолатнокӣ; ошкорбаёнӣ ва шаффофият; махфияти маълумоти шахсии дорои дастрасии маҳдуд; баробар-ҳуқуқии

¹ Қонуни ҚТ “Дар бори ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №7-8, мод.521.

субъектон, дорандагон ва операторон; таъмини амнияти шахсият, ҷомеа ва давлат ва ғайра.

Қонун “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” дар маҷмӯъ маълумоти шахсиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд:

1) маълумоти шахсии дастрасии умум;

2) маълумоти шахсии дастрасии маҳдуд¹. Яъне, дастрасӣ ба маълумоти шахсии дастрасии умум бо розигии субъект озод мебошад ё тибқи қонунгузории кишвар талаботи низоми махфият нисбат ба он татбиқ намегардад. Бо мақсади таъминоти иттилоотии аҳоли манбаъҳои маълумоти шахсии дастрасиашон озод (аз ҷумла маълумотномаҳои тарҷумаиҳолӣ, китобҳои телефонӣ, суроғавӣ, захираҳои иттилоотии электронии дастраси умум, воситаҳои ахбори омма) истифода мешаванд. Дар ин замина рушди технологияҳои рақамӣ барои дар шакли нисбатан хубтар ва тезтар дастрас гаштани маълумоти шахсии дастрасии умум мусоидат менамояд ва ба маълумоти шахсии дастрасии маҳдуд бошад, хатарҳои гуногун, ба монандӣ фош намудан, рабудан, тасодуфан ё беиҷозат ихроҷ намудан, нусхабардорӣ кардан ва ғайра, эҷод менамояд.

Қонунгузории ҚТ дар самти ҳифзи маълумоти шахсӣ таърихи начандон дуру дароз дошта, нисбатан нав ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки дар давоми ин муддат дар қонунгузории мазкур тағйироти ҷиддие ворид нашудааст ва аз рӯйи ҳамаи ин нишонаҳо қонунгузории соҳаи мазкур дар марҳилаи ибтидоии ташаккули худ қарор дорад.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаб дар ин самт муайян намудани мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи маълумоти шахсӣ ба ҳисоб меравад. Қонунгузории ҚТ ба таври мушаххас мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи маълумоти шахсиро муайян накардааст. Моддаи 7-и Қонун «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» ваколатҳои мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи маълумоти шахсиро пешбинӣ намудааст, вале амалигардонии ваколатҳои мазкур аз ҷониби кадом мақомоти давлатӣ ба роҳ монда мешавад, ба таври мушаххас муайян карда нашудааст.

Дар шароити ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои молия, бонкдорӣ, нақлиёт, тиб, маориф, саноат, энергетика ва дигар самтҳо, инчунин рушди пардохтҳои ғайринақдӣ, гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ дар тамоми соҳаҳо, ташаккул ва рушди савдои электронӣ ва дигар омилҳо сабаби коркард, нигоҳдорӣ ва ҷамъоварии маълумотро дар шакли электронӣ мегарданд. Яъне дар ҷунин шароит ҳаҷми коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ дар ҳоли афзоиш қарор мегирад. Аз ин рӯ, барои идоракунии босамар ва танзими ҳукукии ҳифзи маълумоти шахсӣ бо дарназардошти мушкилоти ҷойдошта, зарурати таъсис ва

¹ Қонуни ҚТ “Дар бори ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №7-8, мод. 521.

муайян намудани мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи маълумоти шахсӣ рӯи кор меояд.

Бояд, қайд намуд, ки дар асоси Фармони Президенти ҶТ дар бораи вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ аз 1-уми августи соли 2023 дар ҳудуди ҷумҳурӣ тамоми хизматрасониҳои давлатӣ ғайринақдӣ пардохт карда мешаванд¹. Аз ин рӯ, бо мақсади рушди пардохтҳои ғайринақдӣ ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ технологияҳои муосири молиявии рақамӣ, аз қабili қортҳои пардохтии бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ, бонкдорӣи мобилӣ, Интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути POS-терминал ва QR-рамзро татбиқ менамоянд.

Инчунин, Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ»² аз 10-уми майи соли 2002 ва Қонун «Дар бораи савдои электронӣ»³ аз 24-уми декабри соли 2022 ба коркард, ҷамъоварӣ ва нигоҳдорӣи маълумот дар шакли электронӣ ва интиқол додани чунин маълумот тавассути шабакаҳои иттилоотӣи коммуникатсионӣ мусоидат менамоянд.

Махсусан қайд кардан бамаврид аст, ки дар доираи фазои иттилоотӣ бисёре аз хизматрасониҳо, бахусус пардохтҳо танҳо дар шакли электронӣ амалӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, ҳаҷми маълумоти шахсӣ дар ин раванд бо таври назаррас афзоиш ёфта истодааст, яъне аксарияти шаҳрвандони мо бо сабабҳои объективӣ бояд маълумоти шахсии худро ба системаҳои иттилоотӣ ворид намоянд. Дар чунин шароит, ҳар як давлат ҳаракат менамояд, ки ҳифзи маълумотҳои шахсии шаҳрвандони худро бо дарназардошти талаботи дахлдор ба роҳ монад.

Бо дарназардошти тамоюлҳои афзояндаи хавфу хатарҳои фазои маҷозӣ дар ҷаҳони муосир, ҳолатҳои зиёди ғайриқонунӣ ҷамъоварӣ, коркард ва паҳн кардани маълумоти шахсӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар захираҳои интернетӣ ба мушоҳида мерасад, ки дар чунин шароит аз ҷониби давлатҳо андешидани тадбирҳои судманд баҳри ҳифзи маълумоти шахсии шаҳрвандони худ муҳим арзёбӣ карда мешавад. Маврид ба зикр аст, ки дар натиҷаи коркард ва нигоҳдорӣи маълумоти шахсӣ дар захираҳои интернетӣ ва таъмин накардани беҳатарии он хавфи рабудани чунин маълумот аз ҷониби субъектҳои номаълум дар ҳоли афзоиш қарор мегирад. Дар баробари ин, хавфи он меафзояд, ки маълумоти шахсии ба таври ғайриқонунӣ ба даст овардашуда аз ҷониби

¹Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 1 августи соли 2023.

²Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» аз 10 майи соли 2002 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, № 4, қ-1, мод. 308; соли 2005, №12, мод. 637; соли 2012, № 12 қ 1, мод. 1002; соли 2013, № 7, мод. 523; соли 2014, № 12, мод. 828.

³Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» аз 24 декабри соли 2022 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1921.

сохторҳои алоҳида ва шахсони дигар барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ худ истифода шаванд.

Қонунгузори ҚТ дар ин самт нисбатан нав мебошад ва тамоми он падидаҳои наво, ки дар ҷаҳони муосир дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ пайдо шудаанд, дар бар намегирад. Яке аз чунин падидаҳои нисбатан нав ва ҳалталаб дар ҚТ дар самти ҳифзи маълумоти шахсӣ ин дастрасӣ, коркард ва паҳн намудани маълумоти шахсӣ дар шабакаи ҷаҳонии Интернет ва ё таъмини дастрасӣ ба маълумоти шахсӣ дар шакли электронӣ ба воситаи техникаву технологияҳои гуногун ба ҳисоб меравад ки ниёз ба танзми ҳуқуқӣ дорад. Аз ин рӯ, ба хотири тақмили қонунгузори ҚТ дар ин самт бо дарназардошти талаботи замони муосир пешниҳод карда мешавад, ки дар моддаи 16 Қонун «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» банди нав дар чунин шакл илова карда шавад: “Паҳн кардани маълумоти шахсӣ амалҳои мебошанд, ки ба паҳн намудани маълумоти шахсӣ ба шумораи номуайяни шахсон, аз ҷумла паҳн намудани маълумоти шахсӣ дар ВАО, паҳн намудан дар шабакаи ҷаҳонии Интернет ё таъмини дастрасӣ ба маълумоти шахсӣ бо ягон роҳи дигар нигаронида шудаанд.”

Бо мақсади таъмин ҳифзи маълумоти шахсӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва таҳдиду хатарҳои муосир дар баробари тадбирҳои ҳуқуқӣ, инчунин тадбирҳои таъқибу техникаӣ оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти шахсӣ бояд андешида шавад. Инчунин дар самти таъмини ҳифзи маълумоти шахсӣ барномаҳои мушаххас қабул намуда, кадрҳои баландихтисос барои кор дар самти ҳифзи маълумоти шахсӣ тайёр карда шаванд.

Барои бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта дар самти ҳуқуқи инсон ба ҳифзи маълумоти шахсӣ давлатҳои мухталифи ҷаҳон бо дарназардошти тақмили қонунгузори худ дар ин самт, аз механизмҳои гуногуни танзими ҳуқуқӣ истифода намудаанд. Масалан, дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, ба монанди Канада, Австралия, Аргентина ва Ўзбекистон субъектоне, ки ба коркард, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маълумоти шахсии шаҳрвандонашон дастрасӣ доранд, бояд маҳзани нигоҳдории онро дар дохили кишвар ба таври техникаӣ таъмин намуда, аз қайди давлатӣ гузаранд. Яъне, доранда ё операторони маълумоти шахсӣ, дар сурати коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсии шаҳрвандон тавассути технологияҳои муосири рақамӣ ва шабакаи ҷаҳонии Интернет уҳдадоранд, ки маҳзани нигоҳдории маълумотро ба таври техникаӣ дар ҳудуди давлат таъмин намуда, дар феҳристи давлатии маҳзани маълумоти шахсӣ ба қайд гиранд.

Бо дарназардошти рушди технологияҳои рақамӣ ва ворид гаштани ҚТ ба муҳити рақамӣ, инчунин пешниҳод карда мешавад, ки дар Қонун «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» моддаи алоҳида дар чунин шакл ворид карда шавад:

“Моддаи 14¹. Шартҳои махсуси коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Доранда ва (ё) оператор ҳангоми коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла дар шабакаи ҷаҳонии Интернет, вазифадор аст, ки ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории онҳоро дар маҳзани маълумоти шахсӣ дар воситаҳои техникии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгиршуда ва бо тартиби муқарраршуда дар феҳристи давлатии маҳзани маълумоти шахсӣ ба қайд гирифташуда, таъмин намояд”.

Дар заминаи таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаи мазкур ҳулоса кардан мумкин аст, ки бинобар рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ҷанбаҳои зиёди ҳуқуқи дохилии ҳифзи маълумоти шахсӣ ҳалношуда боқӣ мондаанд. Аз ин рӯ, тақмили қонунгузории соҳаи мазкур барои таъмини минбаъдаи ҳифзи ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ аҳаммияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дорад.

Адабиёт:

1. Азимов С.Ш. The right to privacy in the context of the development of digital technologies // Конституция – заминаи рушди низоми самараноки идоракунии давлатӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ (1-уми ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Матбааи АИДНПҚТ, 2023. – С. 123-128.
2. Белгороцева Н.Г. Теоретико-правовые аспекты защиты персональных данных: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2012. – 26 с.
3. Вельдер И.А. Система правовой защиты персональных данных в Европейском Союзе: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Казань, 2006. – 28 с.
4. Давлатзода К.Д. Таҳдидҳои фазои маҷозӣ: амалия ва назарияи киберҷиноятҳо. – Душанбе, 2023. – 248 с.
5. Журавлев М.С. Правовые аспекты информационной безопасности в телемедицине: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2001. – 193 с.
6. Камалова Г.Г. Информационно-правовые риски // Цифровые технологии и право: сборник научных трудов I Международной научно-практической конференции (г. Казань, 23 сентября 2022 г.) / под ред. И.Р. Бегишева, Е.А. Громовой, М.В. Залоило, И.А. Филиповой, А. А. Шутовой. В 6 т. Т. 1. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – С. 144-153.
7. Кирсанова О.Г. Правовые аспекты защиты персональных данных в условиях цифровизации // Цифровые технологии и право: сборник научных трудов I Международной научно-практической конференции (г. Казань, 23 сентября 2022 г.) / под ред. И.Р. Бегишева, Е.А. Громовой, М.В. Залоило, И.А. Филиповой, А.А. Шутовой. В 6 т. Т. 6. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – 472 с.

8. Кислый С.А. Проблемы обеспечения безопасности персональных данных в условиях цифровизации региона // Сборник статей по результатам международной научно - практической конференции «Юридическая деятельность в условиях цифровизации» [Электронный ресурс] / под ред. Е.В. Евсиковой, В.С. Тихомаевой. – Электрон. дан. – Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2021. – 655 с.

9. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 1 июли соли 2023 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918.

10. Қонуни ҚТ “Дар бори хифзи маълумоти шахсӣ”, аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №7-8, мод.521.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ», аз 10 майи соли 2002 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, № 4, қ-1, мод. 308; соли 2005, №12, мод. 637; соли 2012, № 12 қ 1, мод. 1002; соли 2013, № 7, мод. 523; соли 2014, № 12, мод. 828.

12. Мачидзода Ҷ.З., Холикзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амниятӣ иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). - Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.

13. Шедрин С.А. Правовое регулирование защиты персональных данных в Европейском Союзе: Генезис и перспективы развития: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Казань., 2019. – 35 с.

Азимов С.Ш.

Фишурда

Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии хифзи маълумоти шахсӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ

Дар мақолаи мазкур аҳамияти хифзи маълумотҳои шахсии истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ мавриди таҳлил ва натиҷагирӣ қарор дода шудааст. Бояд қайд намуд, ки технологияҳои рақамӣ дар замони муосир бо суръати баланд рушд намуда, таъсири бевоситаи худро ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ мерасонанд. Рушди технологияҳои рақамӣ барои инсоният аз як тараф иҷрои корҳои гуногунро осон намуда, аз тарафи дигар бошад, инсониятро бо хавфу хатарҳои гуногуни маҷозӣ рӯ ба рӯ менамояд. Масъалаи хифзи маълумотҳои шахсии истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар доираи раванди мазкур мубрам ва ҷалталаб ба арзёбӣ қарда мешавад. Чунки дар замони муосир ҳаёт ва фаъолияти инсонӣ то андозае бо шабакаи ҷаҳонии интернет вобастагӣ дорад.

Муаллиф аз қонунгузори соҳавӣ ва адабиёти илмӣ истифода бурда, мавзӯи мазкурро мавриди таҳқиқ ва қарор додааст ва дар натиҷа ҳулосаҳои судманд барои тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ дар ин самт пешниҳод намудааст.

Аннотация

Некоторые теоретические и практические вопросы защиты персональных данных в контексте развития цифровых технологий

В данной статье анализируется и делается вывод о важности защиты персональных данных в контексте развития цифровых технологий. Следует отметить, что цифровые технологии в наше время развиваются с большой скоростью и оказывают непосредственное влияние на различные сферы жизни человека. Развитие цифровых технологий, с одной стороны, облегчает человечеству выполнение различных задач, а с другой стороны, ставит его перед различными виртуальными опасностями. Вопрос защиты персональных данных в рамках этого процесса является крайне важным и требует обязательного решения. Ведь в наше время жизнь и деятельность человека в той или иной степени зависит от глобальной сети Интернет.

Для изучения и рассмотрения данной темы автор использовал отраслевое законодательство и научную литературу, в результате чего представил полезные выводы для дальнейшего совершенствования законодательства в этой области.

Azimov S.Sh.

The summary

Some theoretical and practical issues of personal data protection in the context of the development of digital technologies

In this article the importance of personal data protection in the context of the development of digital technologies is analyzed and made a conclusion. It should be noted that digital technologies in modern times are developing with high speed and have a direct impact on various spheres of human life. The development of digital technologies, on the one hand, makes it easier for mankind to perform various tasks, and on the other hand, puts mankind in front of various virtual dangers. The issue of personal data protection within this process is critical and needs to be settled. Because in modern times, human life and activities depend to a greater or lesser extent on the global network of the Internet.

In order to study and deal with this topic, the author used sectoral legislation and scientific literature, as a result of which he presented useful conclusions for further improvement of legislation in this field.

Муқарризи мақола Ғаюрзода Ш. К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

**II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)**

**II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ)
НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)**

ВБД: 34. 01 + 340 (573. 3)

Мухторзода К.Т.*

ТАЙИНОТИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: Конститутсия, конституционализм, тайиноти конститутсия, муқаррароти конститутсия, асосҳои сохтори конституционӣ, инкишофи конститутсия, нишонаҳои конститутсия, функцияҳои конститутсия, хусусиятҳои конститутсия, ҳуқуқ ва озодии инсон ва шахрванд, созиши ҷамъиятӣ.

Ключевые слова: Конституция, конституционализм, назначение конституции, положения конституции, основы конституционного устройства, развитие конституции, признаки конституции, функции конституции, особенности конституции, права и свободы человека и гражданина, общественный договор.

Key words: Constitution, constitutionalism, appointment of the constitution, provisions of the constitution, fundamentals of the constitutional structure, development of the constitution, signs of the constitution, functions of the constitution, features of the constitution, rights and freedom of man and citizen, social agreement.

Конститутсия ҳамчун санади қувваи олии ҳуқуқидошта, дар ҷомеа дорои хусусиятҳои ба худ хос ва тайиноти таърихӣ худ мебошад.

Вобаста ба марҳилаи таърихӣ, вазъи сиёсӣ ва шароитҳои иҷтимоии ҷараёни давлатсозиву давлатдорӣ Конститутсия ба худ “ранг” мегирад, рисолат ва тайиноти худро муайян мекунад.

Пайдоиши аввалин конститутсияҳои кодификатсиякардашуда низ антитезаи демократия бо буржуазия ва истибдоди феодалӣ ба ҳисоб рафта, бо мақсади маҳдуд намудани ҳокимияти давлатӣ қабул карда шуда буданд¹.

Тамоюли рушди конституционализм бошад дар марҳилаи ниҳонии худ баъзе аломатҳои аз меҳвари тайиноти асли дур шудани

* Мудири кафедраи ҳуқуқшиносии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров”, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

¹Ниг.: Санадҳои таърихӣ хусусияти конститутсиядошта бинобар бо ташаббуси ҳукмфармоён қабул шуданашон ва ҳалқ ба ҷуз қабули онҳо чора ё ибтиқори дигаре надошт чунин тайинотро надоштанд.

конститутсияҳоро нишон медиҳад. Масалан, бо суръат ҷараён гирифтани қабули конститутсияҳо дар давлатҳоро дар дусад соли охир олимони шӯравӣ дар ҳавасмандии буржуазия барои таъмини пойдории ҳокимияти худ мекунанд.

Инак, Конститутсия ҳамчун қонуни асосии давлат ифодакунандаи ғарбӣ манфиати қувваҳои сиёсии дар ҷамъият ҳукмрон дорои яқчанд тайинот мебошад.

А.Н. Кокотов зӯҳури тайинот ва моҳияти конститутсияро дар функцияҳои он дида, ба ин сифат функцияҳои таъсисдиҳӣ, танзимнамоӣ, идеологӣ, таъмини устувории ҷамъият, алоқамандкунии анъана ва арзишҳои замонӣ, банақшагирии стратегӣ, систематизатсияи қонунгузорӣ ва ҳуқуқ тасниф намудааст¹.

С.А. Авакян бошад функцияи конститутсияро ҳамчун «зоҳиршавии гуногуни тайиноти он»² меҳисобад. Н.И. Витрук қайд намудааст, ки: «Дилхоҳ конститутсия функцияи муайянеро, ки тайиноти иҷтимоӣ-ҳуқуқии онро ифода мекунад, самтҳои асосии таъсиррасонии муқаррароти он ба муносибатҳои ҷамъиятиро нишон медиҳад, иҷро мекунад»³. Дар илми ҳуқуқи конститутсионӣ ватанӣ низ мафҳуми функцияҳои конститутсия ҳамчун тайиноти ҷамъиятӣ, воятаҳои амалишавӣ ва хусусиятҳои хоси он фаҳмида мешавад.

Фикр мекунем, ки тайиноти конститутсия натавонад тавассути функцияҳо, балки аз вазифаҳои он низ муайян карда мешавад, ки дар як ҳолат вазифа ва функцияҳои конститутсия як маъноро ифода намеkunанд. Ба сифати вазифаҳои асосии конститутсия – мустақам кардан ва қарорат додани ҳуқуқу озодиҳои аҳоли, батартанбории ҳокимияти давлатӣ ва тасдиқи адолати судӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тариқ, ба сифати тайиноти нахустини конститутсия хусусияти *таъсисдиҳӣ ва танзимкунии* он эътироф карда мешавад, ки бо фаҳмиши оммавиаш «шиносномаи давлат ва бахтномаи миллат»⁴ ном бурда мешавад. Беҳуда нест, ки ҳамчун зарфият конститутсияҳои муосир боби аввали худро ба *асосҳои сохтори конститутсионӣ* бахшидаанд.

Мувофиқи функцияи *таъсисдиҳӣ*, ки дар натиҷаи тағйиротҳои кулӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба миён меояд, конститутсия заминаи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ барои рушди минбаъдаи он мегардад. Тавассути ин функцияи

¹ Ниг.: Конституция как символ эпохи: В 2 т. // Под ред. проф. С.А. Авакьяна. Т.1.- М.: Изд-во МГУ, 2004. С. 52

² Ниг.: Авакян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность: 2-е изд.- М.: РЮИД, «Сашко», 2000. - С. 42.

³Ниг.: Конституционное право Российской Федерации. Учебник. // Под общ. ред. Н.В. Витрука. - М.: Норма, 2010.- С. 56.

⁴Ниг.: Паёми телевизионии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия.- Ҷумҳурият.- 6 ноябри соли 2016, №227 (23 308). – С. 1.

худ конститутсия тартиботи мавҷудбудаи ҷамъиятиро дар худ мустаҳкам мекунад ва ё шароитҳои мусоидро барои бамииёнаи ва рушди муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, ки танзимкунии конститутсиониро тақозо мекунад, ташкил медиҳад. Бо функсияи *ташқилдиҳӣ* на танҳо натиҷаҳои бадастомадаро инъикос мекунад, балки ҳамзамон дар назди давлат ва ҷамъият вазифаҳои навро мегузорад. Бо ин восита конститутсия ғайриқонунии сиёсии ҷомеаро баланд бардошта, мақомоти давлатӣ, ҳудудоракунии маҳаллӣ, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии онҳоро ба баамалбарории ғайриқонуният дар рӯҳия ва доираи конститутсияи нав равона месозад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) дар заминаи Эъломиаи истиқлолияти давлатии ҶТ қабул гардида, Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ бо шакли идоракунии ҷумҳурии президентӣ, баамалбарории ҳокимияти давлатӣ бо усули таҷзияи он ва низоми ғайримарказонидашуда муаррифӣ намудааст.

Тахти тайиноти *маданӣ-идеологӣ* конститутсия муқарраркунии асосҳои мафкуравии давлат ғайриқонуни мешавад, ки бо ин восита нерӯи ҳуқуқрон дар давлат ғайриқонунии худро роҳандозӣ мекунад.

Ҷуноне ки аввалин конститутсияҳо (ИМА, Полша, Фаронса) ғайриқонунии афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, сохтори демократии давлатро дар худ мустаҳкам намуда буданд. Конститутсияҳои давлатҳои сотсиалистӣ (Хитой, Куба) арзишҳои сотсиалистӣ, давлатҳои *теократӣ* - исломӣ (Арабистони Саудӣ, Эрон, Марокаш, Покистон) арзишҳои исломӣ, православиҳо нақши махсуси дини худро (Булғористон) инъикос намудаанд. Ҳамин монанд давлатҳои дунявӣ (Олмон, Тоҷикистон, Федератсияи Россия, Фаронса, Қазоқистон, Ёзбекистон), давлатҳои либералӣ (Фаронса), давлатҳои *дигар* (Британияи кабир, Дания, Исроил, Испания, Норвегия, Шветсия, Ҷопон) арзишҳои ғайриқонунии худро тавассути қонуниҳои асосии худ мустаҳкам намудаанд.

Тибқи қ. 1 моддаи 8 Конститутсияи ҶТ: «Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад».

Дар конститутсияҳо одатан мафкура вобаста ба ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳӣ тасниф карда мешавад. Дар қисми 2, моддаи 8 Конститутсияи ҶТ оварда шудааст, ки: «Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад».

Ҷунин муқаррарот маънои тамоман мавҷуд набудани мафкура дар сатҳи конститутсияро нашошта, баръакс дар заминаи арзишҳои гуногуни мафкуравӣ ченаки ягонаи ҷаҳонбинии конститутсиониро фароҳам меорад. Ҷуноне, ки мавҷудияти низоми якҷаҳизбӣ бо нақши роҳбарикунандаи ҲКИШ-ро, ки Конститутсияи ИҶШС соли 1977 дар худ мустаҳкам намуда буд, Конститутсияи ҶТ соли 1994 бо меъёри гуногунандешии сиёсӣ иваз намуд.

Конститутсияи амалкунандаи Тоҷикистон бошад идеалогияи давлати ҳуқуқбунёдро бо тамоми унсурҳояш мустаҳкам ва пайравӣ мекунад¹.

Тамсилаи тоҷиконаи рушди давлатдории дунявӣ он исломиятро, ки ба қонунгузории амалкунандаи кишвар муҳолифат накарда, фарҳанги умумиинсониро пайгирӣ мекунанд, омили инкишофи миллат, суботи ҷамъият ва таҳкимёбии давлат меҳисобад².

Ишора ба эътирофи *нақши махсуси мазҳаби ҷанафӣ дини ислом* дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон дар сатҳи қонун Пешвои миллат қайд намудаанд, ки: “Асли дунявият дар робита ба масъалаи худшиносии таърихӣ миллати тоҷик чунин маъно дорад, ки мо ба мероси таърихӣ бузургони худ аз рӯи муносибати онҳо ба фарҳанги умумибашарӣ менигарем. Танҳо аз ҳамин мавқеъ аҳамияти таърихӣ ва амалии мероси фарҳангиро барои имрӯзи миллати тоҷик дуруст шинохтан мумкин аст. Дар ин мероси исломӣ бузургони халқи тоҷик истисно нестанд”³.

Тайиноти конститутсия ҷиҳати *таъмини устувории давлат ва ҷамъият* нахуст дар халқӣ будан, ризоият ва баинобатгирии манфиатҳои омма зоҳир мешавад.

Дар таълимот оид ба конститутсия ду омили асосии шинохти аломати халқӣ будани он мавҷуданд:

Якум, он ки заминаҳои объективии бамиёноии конститутсияҳои навро халқ месозад. Муносибатҳои ҷамъиятии дар конститутсия мустаҳкам гардида, натиҷаи ҷаҳолияти халқ мебошанд.

Барои расидан ба ормони олии худ, халқ мувофиқ ба симои ҷомеаи инкишофёфтаи оянда муносибатҳои навро ба миён оварда, вазифаҳои давлат ва ҷомеаро низ мутаносибан муайян мекунад.

Дуюм, халқӣ будани конститутсия дар иштироки бевоситаи халқ дар таҳияву қабул ва тақмили он ба ҳисоб меравад.

Одатан дар конститутсияҳо аз ҷониби халқ ва аз номи халқ қабул шудани онҳо ишора карда мешавад. Ягон кас аз ҷумла ҳокимияти давлатӣ ҳақи аз халқ гирифтани ҳуқуқи олии он – муайянкунии тақдир

¹Ниг.: Хомидов Х. Нақши Конститутсия дар раванди давлатсозӣ (Аз нигоҳи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) // Ҷумҳурият, аз 10 сентябри соли 2009. - №74.- С. 2.; Мухторов К.Т. Моҳият ва рисолати таърихӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳақиқати Ленинобод, аз 18 ноябри соли 2006.- №92.- С. 2.

²Ниг.: Суханронӣ ба муносибати 10-солагии Конститутсияи Тоҷикистон Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.- Иборат аз панҷ ҷилд.- Ҷилди панҷум.- Душанбе: Ирфон, 2005.- С.547.

³Ниг.: Дар бораи ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маъруза дар иҷлосияи XIX Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июли соли 1994.; Ниг.: Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал.- Душанбе: Ирфон, 2001.- С. 127.

худро надорад. Анъанаи ба муҳокимаи халқ баровардани лоиҳаи конституция дар низоми шӯравӣ солҳои 1936 ва 1977 ба амал бароварда шуда буд. Ҳарчанд муносибатҳои ҷамъиятӣ ва арзишҳои конституционӣ дар заминаи манфиатҳои нерӯи ҳукмронии давлат таҳия шуда буданд ҳам, аммо онҳо маҳсули фаъолият ва иродаи дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ инкишофёфтаи халқ маҳсуб меёфтанд. Иштироки (машваратӣ) халқ дар раванди таҳия ва қабули конституция метавонад эътимоди халқро ба ҳокимияти сиёсӣ баланд бардошта, омро барои бадастории ҳадафҳои созандаи миллӣ яқдилона сафарбар намояд. Чунончӣ, муҳокимаи Конституцияи ИҶШС соли 1977 аз июн то охири моҳи сентябр давом карда, дар он зиёда аз 140 млн. нафар иштирок намуданд. Дар муҳокима зиёда аз 2 млн. аҳоли бевосита ва тавассути ҷомеаҳои меҳнатии худ иштирок намуда, бо баргузориҳои 1,5 млн ҷамъомадҳо бештар аз 400 ҳазор таклифу пешниҳоди худро ирсол намуданд. Дар натиҷа ба 118 моддаҳои Конституция зиёда аз 320 тағйири иловаҳо ворид карда шуд.

Вобаста ба лоиҳаи Конституцияи соли 1994, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон иброз намуданд, ки: “Лоиҳаи Конституция барои он халқӣ аст, ки онро кулли ҷамъатанони мо дар шаҳру деҳоти Тоҷикистон ва берун аз он мавриди муҳокима қарор дода, такмилу пурра карданд. Аз ин рӯ, эҷодгари он худ мардум аст. Табиати халқӣ доштани лоиҳаи Конституция, инчунин дар сабт намудани баробарҳуқуқии тамоми сокинони ҷумҳурӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, ранги пӯст ва дигар нишонаву вазъи иҷтимоиашон ифода меёбад”¹.

Шаҳрвандони Тоҷикистон бевосита ва тавассути иттиҳодияҳои ҷамъиятии худ дар муҳокимаи чор марҳилаи таҳияву қабул ва такмили Конституцияи ҚТ (солҳои 1994, 1999, 2003, 2016) ширкат варзидаанд. Хусусан, дар ҷараёни муҳокимаи лоиҳаи Конституцияи нави Тоҷикистон моҳҳои сентябр-октябри соли 1994 аз ҷониби мардуми кишвар ва ҷамъатанони бурунмарзӣ, ҳамчунин муассисаву ташкилот ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии онҳо бештар аз ҳашту ним ҳазор таклифот ба Шӯрои Олӣ пешниҳод карда шуд². Дар раёйпурсии умумихалқӣ оид ба қабули он бошад аз 2685724 нафар шаҳрвандони ба рӯйхат гирифташуда 2535437 нафар 94,4% ширкат варзиданд. Аз ин шумор ба

¹Ниг.: Дар бораи ислоҳоти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қабул намудан ва мавриди амал қарор додани Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маъруза дар иҷлосияи XIX Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июли соли 1994.; Ниг.: Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. - Душанбе: Ирфон, 2001.- С. 235.

²Ниг.: Тафсири илмӣ-оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Зери таҳрири Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М. А. Маҳмудов. - Душанбе, 2008.- С. 13

тарафдори қабули конститутсия 2352554 нафар ё худ 87,59% ва муқобил 105300 нафар ё худ 3,92% овоз доданд.

Ҳамин монанд тайиноти навбатии конститутсия – *таъмини ваҳдати ягонагӣ дар давлат ва басозишварии ҷомеа* махсуб меёбад. Тайиноти зерини конститутсия на танҳо ба як марҳилаи қабулшавӣ, балки барои ҳамешагӣ – тамоми давраи мавҷудияти давлат дахл дорад.

Ба ақидаи А.Н. Кокотов «Нерӯи конститутсия пеш аз ҳама дар таъмин ва баинобатгирии баробари манфиатҳои гурӯҳҳо дар ҷамъият зоҳир мешавад, ки бо ин роҳ шаҳрвандонро аз роҳҳои бо зӯрварӣ ҷимоя намудани манфиатҳояшон бозмедорад»¹. Ва дар ҳамин нукта моҳияти аслии конститутсия муайян гардидааст.

Моҳияти конститутсия ҳамчун созиш ва ё ризоияти иҷтимоӣ аз лаҳзаи қабули он аз ҷониби қувваҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ оид ба масъалаи муҳим, ки бо ин роҳ ҳал карда мешавад, маҳдуд кардани доираи даҳолати давлат ба ҳаёти ҷомеа ва шахсони алоҳида² фаҳмида мешавад.

В.И. Ленин конститутсияро ҳамчун «созиши байни қувваҳои таърихӣ ҷамъияти кӯҳна (дворянҳо, крепостнойҳо, феодалҳо, мутлақият) бо буржуазияи либералӣ» меҳисобид, ки баъди пурра таъмин гардидани ғалабаи буржуазия аз болои қишрҳои мухталифи ҷомеа диктатураи ӯ муқаррар мегардад ва баъдан конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ созиши байни буржуазия ва синфи коргар амал мекунад. Илова ба ин А. Имомов қайд менамояд, ки «Тағйирёбии манфиати қувваҳои дар ҳокимиятдорӣ иштирокдошта вобаста ба мавқеи онҳо дар таркиби ҷамъият, ба тағйирёбӣ ва ба дигаргуншавии конститутсия сабаб мегардад»³. Яъне созиши қувваҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ воқеии ҷамъият на танҳо сабаби пайдоиш, балки сабаби мавҷудият ва тақмили конститутсия низ мегарданд.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити низои байни тоҷикон таҳия ва қабул гардид. Аз ин ҷиҳат, вазифаи аввалиндараҷаи он таъмини оштии миллӣ ва сулҳи тоҷикон буд. Бо ин мақсад ҳангоми таҳияи лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳоди доираҳои васеи аҳоли, намояндагони гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла собиқ муҳолифин ба инобат гирифта шуданд. Дар он кулли талаботи ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ дар баҳши ризоияти миллӣ ифодаи ҳудро ёфтанд. Аз ин нуктаи назар, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹Ниг.: Конституция как символ эпохи: В 2 т. // Под ред. проф. С.А. Авакьяна. Т. 1.- М.: Изд-во МГУ, 2004. - С. 52.

²Ниг.: Сравнительное конституционное право.- М., 1996. - С. 67.

³Ниг.: Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ.- Душанбе, 2012.- С. 53.

дарвоқеъ ҳуҷҷати созиши иҷтимоӣ ва заминаи ҳуқуқии таъмини сулҳи тоҷикон гардид»¹.

Дар навбати худ таҳти ҷунин хусусияти басозишоварӣ конститутсия тайноти «муттаҳид ва сафарбаркунандаи тамоми мардумро»² касб мекунад, ки ин омил сабаби асосии дар дусад соли охир бо суръат ҷараён гирифтани қабули конститутсияҳо дар давлатҳо гардидааст.

Тайноти дигар ин хусусияти *меросбарии* конститутсия аз як насл ба насли дигар мебошад. Дар давлатҳое, ки конститутсия мӯҳлати тӯлонӣ дар шароити амалкарди ризоияти сиёсӣ қарор дорад, хусусияти созишномавиرو мегирад, ки ҳар як насли нав метавонад ба муқаррароти он тағйиру иловаҳо ворид намояд. Беҳуда нест, ки конститутсионалистони амрикоӣ Н. Редлих, Б. Швартс ва Ҷ. Аттаназіо конститутсияи кишвари худро «созишномаи навишташудаи насли якуми амрикоӣҳо ба насли оянда» баҳо додаанд.

Конститутсия ҳамчун натиҷаи ризоияти ҷамъиятӣ, созиши миёни табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва қувваҳои сиёсӣ дар самти роҳандозии принципҳои бунёдии ташкили ҷамъият ва давлат, муносибатҳои тарафайни шахс бо давлат маҳсуб доништа мешавад. Бо ибораи дигар конститутсия ҳамчун аҳдномаи ҷамъиятӣ – нишондоди муҳими созиши сиёсии дар ҷамъият мавҷудбуда мебошад.

Тайноти *банақшагирии стратегии* конститутсия хусусияти концептуалӣ дошта, ҳадафҳои олии давлату миллатро муқаррар мекунад. Ба ақидаи муаллифи асари «Сиёсат барои мардум» Девид Метюз: «Худшиносии ҳар халқу миллат бояд на танҳо бо фарзҳои «мо кӣ ҳастем», балки «мо кӣ бояд бошем»³ низ асос ёбад. Роҳи ояндаи дурахшони давлати демокративу ҳуқуқбунёд, дунявии иҷтимоӣ, ки «усулан бояд бо мафҳуми «давлати миллии тоҷикон» ҳамоҳанг бошад»⁴ дар заминаи анъанаҳои милливу фарҳангии тоҷикон ва арзишҳои неку созандаи умумибашарӣ ташаккул меёбад.

Аз ҳамин нигоҳ нуктаи болоии мафкураи миллиро ҳамчун самти стратегӣ ва афзалиятноки фаъолияти тамоми ниҳодҳои давлативу

¹Ниг.: Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Зери таҳрири Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М. А. Маҳмудов.- Душанбе, 2008.- С. 18.

²Ниг.: Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 2012. - С. 34.

³Ниг.: Девид Метюз. Сиёсат барои мардум. - Душанбе.- 1998.- С. 48.

⁴Ниг.: Суҳанронӣ ба муносибати 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2009. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди даҳум.- Душанбе: Ирфон, 2011.- С. 212.

чамбиятӣ “расидан ба сатҳи шоистаи зиндагӣ ва шароити мусоиди иҷтимоӣ барои ҳар фарди ҷомеа”¹ ташкил медиҳад.

Конститутсияи ҚТ ҳуҷҷати барномавӣ мебошад, ки дурнамои пешрафти давлати Тоҷикистонро муайян мекунад. Ҳама гуна Конститутсия барои даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳо қабул мешавад. Конститутсия бо як марҳалаи нави таърихӣ инкишофи ҷомеа ва давлат алоқаманд буда, ба таъсиси давлати шаклан нав асос мегузорад. Аз санаи қабули Конститутсия таърихи нави инкишофи ҷомеа оғоз мегардад. Дар Конститутсия ҳадафҳо ва самтҳои пешрафти ҷомеа ва давлат барои даҳсолаҳо пешбинӣ мешаванд. Бо қабули Конститутсияи ҚТ дар ҷомеа дигаргуниҳои куллии соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятиву давлатӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ оғоз гардиданд ва самтҳои пешрафти давлат ва ҷомеа муайян карда шуданд.

Дар паёми навбатии худ аз 26 декабри соли 2018 Президенти кишвар баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнатро ҳамчун ҳадафҳои олии миллӣ, кафолати конститутсионии рушди ҷомеа ва меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон, ки дар Стратегияи миллии рушд пешбинӣ гардидаанд, баён намуд.

Ҳамин тариқ, натиҷаи чунин дастовардҳои конститутсионист, ки имрӯз дар давлатамон сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ пойдор буда, барои рушди минбаъдаи он заминаҳои мусоиди сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фароҳам оварда шудаанд.

Халқи Тоҷикистон аз он ифтихор дорад, ки соҳибватан ҳаст, Конститутсияи ҷавобгӯӣ ба орзуҳои ҳазорсолаи халқ дорад ва дар фазои сулҳу оромӣ, суботи комили сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ зиндагӣ мекунад.

Адабиёт:

1. Конституция как символ эпохи: В 2 т. // Под ред. проф. С.А. Авакьяна. Т. 1.- М.: Изд-во МГУ, 2004.

2. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность: 2-е изд.- М.: РЮИД, «Сашко», 2000.

3. Конституционное право Российской Федерации: учебник. // Под общ. ред. Н.В. Витрука.- М.: Норма, 2010.

¹Ниг.: Эмомалӣ Раҳмон. Паём ба Маҷлиси Олии аз 20 апрели соли 2012. Захираи интернетӣ www.president.tj Сомонаи расмӣи Президенти ҚТ.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Конститутсия.- Ҷумҳурият. - 6 ноябри соли 2016, №227 (23 308). – С. 1.

5. Хомидов Х. Нақши Конститутсия дар раванди давлатсозӣ (Аз нигоҳи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) // Ҷумҳурият, аз 10 сентябри соли 2009. №74. – С. 2.

6. Мухторов К.Т. Моҳият ва рисолати таърихӣи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳақиқати Ленинобод, аз 18 ноябри соли 2006.- №92.- С. 2.

7. Суҳанронӣ ба муносибати 10-солагии Конститутсияи Тоҷикистон. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди панҷум.- Душанбе: Ирфон, 2005.

8. Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Зери таҳрири Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М. А. Маҳмудов.- Душанбе, 2008.

9. Сравнительное конституционное право.- М., 1996.

10. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 2012.

11. Девид Метюз. Сиёсат барои мардум. - Душанбе. 1998.

Мухторзода К.Т.

Фишурда

Тайиноти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола заминаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ва умумиҷамъиятии тайиноти конститутсия ҳамчун кафили рушди давлатдорӣи миллии тоҷикон мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муқаррар карда шудааст, ки Конститутсия ҳамчун санади сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дорои яқинанд хусусиятҳои ба худ хосбуда, дар ташкили ҳаёти давлат ва ҷомеа нақши калидӣ дорад. Он ҳамчун натиҷаи ризоияти ҷамъиятӣ, созиши миёни табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва қувваҳои сиёсӣ ҷиҳати таъмини принципҳои бунёдии ташкили ҷамъият ва давлат, муносибатҳои тарафайни шахс бо давлат, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд, мавқеъгирии давлат дар арсаи байналмилалӣ ва ба ин монанд тайин карда мешавад.

Мухторзода К.Т.

Аннотация

Назначение Конституции Республики Таджикистан

В статье проанализированы политико-правовые и социальные предпосылки предназначения конституции как гаранта развития национальной государственности таджиков. Установлено, что Конституция

как политико-правовой акт со своими особенностями в организации жизни государства и общества имеет ключевое значение. Конституция как результат общественного согласия, союз между разными социальными уровнями и политических сил предназначена для обеспечения основополагающих принципов формирования общества и государства, взаимоотношения государства и личности, защиты прав и свобод и законных интересов человека и гражданина, роли государства в международных отношениях и т.п.

Mukhtorzoda K.T.

The summary

Appointment of the Constitution of the Republic of Tajikistan

The article analyzes the political, legal and social preconditions for the purpose of the constitution as a guarantor of the development of Tajik national statehood.

It is established that the Constitution as a political and legal act with its own characteristics in organizing the life of the state and society is of key importance. The Constitution as a result of public consent, an alliance between different social levels and political forces is intended to provide fundamental principles for the formation of society and the state, the relationship between the state and the individual, the protection of the rights and freedoms and legitimate interests of man and citizen, the role of the state in international relations, etc.

Муқарризи мақола Гадоев Б. С. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 34. 01 + 340 (573. 3)

Зиёзода Ф.У.*

**СТАНОВЛЕНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ**

Калидвожаҳо: Конститутсия, меъёрҳои конститусионӣ, равандҳои сиёсӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ислоҳоти конститусионӣ, таъсисёбӣ, инкишоф, қонуни асосӣ, меъёрҳо, низомнома, давлат, танзим, шахрвандон, ҳуқуқ,

* Соискатель отдела истории государства и права Института философии, политологии и права им. А.Баховадинона Национальной академии наук Таджикистана.

ухдадорӣ, вазифа, мақоми ваколатдори давлат, шакл, реча, сохт, низом, институтҳо, вазъ, сиёсат, ҳудуд, адолат, созишнома.

Ключевые слова: Конституция, конституционные нормы, политические процессы, политические партии, конституционные реформы, становление, развитие, основной закон, нормы, положения, государства, регулирование, граждане, права, обязанности, задачи, уполномоченные органы государства, форма, режим, строй, система, институты, статус, политика, территория, справедливость, соглашение.

Key words: Constitution, constitutional norms, political processes, political parties, constitutional reforms, formation, development, basic law, norms, regulations, states, regulation, citizens, rights, duties, tasks, authorized bodies of the state, form, regime, system, institutions, status, politics, territory, justice, agreement.

Общеизвестно, что Конституция является основополагающим законодательным актом, устанавливающим и закрепляющим в законодательстве основы государственного строя, форму государства. Она также устанавливает основы политической, экономической и социальной системы государства, права и обязанности граждан, гарантии их соблюдения, систему территориального деления и государственных органов (в первую очередь, высших), международно-правовой статус и правовые основы внешней политики страны, её символики и столицу.

В современном литературном языке слово «конституция» используется в разных значениях. Например, иногда оно применяется с целью охарактеризовать структуру чего-либо, строение организма (конституция человека). В юридической литературе данный термин тоже не имеет общепринятого однозначного значения. Так, британский специалист по конституционному праву Дж. Олдер пишет, что «любая организация должна иметь конституцию»¹. Однако, чаще всего, это слово используется для обозначения особого юридического документа, называемого Основным законом. К тому же, иногда конституция официально называется основным законом, например, в Германии, Финляндии, не стоит забывать, что именно так Конституция называлась и в СССР, совокупность основных законов (Швеция и др.). Но иногда и он применяется для фиксации других актов (такое расширительное понимание конституции характерно для системы англо-саксонского права, например, в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии). В таком значении конституция - результат длительного развития юридической мысли и нормативно-правового регулирования в

¹См.: Alder J. Constitutional and Administrative Law. - N. Y., 2007. - P. 3.; Боев А.А. Институт защиты неимущественных конституционных прав и свобод в российском законодательстве и образовании// Конституционное общество и проблемы совершенствования законодательства. - СПб., 2007. - С.6-9.

человеческом обществе и в то же время - показатель определенного перелома в состоянии общества при переходе к Новому времени.

Определенные нормы (правда, разумно было бы, наверное, сказать, что идеи, догадки) в смысле конституционного значения содержались в древнейших документах Египта, Вавилона, Индии, Китая. Однако сам термин «конституция» ведет начало от правовых актов римских императоров. Наряду с декретами, рескриптами, эдиктами они издавали акты, начинающиеся со слова «constitutio» — «(я)постановляю, устанавливаю». Такие акты не имели ничего общего с современными конституциями: они регулировали отдельные и самые разные вопросы публичного и частного права. В учредительном смысле, для установления определенной организованности, введения основ определенного порядка, упорядочивания не только и не столько любого объекта, сколько именно общественной, социальной организации, слово «конституция» стало использоваться в средневековой латыни. Тогда же глоссаторами, а затем и постглоссаторами по отношению к особенно важным правовым актам стало использоваться словосочетание «основной закон». Правда, употребление данного термина было неразрывно связано с его религиозным носителем - Священным Писанием христиан и сочинениями Отцов церкви.

Конституциями назывались также некоторые акты военно-феодалных поселений крестоносцев на землях, отвоеванных у «мусульманских язычников», иногда - уставы монашеских орденов, городских республик. Предполагается, что именно от этого значения и развивается современное понимание конституции в правоведении.

Важной хронологической вехой стало принятие в первой половине XVIII века конституций поселенцами американских колоний, но конституций в их современном понимании, как в Средние века, так и в начале Нового времени, еще не было. До принятия первой конституции государства в США в 1787 году, конституции принимались в отдельных североамериканских колониях - штатах. Они имели небольшой объем, а их содержание не соответствовало понятию современной конституции. Первые из них содержали призывы к британскому монарху о справедливости, более поздние - отвергали возможность сохранения даже «исправленной» власти британской короны, отстаивали идеи естественных прав человека и требовали независимости. Поскольку британская Конституция, называемая обычно неписаной, состоит из разных актов (статутов, позже - законов, судебных прецедентов, обычаев конвенциональных соглашений). Некоторые считают, что первая конституция появилась именно в Англии.

Первая конституция государства, в современном значении данного термина, в результате освобождения американских штатов от британской колониальной зависимости и объединения в единое государство (Декларация независимости провозглашена в 1776 г.), была принята в США в 1787 г.

Затем, были приняты конституции в Польше и Франции в 1791 г. В первой половине XIX в. конституционное правотворчество охватило почти всю Европу. Конституции или конституционные законы (как их составная часть) были приняты странами: от южных границ Европы (Испания, Италия) до её северных окраин (Норвегия, Швеция), а также от западной Европы (Франция) до её восточной части (Германия). В это же время начали действовать конституции в странах Латинской Америки (более ранняя из них - Конституция Венесуэлы 1811 г.). Во второй половине XIX в. процесс создания конституций распространяется на Азию (Конституция Японии 1889 г.), в первой половине XX века и на другие страны: Иран (1906 г.), Китай (1912 г.). Акты конституционного значения были приняты Великобританией в 1867 г. и позже для Канады. Что касается Африки, то единственная конституция действовала тогда в Либерии, основанной в 1847 г. афроамериканцами - переселенцами из США. Эта конституция была скопирована с Конституции США.

После Первой мировой войны конституции приняты были в новых государствах Восточной Европы, в 1918 г. - провозглашена первая социалистическая конституция - Конституция Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (РСФСР), в 1924 г. - Союза Советских Социалистических Республик (СССР). Принимались также конституции союзных и автономных республик в составе СССР, приняты были конституции в соседних с Советским Союзом, странах Востока (Монголии). В это время государства-метрополии Западной Европы стали вводить первые дарованные (октроированные) конституции в своих колониях (Индии, отдельных государствах Северной Африки). Такие «колониальные конституции» нередко назывались по имени, правившего в колониях, губернатора. Возникновение после Второй мировой войны зарубежных социалистических государств — «стран народной демократии» в Европе (Албания, Болгария, Румыния и др.), Азии (Китай, КНДР и др.), Латинской Америке (Куба) повлекло за собой принятие новых социалистических конституций в этих странах. В результате распада колониальной системы и последующего образования более сотни новых государств в Азии, Африке, Латинской Америке, Океании было принято приблизительно 200 конституций новых государств (считая те, которые неоднократно заменялись). Процесс конституционного развития получил новые стимулы в 90х гг. XX века в результате распада системы тоталитарного социализма (распад СССР, выбор иного пути развития другими странами). В результате падения тоталитарных режимов в большинстве государств Азии, Африки, Латинской Америки также были приняты новые основные законы.

В 70-х годах прошлого века конституционализм охватывает и исламские страны, где, начиная с Кувейта (1962 г.), стали приниматься конституции (основные низамы, теперь они есть во всех таких странах). Говоря о конституционном развитии стран мусульманского мира, необходимо иметь в виду, что во многих из них до недавнего времени,

подлинной конституцией в исламских странах считались Коран и Сунна Пророка. Основные низамы - акты, октроированные (дарованные) монархом (обычно после совета с аш-шурой - совещательным органом, состоявшим при монархе и назначенном им из авторитетных лиц мусульманского общества).

В связи с этим, А.М. Диноршоев обоснованно считает, что «На формирование идей прав человека на территории исторического Таджикистана сильное влияние оказал ислам. В его основу положены такие идеи, как равенство между людьми, принципы верховенства закона, неотвратимость наказания, механизм гарантий прав и свобод человека. Таким образом, мусульманское право заложило основы для формирования государства, в котором были гарантированы права и свободы человека. В своих трудах мыслители мусульманского Востока выдвигали идеи равенства и справедливости, социальной поддержки нуждающихся и человеколюбия. Также заслуживают внимания идеи правосудного правления, правосудного разрешения правовых споров, сформулированных восточными мыслителями, их рекомендации по поводу ведения судебного процесса, вынесения судебных решений на основе представленных доказательств. И ныне является актуальной идея восточных мыслителей о существовании в обществе органа, который должен осуществлять правосудие. В своих трудах они указывают на необходимость создания судебной власти, которую, по их мнению, должен осуществлять правитель, разрешающий споры по справедливости. До сих пор актуальными остаются сформулированные ими принципы назначения наказаний - виновность, неотвратимость, а также вопросы, связанные с помилованием и прощением. Также актуальными являются и их суждения относительно соразмерности преступного деяния и вынесенного за него наказания»¹.

В субъектах федераций многих стран (Бразилия, Германия, Россия, США и др.), иногда - в автономных образованиях (например, Конституции республик в составе РФ) действуют свои конституции. Основные законы существует также в особых административных районах Китая - Сянгане (бывший Гонконг) с 1997 г. и Аомыне (бывшая португальская колония Макао) с 1999 г. В настоящее время опыт мирового конституционализма основывается на принятии и действии более 1000 конституций и конституционных актов государств и около 500 конституций (основных законов, уставов) субъектов федераций и автономных образований (включая измененные основные законы).

Требование принять конституцию, разработка ее понятия как особого учредительного акта для нового строя, принятие документов конституционного значения в Великобритании, США и Франции в XVII-

¹См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: автореф. ... докт. юрид. наук. - М., 2015. - С.11-12.

XVIII веков были связаны идеологически и, сущностно, с борьбой народа против феодального строя и феодального права, «права привилегии». На это особое внимание обращали К.Маркс, а затем и В.И.Ленин. В последующем марксистская юридическая наука связывала принятие конституции и конституционные реформы со значительным изменением соотношения классовых сил в стране, достижением определенных результатов в классовой борьбе или в национально-освободительном движении.

К вопросам конституционного развития, социальной, политической и правовой природы и сущности Конституции обращалось множество ученых, как правоведов, так и политологов, социологов и философов. Нет практической необходимости проводить в этом месте анализ всего многообразия высказанных исследователями позиций и аргументов в защиту собственной и опровержение оппортунистической позиции.

С практической точки зрения, в частности, предмета нашего исследования, большое значение имеет выделение в общем объеме конституционного нормативного материала так называемых инструментальных и социальных, правовых и политических конституций. В юридической литературе различают, исходя из различий в круге регулируемых общественных отношений, инструментальные и социальные конституции (первые ограничиваются вопросами государственности и положениями об основных личных и политических правах граждан, вторые регулируют некоторые вопросы общественного строя и включают положения о социально-экономических правах человека и гражданина). Ранее уже нами, названный западный исследователь - Олдер выделяет правовые и политические конституции. Под вторыми он скорее имеет в виду частный случай фактической конституции, рассматривая ее в политическом аспекте как «результат борьбы между соревнующимися интересами» различных группировок в связи с вопросами власти и индивидов, территориальных интересов. Кроме этого, он выделяет также шесть групп конституций, используя следующую терминологию:

- 1) федеральные и унитарные (в зависимости от государственно-территориального устройства);
- 2) многослойные (multilayered) и унитарные (имеет место разделение властей, или оно отсутствует);
- 3) гибкие и жесткие;
- 4) писанные и неписанные;
- 5) парламентарные и президентские (по форме правления государства);
- 6) монархические, аристократические, демократические.

Тематика конституционного развития, актуализация значения Конституции как юридического акта высшей юридической силы и прямого действия, заметно актуализируется, как в обыденном, так и в профессиональном правосознании, в период различных социальных,

политических и экономических кризисов, в период смены социальных и экономических парадигм развития, глобального изменения геополитической ситуации. В этом можно полностью согласиться с А.А. Боер, считавшим, что «именно в период морально-правового кризиса особенно актуальной становится проблема защиты конституционных прав и благ»¹.

Говоря о современной трансформации конституции в зарубежных странах, необходимо отметить, что там меняется сама направленность, ценностная ориентация предлагаемых изменений. От совершенствования правового регулирования и правового статуса государственных органов и избирательного процесса, на первоначальном этапе до закрепления и гарантирования прав и свобод человека, активизации органов общественной самодеятельности и самоуправления, закрепления институтов социального и правового государства, на последующем. Сейчас происходит переход к конституционному закреплению духовной сферы жизни общества и личности, защите общественного сознания от нежелательных деформаций, идеологизации, экстремизма и фанатизма. Можно согласиться с В. В. Лысенко и Т.М. Хлусовым в их позиции, заключающейся в том, что положение «национальная правовая культура - та исходная основа, которая создает неповторимый колорит, смысл, форму юридических дефиниций»², приобретает конкретно-конституционное звучание и выражение в системе конституционных норм.

Современная конституция рассматривается в правовой доктрине как социальная конституция, в то же время являющаяся верховным инструментом правового регулирования. В содержании новых конституций все большее место занимают нормы, закрепляющие социальную функцию частной собственности и предпринимательства, ответственность государства и бизнеса перед обществом. В них также отражены нормы, устанавливающие социально ориентированную экономику, социальную солидарность и социальную ответственность. В Конституциях подчеркивается приверженность модели демократического, социального, правового, светского государства. Содержание современных конституций, хотя и опирается на идеи и опыт, заложенный первыми конституциями в истории человечества, но несравненно богаче их как в содержательном, так и в нормативном плане, включает некоторые новые принципы общественного строя, характер государства, значение человеческой личности.

Однако время на месте не стоит, и за почти тридцать лет, прошедшие после распада СССР и принятия первых в мире постсоветских конституций, конституционное развитие, как и его правовое и социальное

¹См.: Боер А.А. Указ. раб. - С.6-9.

²См.: Лысенко В.В., Хлусов Т.М. Духовность и правовая культура человека // Конституционное общество и проблемы совершенствования законодательства. - СПб., 2007. - С.95-100.

развитие в целом, уже прошло достаточно ощутимый путь. Для современного конституционализма характерны новые тенденции и формы тенденций старых, выражающих изменения, произошедшие как в объективной социально-экономической ситуации стран и мира в целом, так и изменения в общественном сознании. В современных учениях конституционализма все в большей мере принято считать, что государство должно обеспечивать основные нужды человека (в рамках стандартов, установленных законом) и создавать соответствующую инфраструктуру (транспортные сети, банковскую систему, систему образования, здравоохранения), а не являться «ну, очень большим кошельком», обеспечивающим высокий уровень благосостояния всем и всякому. Признается, что, наряду с государством, дополнительную помощь в необходимых случаях нуждающимся должны оказывать, прежде всего, местные органы публичной власти (органы местного самоуправления), а также бизнес-структуры. Но главным принципом становится идея о том, что человек сам обязан заботиться о себе и своей семье, а обязанность государства — создать ему все необходимые для этого условия и гарантировать доступность всех допустимых в правовом поле способов самодеятельности личности¹.

В западноевропейском и российском политическом дискурсе все более активно начинают звучать голоса в поддержку тезиса о необходимости разработки конституционных инструментов для преодоления чрезвычайного разрыва между уровнями благосостояния наиболее богатых и наиболее бедных. В них имеют место положения, как об отдельных людях, так и территорий и даже целых государств (хотя последнее уже и выходит за пределы предмета национального конституционно-правового регулирования). Пока конкретные нормативные предложения реализации этого тезиса еще не найдены. Некоторые западные политические деятели и ученые предлагают установить законодательные (на конституционном уровне) пропорции в распределении прибыли: треть предназначается собственнику и по трети - на развитие производства и в фонды общественного потребления. Но это предложение достаточно спорно и, с экономической точки зрения, оно остается не просчитанным. Ряд авторов предлагает закрепить в конституциях систему прогрессивного налогообложения. Само по себе, прогрессивное налогообложение несколько помогает сгладить материальное неравенство, но кардинально решить вопрос оно не может: попытки социал-демократических правительств взвинтить налоги с доходов предпринимателей влекли бегство капитала в другие страны, закрытие производства, безработицу, что еще больше усугубляло тяжелое положение работников.

¹ См.: Droitetgestion des collectivités locales. L'actionsociale des collectivités locales. - 2009.- P. 21.

Современная наука и законодательная практика многие вопросы конституционного развития современности связывает с решением проблем защиты окружающей среды, в том числе от вредного воздействия производственной деятельности человека. На настоящее время, в конституциях предложены лишь некоторые решения этих вопросов (в 2004 г. во Франции была даже принята специальная Хартия о защите окружающей среды, являющаяся составной частью Конституции), но такие решения, как и многие нормы упомянутой Хартии, имеют довольно общий характер призывов беречь природу. Конституционные формулировки, которые имели бы более действенный характер, к сожалению, пока не разработаны.

Но, несмотря на все новшества и трансформации, в мировом научном и политическом сообществе, да и в общественном мнении многих стран, остается неизменным сам принцип построения конституции и конституционного развития. Он имеет следующее содержание: «конституция - это своего рода общественный договор между различными социальными и политическими силами общества, правящими и управляемыми, и объем основного закона должен быть таким, чтобы граждане могли его уяснить»¹.

Общим для всех конституционных реформ последнего времени характерно утверждение Конституции как определенной социальной и правовой ценности, ценностной основы формирования, как системы действующего законодательства, так и правосознания. В нашем анализе мы полностью поддерживаем характеристику ценностного понимания Конституции, изложенную авторами коллективной монографии «Конституции XXI века»: «Конституцию как ценность характеризуют верховенство ее в правовой системе государства, прямое действие закрепленных в ней норм, обеспечение правового статуса человека, установление основ жизнедеятельности общества и государства, что служит фундаментом для построения всех отраслей права, закрепление системы государственных органов и порядка осуществления публичной власти, соответствие деятельности государственных органов и государства в целом ее предписаниям, стабильность правового регулирования и в то же время необходимость отвечать насущным потребностям общественного развития»².

Рациональный и взвешенный подход к конституционным реформам, безусловно, предполагает, что конституция не должна быть ни чрезвычайно жесткой, что делает крайне сложным внесение изменений и дополнений в нее, хотя этого требуют новые условия жизни, ни беспредельно мягкой, допускающей ее постоянные корректировки. Внесение изменений и дополнений разумно и правильно в том случае,

¹См.: Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование. - М.: Норма, 2011. - С.10.

² Там же. - С. 29.

когда они объективно назрели и когда в обществе уже сложился определенный консенсус относительно их содержания.

Конечно, местными исследователями осуществлены попытки изучать проблемы конституционализма в РТ, регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в стране средствами конституционно-правового регулирования, которые, на наш взгляд, не всегда выглядят успешными. Например, утверждение отдельных авторов о том, что «повсеместное признание прав и свобод человека при отсутствии действенных механизмов их реализации фактически лишает их смысла. Для реального обеспечения прав и свобод человека и гражданина необходимо создавать новые и совершенствовать существующие механизмы с целью недопущения злоупотребления со стороны власти» не вызывает сомнения¹.

Однако лишено должного основания их же вывод о том, что, якобы на данный момент теоретическое осмысление и разработка практических рекомендаций по совершенствованию конституционно-правовой регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в РТ отстает от общего уровня теоретико-правовых исследований в республике, от существующих потребностей практической деятельности государственных органов и политических субъектов. Хотя его работа, на наш взгляд, предлагает читателю должный историко-правовой анализ регулирования прав и свобод человека, в таких, традиционно считающихся деспотическими историческими образованиями, как империи Ахеменидов и Сасанидов.

Совершенно аргументировано важное историко-правовое положение о том, что ««Закон о всеобщей свободе» Кира Великого представляет собой первый самостоятельный и гуманистический нормативно-правовой акт, в котором закреплены основные права человека, такие как право на жизнь, жилище, право на свободное передвижение, право на свободу совести и т.п. Данный документ принят задолго до Великой хартии вольностей, которую принято считать первым источником, закрепившим права и свободы человека. В этой связи можно утверждать, что закрепление естественных прав и свобод в нормативных документах и придание им позитивного характера впервые были осуществлены в государствах восточной цивилизации.

В государствах, существовавших на территории исторического Таджикистана, до установления ислама существенное внимание уделялось обеспечению справедливого судопроизводства, о чем в частности свидетельствуют принятие Сасанидского судебника и формирование института мазалим. Сасанидский судебник устанавливал четкие судебные процедуры, которые были призваны обеспечивать справедливое судебное разбирательство. В свою очередь, изучение структуры и формы

¹См.: Диноршоев А.М. Указ. раб. - С.4.

деятельности института мазалим позволяет сделать вывод, что он выполнял функции, которые на современном этапе присущи омбудсмену, а именно защите населения от произвола чиновников¹.

С точки зрения регулирования политических процессов также трудно согласиться с его мнением, что «представляется необходимым трансформировать институт Уполномоченного по правам человека в институт парламентского контроля по правам человека, что в условиях Таджикистана будет способствовать повышению эффективности деятельности, как парламента, так и Уполномоченного. Стоит напомнить, что формирование Уполномоченного по правам человека при парламенте решит ряд вопросов, а именно, сформирует парламентский контрольный механизм за деятельностью исполнительной и судебной власти и обеспечит независимость Уполномоченного по правам человека от органов исполнительной власти»². Также его заключение об актуальности и целесообразности «создание единого централизованного и специализированного государственного органа, в ведении которого находились бы все вопросы выполнения международных обязательств по правам человека, начиная от подготовки национальных периодических докладов и заканчивая коммуникацией в рамках индивидуальных сообщений» лишено должного основания³.

К тому же, на наш взгляд, является весьма спорным утверждение автора, согласно которому «В Таджикистане созданы все предпосылки для формирования самостоятельной комплексной отрасли права под названием «Права человека». Будучи признанной в качестве самостоятельной науки, обладая самостоятельным законодательством, имея свои предмет, проблемы и методы регулирования, «права человека» в скором будущем может быть признана как самостоятельная комплексная отрасль права»⁴. Нам представляется, что реализация данного положения приведет к нарушению единства и целостности правового регулирования. Дело в том, что вопросы соблюдения и реализации прав человека, правового регулирования политических и социальных процессов, в возможности может привести к противопоставлению в правосознании (особенно, в обыденном правосознании) проблематики прав человека и других, не менее важных, предметов и сфер правового регулирования, в первую очередь, конституционного, политической действительности.

Новая Конституция суверенного Таджикистана была принята 6 ноября 1994 года в ходе всенародного референдума. В последующем, три раза также в ходе всенародного референдума, в ее содержание был внесен ряд изменений.

¹ Там же. – С. 10-11.

² См.: Диноршоев А.М. Указ. раб. - С. 15.

³ Там же.

⁴ Там же.

По своей историко-правовой характеристике Конституция РТ относится к третьему поколению конституционных актов, в которых существенное внимание уделяется провозглашению системы прав и свобод человека и гражданина, формированию основ механизма их гарантирования, реализации политико-правовых концепций социального и правового государства.

По своей социальной природе Конституция РТ выступает основным законом государства переходного постсоветского общества, стремящегося построить развитое правовое, социальное, светское, демократическое государство, основанное на принципах политического плюрализма, многопартийности, парламентской демократии, рыночной экономики социальной направленности. Необходимо сразу отметить, что ряд принципов, на которых строится таджикское суверенное государство, по своей природе, в ходе их конкретной реализации, могут вступать в противоречие как друг с другом, так и с социальной действительностью. Как было отмечено выше, пока в мировой практике конституционализма отсутствуют конкретные рекомендации по устранению либо снятию этих противоречий.

В связи с необходимостью активизации добросовестной политической конкуренции в таджикском обществе, пресечении ее недобросовестных извращенных форм и видов, а также необходимостью создания конституционных оснований для правового регулирования политических процессов, предлагается ст. 8 Конституции РТ дополнить абзацем 2.1 следующего содержания: «Политическая деятельность в Республике Таджикистан осуществляется на основе добросовестной конкуренции. Правила политической конкуренции устанавливаются законодательством, традицией и здравым смыслом. Не допускается недобросовестная политическая конкуренция, за применение которой законодательством устанавливается надлежащая ответственность».

В то же время, для совершенствования конституционных основ правового регулирования политических процессов в Таджикистане необходимо совершенствовать принятые законы о политических партиях и об общественных организациях в стране.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан, с изменениями и дополнениями 1999, 2003 и 2016г.г. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

2. Alder J. Constitutional and Administrative Law. - N. Y., 2007. - P. 3 - 6.

3. Боев А.А. Институт защиты неимущественных конституционных прав и свобод в российском законодательстве и образовании // Консти-

туционное общество и проблемы совершенствования законодательства. - СПб., 2007. - С.6-9.

4. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: автореф. ... докт. юрид. наук. - М., 2015. – 45с.

5. Droit et gestion des collectivités locales. L'actions sociale des collectivités locales. - 2009.- P. 18 – 26.

6. Зоир Дж.М. Конституции Республики Таджикистан. - Душанбе: Эр-граф.-2014.-150 с.

7. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование. - М.: Норма, 2011.

8. Лысенко В.В., Хлусов Т.М. Духовность и правовая культура человека // Конституционное общество и проблемы совершенствования законодательства. - СПб., 2007. - С.95-100.

9. Холикзода А.Г., Маджидзода Дж.З.(Зоир Дж.М.). Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона – 2017. - 2019. - 486с.

Зиёзода Ф.У.

Фишурда

Таъсисёбӣ ва инкишофи асосҳои конститусионии танзими равандҳои сиёсӣ

Таълили муаллиф дар бораи ташаккулёбии асосҳои конститусионии механизми ҳукукии танзими равандҳои сиёсӣ ва дар асоси таҷрибаи байналмиллалии навоариҳои конститусионӣ барои фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Ин нуқтаҳо бевосита нақши ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар он баланд мебардоранд ва иштироки шаҳрвандонро дар раванди сиёсӣ боз ҳам ҳақиқӣ ва ҷолиб месозанд. Ин дар навбати худ сатҳи қонуниятнокии фаъолияти давлатро афзоиш дода, боварии мардумро ба фаъолияти он афзоиш медиҳад. Барои тақмили асосҳои конститусионии танзими равандҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф тақмили қонунгузориро доир ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар мамлакат пешниҳод мекунад.

Зиёзода Ф.У.

Аннотация

**Становление и совершенствование конституционных основ
регулирующих политических процессов**

Проведенные автором анализ исторических конституционных основ правового механизма регулирования политических процессов и на основе международной практики разработанные конституционные новации, полагает, позволят активизировать социальную и политическую деятельность в Конституции Республике Таджикистан. Они, несомненно, повысят в ней роль политических партий и общественных объединений, сделать участие граждан в управлении государством более реальным и привлекательным для них, повысить уровень легитимности государственной власти и одобрения ее деятельности со стороны населения. Для совершенствования конституционных основ правового регулирования политических процессов в Таджикистане автор предлагает совершенствовать принятые законы о политических партиях и общественных организациях в стране.

Ziyozoda F.U.

The summary

Becoming and perfection of constitutional base of political process regulation

Conducted by author analyses research of constitutional base of law mechanisms political process regulation and in the base of international practice elaborated constitutional innovation admitted political and social activity in Constitution of Republic of Tajikistan. They improve the role of political parties and social organisations and civilians to take part in state rule more real and attractive, increase the level of legacy of state power, and adopt of it policy by people. For the perfection of constitutional base of political process regulation in Republic of Tajikistan, author offer to improve adopted law about political parties and social organization in the country.

Рецензент статьи Муродзода У. У. – ассистент кафедры конституционного и административного права юридического факультета Таджикского национального университета.

УДК: 347. 4 (575. 3)

Курбанова М. Х.*

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТАТУСА ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ
В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ**

Калидвожаҳо: шахсони дорои маъҷубият, ҳуқуқи байналмилалӣ, Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқҳои маъҷубон, табъиз, истилоҳоти ягона,

стереотипҳои иҷтимоӣ, дастрасӣ ба адолат, амалияи ҳуқуқӣ, ҳамгирӣ, баробарии имкониятҳо.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями здоровья, международное право, Конвенция ООН о правах инвалидов, дискриминация, унифицированная терминология, социальные стереотипы, доступ к правосудию, правоприменительная практика, инклюзия, равенство возможностей.

Key words: persons with disabilities, international law, UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, discrimination, unified terminology, social stereotypes, access to justice, law enforcement practice, inclusion, equal opportunities.

В мире насчитывается более 1 миллиарда людей с инвалидностью, то есть приблизительно 15% населения всего мира или каждый седьмой человек. Из этого числа от 110 миллионов до 190 миллионов взрослых испытывают значительные трудности функционирования. Согласно оценкам, приблизительно 93 миллиона детей – или 1 из 20 детей, не достигших возраста 15 лет, - живут с умеренной или тяжелой формой инвалидности. Число людей с инвалидностью будет продолжать увеличиваться по мере старения населения и глобального роста распространенности хронических нарушений здоровья, а также повышению уровня ранней заболеваемости¹.

В настоящее время проблемы правового статуса лиц с инвалидностью в международном праве становятся все более актуальными на фоне глобальной борьбы за права человека и социальной справедливости. В этой связи как отмечает Р.Ш. Сотиволдиев, что «на данный момент понятие права человека раскрывается в контексте понимания права. Позитивное право не ограничивается исключительно нормативными установками государства»². Нет сомнения в том, что необходимость эффективной защиты прав лиц с инвалидностью требует устранения существующих правовых пробелов на международном и национальном уровнях. В первую очередь это включает в себя как развитие четкой и унифицированной международной терминологии, так и усиление контроля за реализацией конвенции ООН о правах инвалидов в каждой стране. Помимо этого, необходимо проведение широкой информационной работы по изменению общественных стереотипов и устранению барьеров, препятствующих полноценной интеграции лица с инвалидно-

*Докторант PhD кафедры международного права юридического факультета Таджикского национального университета.

¹См.: Проект глобального плана действий воз по инвалидности на 2014–2021 гг.: Лучшее здоровье для всех людей с инвалидностью (пункт 6, стр.6)

² См.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷ.2.- Душанбе, 2010.- С. 82.

стью в социальную и экономическую жизнь. Вопросы правового положения людей с ограниченными возможностями в международном праве становятся все более насущными в условиях глобальной борьбы за права человека и социальную справедливость. Если подчеркнуть ключевые аспекты данных проблем, то это: неполное признание их прав, отсутствие единообразной международной терминологии, трудности в доступе к правосудию и дискриминационные барьеры.

На международном уровне права лиц с инвалидностью гарантированы такими международным правовым актом, как Конвенция о правах инвалидов, принятая ООН в 2006 году. По сути этот ключевой международный акт направлен на защиту и продвижение прав и достоинства лиц с инвалидностью, ставя акцент на принципах равенства и недискриминации. В этой связи актуальными является выявления внутренних проблем реализации прав лиц с инвалидностью с учетом социальной и экономической ситуации в стране. Что интересно, ведь даже среди стран, ратифицировавших Конвенцию, наблюдается непоследовательное исполнение ее положений. Проблемы включают формальный подход: в некоторых странах законодательство принято формально, но не подкреплено эффективными механизмами реализации. Например, государства часто не предоставляют достаточного финансирования для поддержки программ инклюзии.

Также существуют размытые обязательства: многие государства устанавливают общие нормы, не адаптированные под местные условия, что приводит к их невыполнению. Помимо этого, недостаток контроля со стороны международных механизмов мониторинга, таких как Комитет по правам инвалидов, снижает эффективность соблюдения Конвенции, так как он не всегда имеет достаточные полномочия для обеспечения выполнения стандартов.

Неполное признание прав лиц с инвалидностью связано с отсутствием целенаправленного внедрения международных стандартов и слабой правоприменительной практикой. Каждый человек обладает таким основным правом, как право на труд¹. Занятость представляет собой ключевое условие, определяющее способность людей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) обеспечивать достойный уровень жизни для себя и членов своих семей, и является важным фактором, от которого зависит их возможность полноценного участия в жизни общества². Например, многие страны официально закрепляют право на труд для лиц с инвалидностью, однако фактически оно не реализуется из-за от-

¹ Всеобщая декларация прав человека, ст. 23.; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, ст. 6.

² Fourth Session of the Conference of State parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Background Paper for Informal Session on Work and Employment, Note by the Secretariat based on the contributions of the ILO and the International Disability Alliance (2011).

сутствия доступной рабочей среды и негативных стереотипов работодателей. Соответственно, это ведет к нарушению принципа равенства и формированию дополнительных барьеров на пути к социальной интеграции. Неполное признание прав лица с инвалидностью заключается в недостаточной имплементации международных стандартов на национальном уровне. Основным документом в международном праве, защищающим права этой группы, является Конвенция ООН о правах инвалидов. Конвенция гарантирует такие права, как право на труд, образование, здравоохранение и социальную защиту, однако их реализация варьируется от страны к стране.

Несмотря на ратификацию Конвенции многими государствами, на практике наблюдаются значительные проблемы с ее применением. В большинстве случаев государства принимают лишь декларативные законы, которые не сопровождаются механизмами защиты или финансированием для их реализации. Так, например, право на доступ к образованию для лиц с инвалидностью может быть закреплено на бумаге, но из-за отсутствия инфраструктуры и адаптированных учебных программ доступ к качественному образованию для лиц с инвалидностью оказывается крайне ограниченным. Это нарушает принцип равенства и недискриминации, закрепленный в международном праве¹.

В то же время существует проблема непоследовательности в право-применительной практике. Итак, в некоторых странах права лиц с инвалидностью защищены лучше, чем в других, что создает правовой вакуум и препятствует полной интеграции данной категории граждан в общество. Государства должны не только признавать права лиц с инвалидностью, но и обеспечивать их последовательную реализацию на практике. В этом смысле справедливо мнение М.Н. Марченко о том, что только практика, по общему признанию, может служить критерием истины².

Следует иметь в виду, что вопрос терминологии является одним из ключевых аспектов определения правового статуса лиц с инвалидностью. В разных государствах и международных организациях могут использоваться разные определения инвалидности, что создает сложности при координации действий на международной арене и в вопросах признания статуса лица с инвалидностью. Одна из ключевых проблем международного правового регулирования статуса лица с инвалидностью - это отсутствие унифицированной и четкой терминологии. В различных странах и правовых системах используются разные термины для обозначения инвалидности. Например, в англоязычных странах распро-

¹ Устав Организации Объединенных Наций (пункт с, статья 55).

² См.: Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учеб. -М.: Проспект, 2009.- С.329.

странен термин "persons with disabilities"¹, тогда как во французском языке используется термин "handicap"², а в постсоветских странах - "лица с ограниченными возможностями" и "инвалид"³. Эти различия создают правовую неопределенность и затрудняют достижение единства в понимании прав и обязанностей лиц с инвалидностью. Феномен инвалидности изучают различные науки: медицина, реабилитология, социология и теория социальной работы, философия, психология и др. В зависимости от целей и задач исследования каждая из наук, обращающаяся к данному вопросу, выделяет те или иные грани этого явления и дает соответствующие ответы на вопросы: «Что понимается под термином инвалид?», «Что такое инвалидность?». Для целей данной статьи принципиальным представляется следующий момент: с точки зрения права «инвалид» - это специальный правовой статус личности, а инвалидность выступает как основание для возникновения данного статуса. Нормативное закрепление понятий «инвалид», «инвалидность», прав и обязанностей лица с инвалидностью, государства и третьих лиц не только воспринимает достижения иных наук, но и формирует нормативную модель социальных отношений, возникающих в связи с инвалидностью и, следовательно, задает вектор для дальнейших исследований этого явления другими науками.

В настоящее время социальный подход является распространенным при решении вопросов, связанных с инвалидностью. Но вместе с тем наряду с этим подходом приоритетной становится и правозащитная концепция лиц с инвалидностью, при которой учитываются не только внешние факторы, способствующие включенности лица с инвалидностью в общество, но права лиц с инвалидностью как полноправных участников общественного процесса.

К сожалению, неопределенность терминов приводит к проблемам в интерпретации международных норм и их имплементации в национальные законодательства. Важным аспектом является разработка общепринятой терминологии, которая бы учитывала, как юридические, так и социальные аспекты инвалидности. Международные организации, такие как ООН и Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ), уже предпринимают шаги в этом направлении, однако пока отсутствует единый стандарт, который был бы признан на глобальном уровне.

¹ Конвенция о правах инвалидов (Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 г.).

² Международная организация труда (International Labour Organization, ILO): Программа профессиональной реабилитации инвалидов; Конвенция МОТ №17 (1925); (Впервые использовалось по отношению к людям с инвалидностью в конце XIX – начале XX века в медицинских документах) Архивы Лиги Наций в ООН (<https://libraryresources.unog.ch/LeagueofNations>)

³ Используются как часть эволюции подхода к инвалидам в рамках социально-правовой и медицинской системы после распада СССР в 1990-х.

Так, первая попытка международно-правового закрепления понятия «инвалид» получила отражение в Рекомендации МОТ № 99 «О переквалификации инвалидов». В акте отмечается, что термин «инвалид» означает всякого человека, чьи возможности получения и сохранения подходящей работы серьезно сокращены в результате повреждения его физических или умственных способностей¹. В данном определении «инвалид» рассматривается через повреждения физических или умственных способностей человека. Можно сделать вывод, что в рекомендации МОТ отражен медицинский подход к социальному статусу инвалидов.

Стремление международного сообщества пересмотреть концепцию инвалидности и определение дефиниции «инвалид» зафиксирована в Декларации ООН о правах инвалидов. В ней установлено, что выражение «инвалид» означает «любое лицо, которое не может самостоятельно обеспечить полностью или частично потребности нормальной личной и/или социальной жизни в силу недостатка, будь то врожденного или нет, его или ее физических или умственных способностей»². Декларация еще не отошла от оценки данной категории населения как неполноценных членов общества. Вместе с тем с этого времени Декларация предлагает рассматривать лица с инвалидностью не в качестве объектов социальной помощи, а в качестве носителей прав человека.

При этом в принятых после 1975 г. международных правовых актах в сфере поощрения и защиты прав отражался больше традиционный (медицинский) подход к статусу лиц с инвалидностью. Этот вывод подтверждается в двух специальных документах, посвященных лицам с инвалидностью - Всемирная программа действий в отношении инвалидов³ и Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов⁴ разрабатывались на основе стандартов Международной классификации дефектов, инвалидности и нетрудоспособности (МКДИН), утвержденной ВОЗ в 1980 г. Здесь следует пояснить, что МКДИН выступала как единый масштаб для измерения состояния здоровья и инвалидности, использовала медицинские дефиниции и рассматривала инвалидность как следствие болезни, травмы или иного воздействия на состояние здоровья, которое требует медицинской помощи. Соответ-

¹Рекомендация 99: о переквалификации инвалидов (Глава 1. Статья 1 пункт b); (Женева, 22 июня 1955 г. Принята на 38 сессии Генеральной Конференции Международной организации труда).

² Декларация о правах инвалидов (Принята резолюцией 3447 (XXX) Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1975 года). Статья 1.

³ Всемирная программа действий в отношении инвалидов. Принята резолюцией 37/52 Генеральной Ассамблеи от 3 декабря 1982 г.

⁴ Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 г.

ственно, аналогичные подходы к определению «инвалидности» заложены и в указанных международных актах¹.

Таким образом терминология играет ключевую роль в формировании общественного восприятия лиц с инвалидностью. В этой связи использование устаревших или уничижительных терминов, таких как "инвалид" или "неполноценный", может усилить дискриминацию и стигматизацию этой категории граждан. Следовательно, разработка и внедрение инклюзивной и уважительной терминологии имеет важное значение для защиты прав лиц с инвалидностью.

В этом ракурсе одним из ключевых прав, закрепленных в Конвенции ООН о правах инвалидов является доступ к правосудию. В частности, статья 13 Конвенции подчеркивает важность обеспечения доступа к правосудию на равных условиях. Однако на практике лица с инвалидностью сталкиваются с многочисленными барьерами, которые ограничивают их возможность реализовать это право. Например, физические барьеры, такие как отсутствие доступа к зданиям судов и правоохранительных органов для людей с ограниченной мобильностью, серьезно ограничивают их участие в судебных процессах. Информационные барьеры также представляют значительную проблему, когда документы и судебные материалы недоступны в форматах, адаптированных для лиц с нарушениями зрения или слуха. Недостаток адаптированных информационных ресурсов ограничивает их возможность эффективно защищать свои права.

Лица с инвалидностью часто сталкиваются с препятствиями в доступе к правосудию. В международных и национальных судебных системах не всегда создаются необходимые условия для полноценного участия этих лиц в процессе, что нарушает их право на справедливый суд². Одним из центральных аспектов защиты прав лиц с инвалидностью является обеспечение их доступа к правосудию. Доступ к правосудию означает, что лица с инвалидностью должны иметь возможность защищать свои права наравне с другими гражданами, независимо от своего состояния здоровья. Однако на практике это право часто нарушается.

Во-первых, многие судебные системы не адаптированы для лица с инвалидностью. Отсутствие доступной инфраструктуры, например, пандусов или лифтов в судах, создает физические барьеры для доступа к правосудию. Кроме того, отсутствие адекватных коммуникационных средств, таких как сурдопереводчики или материалы в доступных форматах, может существенно затруднить возможность лиц с инвалидностью участвовать в судебных процессах.

¹Международной классификации дефектов, инвалидности и нетрудоспособности (МКДИН), утвержденной ВОЗ в 1980 г.

² Права человека при отправлении правосудия: пособие по правам человека для судей, прокуроров и адвокатов (Глава 13 права на равенство и не дискриминацию при отправлении правосудия).

Во-вторых, существует проблема юридической поддержки лиц с ОВЗ. Во многих странах отсутствуют специализированные правовые консультанты или адвокаты, которые могли бы оказывать помощь лицам с инвалидностью. Это делает людей с инвалидностью уязвимыми в правовом поле и ограничивает их возможности эффективно защищать свои права.

Для устранения этих проблем необходимо развивать и совершенствовать механизмы обеспечения доступности правосудия для лиц с ограниченными возможностями здоровья (далее - лица с ОВЗ), включая адаптацию судебных учреждений и создание систем поддержки для лица с инвалидностью. Только таким образом можно обеспечить равенство перед законом для всех граждан, включая лиц с инвалидностью. Кроме того, юридические барьеры, связанные с недостаточной правовой защитой лиц с умственной отсталостью или психическими заболеваниями, приводят к дискриминации в судебных процессах. Их показания могут быть проигнорированы, а возможность самостоятельно представлять свои интересы ограничена. Социальные барьеры включают предвзятое отношение со стороны работников правоохранительных органов и судебной системы, которые могут не понимать специфические потребности лиц с ОВЗ. Для обеспечения доступа к правосудию требуется внедрение инклюзивных правовых механизмов, таких как обучение сотрудников правоохранительных органов и судов, обеспечение доступности информации и адаптация инфраструктуры.

Дискриминацию людей с инвалидностью можно охарактеризовать как дискриминационное, подавляющее, оскорбительное поведение, связанное с убеждением в том, что такие люди являются нижестоящими людьми по отношению к другим. Это относится к предрассудкам, стереотипам или «институциональной дискриминации» в отношении людей, имевших инвалидность. Основная проблема дискриминации по признаку инвалидности (инвалидизм, известного также как эйболизм) состоит в том, что его не так просто выявить. Во многих случаях люди не осознают, что он существует. Дискриминация прежде всего касается отношения людей: это связано не только с сознательным дискриминационным поведением, но и с тем, как люди бессознательно относятся к людям с инвалидностью. Бессознательную часть дискриминационного отношения еще труднее искоренить, чем сознательные акты дискриминации, хотя необходимо бороться с тем и другим явлением, защищая права человека

Дискриминация остается одной из главных преград на пути к полной интеграции лиц с ОВЗ в общество. Несмотря на существование правовых норм, направленных на защиту этой группы, дискриминационные практики по-прежнему широко распространены. Это касается как прямой дискриминации, например, отказа в трудоустройстве на основании инвалидности, так и косвенной дискриминации, которая проявляет-

ся через недоступную инфраструктуру или отсутствие адаптированных услуг.

Не дискриминация включает концепцию разумного приспособления, что должно быть предусмотрено для лиц с инвалидностью. Разумное приспособление означает внесение, когда это нужно в конкретном случае, необходимых и подходящих модификаций и коррективов, не становящихся несоразмерным или неоправданным бременем, в целях обеспечения реализации или осуществления людьми с инвалидностью наравне с другими всех прав человека и основных свобод¹. Такое разумное приспособление относится, например, к тем случаям, когда людям с инвалидностью предоставляются адаптированные решения и доступ к информации, транспорту, рабочему месту, структурам и услугам. Общая цель этого – содействовать участию человека в жизни сообщества, государствам следует признать принцип, в соответствии с которым лица с инвалидностью должны получать возможность осуществлять свои права человека, особенно в области занятости. Как в сельской местности, так и в городских районах они должны иметь равные возможности для занятия производительной и приносящей доход трудовой деятельностью на рынке труда. Законы и правила в области занятости не должны быть дискриминационными в отношении людей с ОВЗ и не должны создавать препятствий для их трудоустройства².

Социальные стереотипы играют значительную роль в усилении дискриминации. Лица с инвалидностью часто воспринимаются как не способные к самостоятельной жизни или полноценной работе, что приводит к их маргинализации. Это усиливает социальные барьеры и ограничивает доступ лиц с инвалидностью к образованию, работе, здравоохранению и другим важным аспектам жизни.

Кроме того, дискриминация проявляется и на уровне социальной политики. Недостаточное финансирование программ по интеграции лиц с ОВЗ, отсутствие социальной поддержки и низкий уровень осведомленности о правах людей с инвалидностью приводят к тому, что многие из них остаются за пределами социальной и экономической жизни.

Для борьбы с дискриминацией государствам в первую очередь необходимо ратифицировать и провести имплементацию Конвенции ООН о правах инвалидов³ и не только совершенствовать национальные законодательство, но и проводить масштабные образовательные и информационные кампании, направленные на изменение общественного

¹ Пособие для парламентариев, № 14, 2007 «От отчуждения к равенству: соблюдение прав инвалидов», ООН и Межпарламентский союз: www.un.org/disabilities/default.asp?id=212.

² Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов, принятые резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 (п1. Правила 7).

³ Конвенция о правах инвалидов. (Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 г.).

восприятия лиц с инвалидностью. Ликвидация стереотипов и создание инклюзивной среды является ключевым фактором для преодоления дискриминационных барьеров. Для решения этих проблем необходима гармонизация международных норм с национальными правовыми системами, усиление мониторинга за исполнением положений КПИ и активизация работы по ликвидации дискриминационных практик.

Несмотря на существование антидискриминационных норм, лица с инвалидностью продолжают сталкиваться с де-факто дискриминацией в различных сферах жизни. Трудовая дискриминация является одной из наиболее распространенных форм, когда лица с инвалидностью испытывают трудности при трудоустройстве из-за предвзятых представлений работодателей о их способности выполнять работу. Это особенно актуально в условиях экономического кризиса, когда работодатели склонны выбирать сотрудников без инвалидности. В сфере образования, несмотря на законодательное закрепление права на образование, многие учебные заведения не обеспечивают доступную среду и специализированные программы для лиц с ОВЗ, что фактически исключает их из процесса обучения и ограничивает их возможности для карьерного роста.

Медицинская дискриминация также остается серьезной проблемой. Лица с ограниченными возможностями здоровья могут сталкиваться с отказом в предоставлении медицинских услуг или отсутствием надлежащей адаптации этих услуг к их потребностям. Например, медицинские учреждения могут не иметь оборудования, необходимого для обслуживания людей с ограниченной мобильностью, или не предоставлять переводчиков для лиц с нарушениями слуха. Это ведет к ухудшению их здоровья и качеству жизни.

Социальная изоляция и стигматизация лица с инвалидностью продолжают существовать даже в тех странах, где законодательство направлено на защиту их прав. Стереотипы и негативные представления о людях с инвалидностью приводят к их маргинализации и исключению из общественной жизни. Это усугубляется недостаточной осведомленностью общества о проблемах, с которыми сталкиваются лица с инвалидностью, что требует проведения образовательных кампаний и программ по повышению социальной инклюзии.

Для устранения дискриминации и социальных барьеров необходимы меры позитивной дискриминации, такие как квоты на трудоустройство и государственные программы поддержки, направленные на улучшение условий жизни лиц с ОВЗ. Принятие комплексных мер, направленных на устранение физической и социальной изоляции, требует координации усилий на международном, национальном и местном уровнях.

Таким образом, проблемы, связанные с определением статуса лица с инвалидностью в международном праве, требуют комплексного и многоуровневого подхода. Усиление правоприменительной практики, разработка единой международной терминологии и улучшение доступа

к правосудию для лица с инвалидностью являются необходимыми шагами для улучшения их правового положения и интеграции в общество, а в конечном счете для сглаживания социального неравенства и устаревания дискриминации.

Литература:

1. Всеобщая декларация прав человека, ст. 23. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

2. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, ст. 6. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

3. Всемирная программа действий в отношении инвалидов Принята резолюцией 37/52 Генеральной Ассамблеи от 3 декабря 1982 г. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

4. Декларация о правах инвалидов (Принята резолюцией 3447 (XXX) Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1975 года). Статья 1. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

5. Конвенция о правах инвалидов (Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 г.). // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

6. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. -М.: Проспект, 2009.

7. Международная организация труда (International Labour Organization, ILO): Программа профессиональной реабилитации инвалидов; Конвенция МОТ №17 (1925). // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

8. Международной классификации дефектов, инвалидности и нетрудоспособности (МКДИН), утвержденной ВОЗ в 1980 г. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

9. Проект глобального плана действий воз по инвалидности на 2014–2021 гг.: Лучшее здоровье для всех людей с инвалидностью (пункт 6; стр.6).

10. Права человека при отправлении правосудия: Пособие по правам человека для судей, прокуроров и адвокатов (Глава 13 права на равенство и не дискриминацию при отправлении правосудия).

11. Пособие для парламентариев, № 14, 2007, «От отчуждения к равенству: соблюдение прав инвалидов», ООН и Межпарламентский союз: www.un.org/disabilities/default.asp?id=212.

12. Рекомендация 99: о переквалификации инвалидов (Глава 1. Статья 1 пункт б). (Женева, 22 июня 1955 г. Принята на 38 сессии Генеральной Конференции Международной организации труда). // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

13. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷ.2.-Душанбе, 2010.

14. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов Приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 г. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

15. Устав Организации Объединенных Наций (пункт с, статья 55). // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Дата обращения: 13.09.2024).

16. Fourth Session of the Conference of State parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Background Paper for Informal Session on Work and Employment, Note by the Secretariat based on the contributions of the ILO and the International Disability Alliance (2011).

Қурбонова М.Х.

Фишурда

Мушкилоти муайян кардани мақоми шахсони дорои маъюбият дар ҳуқуқи байналмилалӣ

Мавзуи "Мушкилоти муайян кардани мақоми шахсони дорои маъюбият дар ҳуқуқи байналмилалӣ" ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба вазъи ҳуқуқии шахсони дорои маъюбият дар заминаи стандартҳои байналмилалӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Муаллиф вазъи ҳуқуқии шахсони дорои маъюбиятро дар ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ мекунад. Дар он масъалаҳои набудани истилоҳоти ягона дар соҳаи мазкур, мушкилоти муайян намудани вазъи ҳуқуқии шахсони дорои маъюбият ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии санадҳои байналмилалӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ҳамзамон, дигар масъалаҳои мубрами марбут ба ҳуқуқҳои шахсони дорои маъюбият баррасӣ шудаанд. Ба татбиқи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқҳои маъюбон (2006) дар кишварҳои гуногун таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст. Дар мақола муаллиф аҳамияти ҷорӣ намудан ва истифода бурдани истилоҳоти ягона, бартараф

сохтани монеаҳо ва тақвияти механизмҳои татбиқи ҳуқуқи ро барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони дорои маъюбият мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Курбанова М.Х.

Аннотация

Проблемы определения статуса лиц с инвалидностью в международном праве

Тема «Проблемы определения правового статуса лиц с инвалидностью в международном праве» посвящена изучению вопросов, связанных с правовым положением лиц с инвалидностью в контексте международных стандартов и правовых норм. В статье автором рассматривается правовой статус лиц с инвалидностью в международном праве. Анализируются такие вопросы, как отсутствие единой терминологии в данной области, трудности определения правового статуса лиц с инвалидностью и применения норм международных правовых актов. Кроме того, обсуждаются другие актуальные вопросы, связанные с правами лиц с инвалидностью. Особое внимание уделено реализации Конвенции ООН о правах инвалидов (2006) в различных странах. В статье автор исследует важность внедрения и использования единой терминологии, устранения барьеров и усиления механизмов реализации правовых норм для защиты прав и интересов лиц с инвалидностью.

Qurbonova M.KH.

The summery

Problems of Determining the Status of Persons with Disabilities in International Law

The topic " Problems of Determining the Status of Persons with Disabilities in International Law " is dedicated to studying issues related to the legal status of persons with disabilities within the framework of international standards and legal norms. The article examines the legal status of persons with disabilities in international law. It analyzes issues such as the lack of unified terminology in this field, difficulties in defining the legal status of persons with disabilities, and the implementation of legal norms from international documents. Other pressing issues related to the rights of persons with disabilities are also discussed. Special attention is given to the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) in different countries. The author investigates the importance of introducing and using unified terminology, removing barriers, and strengthening mechanisms for the implementation of legal norms to protect the rights and interests of persons with disabilities.

Рецензент статьи Мирзамонзод Х. М. – доктор юридических наук, профессор.

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)

**III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)**

УДК 347: 004

**Мирзозода П. З*.,
Тен Р. И.***

**ИНДИВИДУАЛЬНО ОПРЕДЕЛЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ
ПОТРЕБИТЕЛЯ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ГРАЖДАНСКО – ПРА-
ВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Калидвожаҳо: истеъмолкунанда, ҳуқуқҳои субъективӣ, танзим, ҳуқуқҳои умумӣ, ҳуқуқҳои махсус, ҳуқуқ ба иттилоот, ҳифзи ҳуқуқ, ҷомеа, давлат, қонунгузорӣ, Конститутсия, Кодекси маданӣ, низомнома, додгоҳ, мақоми ваколатдор, хизматрасонӣ, талаботҳои стандарт, муроҷиат, даъво, таснифот.

Ключевые слова: потребитель, субъективные права, регулирование, общие права, специальные права, права на информацию, защита прав, общественность, государство, законодательство, Конституция, Гражданский кодекс, положения, суд, уполномоченные органы, оказание услуг, требования стандарта, обращения, иск, классификация.

Key words: consumer, subjective rights, regulation, general rights, special rights, rights to information, protection of rights, public, state, legislation, Constitution, Civil Code, regulations, court, authorized bodies, provision of services, standard requirements, appeals, lawsuit, classification.

Определяя понятие «потребитель», важно признать права, которые предоставляют покупателю законодательство и обеспечивают ему субъективные возможности надлежащего поведения.¹

*Доктор юридических наук, профессор, декан юридического факультета Таджикского национального университета.

*Соискатель кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета.

¹Конституция РФ, Закон «О защите прав потребителей», ГК РФ, Постановления Правительства РФ от 25 мая 2005 г. № 328 «Об утверждении правил оказания услуг подвижной связи», от 18 мая 2005 г. № 310 «Об утверждении правил оказания услуг местной, внутризоновой, междугородной и международной телефонной связи», от 11 апреля 2001 г. № 290 «Об утверждении правил оказания услуг (выполнения работ) по техническому обслуживанию и ремонту автотранспортных средств».

Субъективные права как индивидуально определенные возможности потребителя, подразделяются на основные и специальные.

К основным правам следует отнести и право на государственную и общественную защиту прав и интересов потребителей, закрепленное в преамбуле Закона РФ о защите прав потребителей, которое реализуется на основании ст. 17 и положений главы IV этого закона. Все названные основные права потребителей базируются на руководящих принципах для защиты интересов потребителей, сформулированных в Резолюции Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 9 апреля 1985 г. № 39/248¹.

Кроме этих прав потребители имеют и иные права, которые в юридической литературе именуют специальными². Если основные права принадлежат практически любому потребителю и, как правило, в любом правоотношении, то специальные права потребитель имеет лишь в конкретном правоотношении. Наличие таких специальных прав обусловлено спецификой соответствующих отношений с участием потребителей. Например, если право на информацию принадлежит любому потребителю, то права, названные в п.1 ст.28 Закона РФ «О защите прав потребителей», имеют лишь потребитель в отношениях к выполнению работ, оказанию услуг при условии нарушения сроков выполнения этих работ (оказания услуг).

Конечно, права потребителей классифицируются и по другим основаниям. В частности, в зависимости от наличия или отсутствия правонарушения как основания возникновения прав потребителя следует выделить такие права, которые возникают в отсутствии правонарушения (право на информацию и проч.), а также те, которые появляются у потребителя лишь при наличии противоправного деяния со стороны его контрагента (право на замену товара с недостатками, на возмещение убытков и др.). Также по правовой природе возможно условное деление прав потребителей на частно-правовые и публично-правовые.

Д. Н. Горшунов классифицирует субъективные права потребителя исходя из правомерности использования права. В связи с постановкой проблемы реализации субъективных прав, автор рассматривает вопрос о злоупотреблении правом, который представляется наиболее актуальным именно в контексте реализации норм частного права. В работе приводятся различные трактовки и определения понятия "злоупотребление правом", из которых делается вывод о необходимости признания в качестве правомерного поведения только такого вида использования права, которое осуществляется в соответствии с его назначением, а также указываются принципиальные сложности определения пре-

¹Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 9 апреля 1985 г. № 39/248 // <http://www.un.org/ru/ga/39/docs/39res.shtml> (дата обращения: 24. 06. 2017г.).

² См.: Шабль Б.А. Права потребителей при выполнении работ (оказании услуг) и их защита: дис. канд. юрид. наук.- Омск, 1999.- С. 14.

делов правомерной право реализации, обусловленные как индивидуальными особенностями интеллектуально-волевого характера, так и назначением права¹.

Большинство прав потребителей нужно отнести к первой группе, т.е. к субъективным правам (право на информацию, на надлежащее качество и др.).

Эти права основываются на гражданско-правовых юридических фактах (договор и др.), они являются частью содержания соответствующего частноправового правоотношения, само их содержание и иные особенности определяются, главным образом, в гражданском и международном частном праве. Реализация данных прав затрагивает, в первую очередь, частные интересы самого потребителя. Вместе с тем, эти субъективные гражданские права потребителей обеспечиваются межотраслевыми правовыми средствами, которые, однако, их частноправовую природу не изменяют. Поэтому отмеченные права могут быть обозначены как межотраслевые субъективные права потребителей².

Это право на:

1) защиту прав государством. Такая защита состоит, в частности, в законодательном обеспечении и защите государства (в том числе и возможности обращения за помощью органов защиты прав потребителей, специализированных органов по надзору за определенными видами производственно – коммерческой деятельности и, конечно, судов, в которых также следует обращаться);

2) надлежащее качество продукции и обслуживания. Закон РФ «О защите прав потребителей» определяет, что надлежащее качество – это фактически его соответствие требованиям определенных нормативно-правовых актов, нормативных документов и условиям договора. Также важным моментом является надлежащее качество обслуживания, на что, к сожалению, у нас пока мало кто обращает достаточно внимания;

3) безопасность продукции. Закон РФ «О защите прав потребителей» определяет это как отсутствие какого-либо риска для жизни, здоровья, имущества потребителя и окружающей среды при обычных условиях использования, хранения, транспортировки, изготовления и утилизации продукции;

4) необходимую, доступную, достоверную и своевременную информацию о продукции, ее количестве, качестве, ассортименте, а также о ее изготовителе (исполнителе, продавце). Это одно из важнейших прав, так, когда вы покупаете ту же колбасу, то по закону имеете право знать, кто ее сделал, когда, где и из чего;

¹ См. Горшунов Д. Н. Нормы частного права и их реализация: дис. . . . канд. юрид. наук. - Казань, 2003.- С. 22.

²См.: Защита прав потребителей: нормативные акты, офиц. разъяснения, судебная практика, образцы документов. 3-е изд., доп. и перераб. // Под. ред. Тихомирова М.Ю. - М., Изд-во Тихомирова, 2007.- С 37.

5) возмещение вреда (убытков), причиненного дефектной и контрафактной продукцией или продукцией ненадлежащего качества, а также имущественного и морального (неимущественного) вреда, причиненного опасной для жизни и здоровья людей продукцией в случаях, предусмотренных законодательством;

6) обращение в суд и другие уполномоченные органы государственной власти по защите нарушенных прав. Это право, кстати, стоит чаще использовать, поскольку служба по защите прав потребителей достаточно влиятельный орган, обращение к которому в большинстве случаев может действительно помочь;

7) объединение в общественные организации потребителей (объединения потребителей). Как говорится, вместе и отца легче бить. Поэтому не стоит пренебрегать таким правом, поскольку, объединившись, можно значительно эффективней отстаивать свои права.

Таким образом, классифицируя права потребителя необходимо детально анализировать ее информационно составляющее. Как известно, к основным правам и свободам человека и гражданина относится право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом. Однако перечисление субъективных возможностей гражданина – получателя частноправовых услуг полностью не раскрывает информационную суть этих прав. Поэтому информационный аспект защиты прав потребителей нуждается в дополнительном исследовании.

Информация о вещах, работах и услугах в обязательном порядке должна содержать:

- наименование стандартов, обязательным требованиям которых должны соответствовать указанные объекты прав потребителя;

- перечень основных потребительских свойств указанных объектов, а в отношении продуктов питания – состав (включая перечень использованных в процессе их изготовления иных продуктов питания и пищевых добавок), вес и объем содержимого, калорийность, соответствующая требованиям стандартов, и противопоказания к применению при отдельных видах заболеваний;

- цену и условия приобретения услуг;

- гарантийные обязательства исполнителя;

- правила и условия эффективного и безопасного использования услуг;

- адрес исполнителя, уполномоченного им лица принять претензии потребителя.

В отношении услуг, которые подлежат обязательной сертификации, потребителю должна предоставляться информация об их сертификации.

По услугам, которые при определенных условиях могут представлять опасность для жизни, здоровья потребителя, исполнитель обязан

довести до его сведения информацию о видах и возможных последствиях их воздействия.

В отношении услуг потребителю должна предоставляться информация о правилах их оказания. Это правило приобретает особое значение при оказании интернет – услуг. Предметом отношений между сторонами может быть предоставления доступа к сети, предоставления, администрирования и уступка доменных имен, предоставления услуг электронной почты, оказания рекламных услуг, отношения сторон, связанные с организацией документооборота с использованием электронно – цифровой подписи. В этих отношения интернет – услуги и передача информации дополняют друг друга.

Реализация права на судебную защиту во многом зависит от материально – правовых предписаний Закона РФ «О защите прав потребителей». Согласно понятиям, применяемым в законе, защита прав потребителей в основном связана с отношениями граждан РФ или иностранных граждан, находящихся на территории РФ. Потребителем признается гражданин, использующий, приобретающий, заказывающий, либо имеющий намерение приобрести или заказать услуги для своих, не связанных с предпринимательской деятельности, личных нужд.

Однако потребитель – это не только гражданин, но и лица без гражданства. Поэтому будет более полным и объективным понятие «потребитель» определять посредством понятия «физическое лицо», поскольку оно более адекватное и признанное правовое явление в потребительских правоотношениях, чем понятие «гражданин».

В ст. 17 части первой Гражданского кодекса РТ от 30 июня 1999г., № 802¹, под понятием граждан (физические лица) подразумевали граждан РТ, граждан других государств, а также лица без гражданства. Положение ГК РТ распространялось на всех граждан, если иное не установлено законом или международными правовыми актами, признанными Таджикистаном.

В новом ГК РТ от 24 декабря 2022 г., № 1918.,² этот вопрос урегулирован по иному. Статья 17 называется «Понятие физического лица». В части первой которого таким лицом признается:

- граждане РТ;
- иностранные граждане;
- лица без гражданства.

¹Гражданский кодекс РТ, часть первая. От 30 июня 1999г., № 802 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.04.2024 г.).

² Гражданский кодекс РТ от 24 декабря 2022 г., № 1918. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.04.2024 г.).

Таким образом, в трактовке этого понятие произошло не просто подмена предложений, а изменения наиболее существенное. Оно связано с тем, что понятие «физическое лицо» универсально, оно является продуктом эволюционного развития человека, обусловленное принципами гражданского права.

При этом в Законе РФ «О защите прав потребителей» необходимо уделять большое внимания механизму эффективного применения способов защиты этих прав. Среди которых есть способы, которые могут применяться только судом. Среди них:

- признание сделки недействительной и применение последствий недействительности сделок, последствий недействительности ничтожной сделки;

- компенсация морального вреда;

- признание права и т. д.

Такие же способы, как взыскание неустойки, прекращение или изменение правоотношений и другие могут применяться или использоваться стороной правоотношения как самостоятельно, так и с помощью суда.

Признание оспоримой сделки недействительной и применение последствий ее недействительности может выступать эффективным способом защиты прав граждан – заказчиков в случаях, когда реализация объективного права на информацию о свойствах услуг предшествует заключению сделки, получения же информации является одной из причин возникновения обязательства. В ГК РТ предусмотрены два основания для признания сделки недействительной по причине отсутствия у должника информации, ее достаточности, либо предоставления недостоверной информации. Здесь речь идёт о нормах ст. 195 – 196 ГК РТ. Оба основания недействительности сделки входят в группу оснований недействительности сделки.

В соответствии с ст. 195 ГК РТ сделка, заключенная под влиянием заблуждения, имеющего существенное значение, может быть признана судом недействительной по иску стороны, действовавшей под влиянием заблуждения. Существенное значение имеет заблуждение относительно природы сделки, сходства, или таких качеств ее предмета, которые значительно снижают возможности его использования по назначению.

Под заблуждением трактуется неправильное, ошибочное представление потребителя – гражданина о характере и элементах совершаемой сделки. Например, потребитель – пациент врача по договору на оказание медицинских услуг получает рекомендации по оздоровительным процедурам, о побочных явлениях применение которых он не был осведомлен до заключения договора. В данном обязательстве заблуждение заказчика медицинской консультации возникло в следствии не предоставления объективной информации от врача.

Сделка, заключенная под влиянием обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой стороной или стечения тяжелых обстоятельств также является недействительной (ст. 196 ГК РТ.)¹.

Обман может выражаться в совершении активных действий (утверждение гарантированности выздоровления больного пациента, представление фальшивых УЗИ и т. п.), либо в сознательном бездействии, когда один участник сделки, понимая, что другой ошибся, использует эту ошибку в своих интересах.

Таким образом, заблуждение имеет место, если гражданин – потребитель не получил от исполнителя информацию о предмете сделки, либо получил искаженную информацию от третьих лиц. Обман же имеет место, если заказчик услуг получил от исполнителя ложную информацию, либо исполнитель знал о заблуждении своего заказчика и не устранил такое заблуждение.

С точки зрения оборото способности, возможности доступа на соответствующий рынок информации, знаний, образования и других потребностей заказчика, можно услуги подразделять на три группы.

Первая группа состоит из услуг, не ограниченных в обороте. К ним относятся услуги, которые могут свободно передаваться или объективизацию от одного лица (услугодателя) к другому по закону или договору. Таких услуг подавляющее большинство. Это может быть система социально – значимых услуг: услуги связи, коммунальные услуги, жилищно – коммунального хозяйства и т. д.

Вторую группу составляют услуги, ограниченные в обороте. Эти услуги из – за существующих рисков или требований безопасности оказываются на рынке лишь при наличии соответствующего лицензии и разрешений, выданного уполномоченными органами власти. К таким услугам относятся образовательные, аудиторские, юридические услуги, услуги врачей и т. д.

Третья группа, это услуги, изъятые из оборота. Виды таких запрещенных услуг прямо закреплено в отраслевых законах. Например, услуги колдунов, таксистов или водителей, не имеющих разрешительных документов.

Литература:

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993г.) (с учетом поправок, внесенных законами РФ

¹ Гражданский кодекс РТ от 24 декабря 2022 г., № 1918. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.04.2024 г.).

о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008г., № 6-ФКЗ, от 30.12.2008г., № 7-ФКЗ [Текст] // Собрание законодательства РФ, 26.01.2009г., № 4, ст. 445.

2. Закон РФ «О защите прав потребителей» от 7 февраля 1992 г. № 2300-1 (ред. от 28.07.2012г.). // Собрание законодательства РФ.- 1996. - № 3.- Ст. 140.

3.Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994г., № 51-ФЗ (ред. от 11.02.2013г.) [Текст] // Собрание законодательства РФ, 05.12.1994г., № 32.

4.Постановления Правительства РФ «Об утверждении правил оказания услуг подвижной связи» от 25 мая 2005г. № 328. // <http://base.consultant.ru>(дата обращения: 26. 09. 2017г.).

5. Постановления Правительства РФ «Об утверждении правил оказания услуг местной, внутризоновой, междугородной и международной телефонной связи» от 18 мая 2005г. № 310. // <http://base.consultant.ru>(дата обращения: 26. 09. 2017г.).

6. Постановления Правительства РФ «Об утверждении правил оказания услуг (выполнения работ) по техническому обслуживанию и ремонту автотранспортных средств» от 11 апреля 2001г. № 290.

7.Резолюция 39/248 Генеральной Ассамблеи ООН "Руководящие принципы для защиты интересов потребителей" от 9 апреля 1985 г. [Электронный ресурс] // <http://www.un.org/ru/ga/39/docs/39res.shtml> (дата обращения: 26. 06. 2017г.).

8.Шабль, Б. А. Права потребителей при выполнении работ (оказании услуг) и их защита: дис....канд. юрид. наук: 12. 00. 03. [Текст] / Шабль Богдан Александрович. - Омск, 1999. – 189с.

9.Горшунов, Д. Н. Нормы частного права и их реализация: дис. . . . канд. юрид. наук: 12. 00. 03. [Текст] /Горшунов Денис Николаевич. - Казань, 2003. – 219с.

10.Защита прав потребителей: нормативные акты, офиц. разъяснения, судебная практика, образцы документов. 3-е изд., доп. и перераб. [Текст] // Под. ред. Тихомирова М.Ю. - М.: Изд-во Тихомирова, 2007. -237с.

11. Гражданский кодекс Республики Таджикистан, часть первая. От 30 июня 1999г., № 802 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.04.2024 г.).

12. Гражданский кодекс Республики Таджикистан, от 24 декабря 2022 г., № 1918. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.04.2024 г.).

**Мирзозода П. З.,
Тен Р. И.**

Фишурда

Имкониятҳои инфиродан муайяни истеъмолкунанда: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданӣ

Муаллифон солҳои тулонӣ ба таҳқиқи масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон машғул мебошанд. Дар ин мақолаи муштарак онҳо имкониятҳои инфиродан муайяни истеъмолкунандаро бо доштани ҳуқуқҳои умумӣ ва махсус мепайванданд. Дар натиҷа ба хулосае омадаанд, ки чунин таснифот заминаи имкониятҳои баробари харидоронро дорад, вале диққат ба вазъи махсуси истеъмолкунанда дода мешавад. Дар маҷмӯъ чунин муносибати илмӣ онҳо ба пурра таҳқиқ намудани имкониятҳои инфиродан муайяни истеъмолкунанда равона гардидааст.

**Мирзозода П. З.,
Тен Р. И.**

Аннотация

Индивидуально определенные возможности потребителя: некоторые вопросы гражданско – правового регулирования

Авторы много лет занимаются проблемой защиты прав потребителей. В совместной статье, они индивидуально определенные возможности потребителя связывают с общими и специальными субъективными правами. В результате приходят к выводу о том, что такая классификация обусловлено равными возможностями покупателей, при этом делается акцент на особый правовой статус потребителя. В целом данный научный подход направлен на более детальное исследование индивидуально определенных возможностей потребителя.

**Mirzozoda P. Z.,
Ten R. I.**

The summary

Individually defined consumer capabilities: some issues of civil law regulation

The authors have been dealing with the issue of consumer protection for many years. In a joint article, they associate individually defined consumer capabilities with general and special rights. As a result, it is concluded that this classification is due to the equal opportunities of buyers, with an empha-

sis on the special legal status of the consumer. In general, this scientific approach is aimed at a more detailed study of individually defined consumer capabilities.

Рецензент статьи Мавлоназарзода О. А. – кандидат юридических наук, доцент.

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Мавлоназарзода О. А*.

ХУСУСИЯТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРМАНДОНИ ХОНАГӢ ВА ХОНАКОРОН

Калидвожаҳо: кормандони хонагӢ, корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфироди набуда, корфармо-соҳибкори инфиродӣ, шакли бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо кормандони хонагӢ, қайди шартномаи меҳнати бо корманди хонагӢ басташуда, хонакор, реҷаи вақти кории хонакор, вақти истироҳати хонакор.

Ключевые слова: домашние работники, работодатель-физическое лицо, не являющийся индивидуальным предпринимателем, работодатель-индивидуальный предприниматель, форма заключения в трудового договора с домашним работником, регистрация заключенного с домашним работником трудового договора, надомный работник, режим рабочего времени, времени отдыха надомного работника.

Key words: domestic workers, employer-individual who is not an individual entrepreneur, employer-individual entrepreneur, form of concluding an employment contract with a domestic worker, registration of an employment contract concluded with a domestic worker, home worker, working hours and rest hours of a home worker.

Командони хонагӢ ва хонакорон аз зумраи кормандоне мебошанд, ки қарашон дорои шароитҳои хос буда, танзими махсуси ҳуқуқиро тақозо мекунад¹. Ба танзими ҳуқуқии қору фаъолияти кормандони хонагӢ ва хонакорон дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМ ҶТ) ду боби алоҳида бахшида шудааст.

* Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибқарӣ ва таҷрибаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон.: (+992) 500000909. E-mail: omavlonazarov@mail.ru

¹ Конвенсияи Созмони байналмиллалӣ меҳнат аз 20 июни соли 1996, №177 “Дар бораи хонакорон”// Адлия: Центриз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

Мафҳуми корманди хонагӣ дар қисми 33 моддаи 1-ум ва қисми 1-уми моддаи 247 КМ ҚТ омадааст, ки мувофиқи он, корманди хонагӣ гуфта шахсеро меноманд, ки корро (хизматро) дар хоҷагии корфармо-шахси воқеӣ иҷро мекнад¹. Мутобиқи моддаи 304 КМ Беларус кормандони хонагӣ шахсоне дониста мешаванд, ки бо корфармо барои иҷрои кор бо меҳнати шахсӣ дар хона бо истифода аз мавод, таҷҳизот, асбобҳо, механизмҳо, дастгоҳҳои худӣ ё аз ҷониби корфармо ҷудошуда ё аз ҳисоби корфармо харидашуда бо меҳнати шахсӣ шартномаи меҳнатӣ бастаанд².

Ба қатори шахсоне, ки корро (хизматро) тибқи шартномаи меҳнатӣ дар хоҷагии корфармо иҷро мекунанд, ошпаз, боғбон, мураббии варзиш, доя ва ғайра дохил мешаванд³. Ҳадафи фаъолияти кории кормандони хонагӣ дастёрӣ дар қонеъ намудани эҳтиёҷоти шахсӣ ва хоҷагии корфармо-шахси воқеӣ мебошад. Агар меҳнати корманди кироя барои корфармо-шахси воқеӣ ғоида (даромад) меоварда бошад, онгоҳ чунин корманди кироя, корманди хонагӣ махсуб намеёбад. Агар корфармо-шахси воқеӣ дигар шахсони воқеиро ба мақсади ба даст овардани ғоида ба кор қабул намояд, дар он сурат ӯ бояд ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шуда бошад.

Фаъолияти меҳнати корманди хонагӣ бо ду роҳ собит мегардад. Якум, агар корфармо-шахси ҳуқуқӣ соҳибкори инфиродӣ набошад, дар он сурат ба сифати ҳуҷҷати собиткунандаи фаъолияти меҳнати корманди хонагӣ, шартномаи меҳнати дар шакли хаттӣ байни онҳо басташуда, хизмат мекунад. Барои он ки шартномаи меҳнати дар шакли хаттӣ басташудаи байни корманди хонагӣ ва корфармо-шахси воқеӣ соҳибкори инфиродӣ набуда, ҳамчун ҳуҷҷати тасдиқкунандаи фаъолияти меҳнати корманди хонагӣ ҳисобида шавад, он бояд дар мақомоти дахлдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шугли аҳоли ба қайд гирифта шавад. Дар акси ҳол, масъалаи ба собиқаи меҳнатӣ дохил намудани давраи кори чунин корманд дар хоҷагии корфармо-шахси воқеӣ соҳибкори инфиродӣ набуда, мушкил мегардад. Дуюм, агар корфармо-шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ бошад, он гоҳ фаъолияти меҳнати шахсе, ки дар хоҷагии ӯ кор мекунад, бо дафтарчаи меҳнатӣ

¹Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2023, таҳти рақами 1329. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

²Трудовой кодекс Республики Беларусь – Мн: Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 1999.

³Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2007, №109 “Дар бораи намудҳои корҳои хонагӣ”. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

собит мегардад, ки онро маҳз корфармо-шахси воқеии ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифташуда, бо тартиб ва шартҳое, ки санадҳои дахлдори меъёрии ҳукуқии ҚТ муқаррар намудаанд, барои ҳар як корманд, пур мекунад.

Шартномаи меҳнатӣ дар байни корманди хонагӣ ва корфармо-шахси воқеӣ, новобаста аз соҳибкори инфиродӣ будан ё набудани ӯ, дар шакли хаттӣ баста мешавад. Агар корфармо-шахси воқеӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта нашуда бошад, онгоҳ шартнома бояд дар се нусха баста шавад: нусхаи якум ба корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда, нусхаи дуюм ба корманди хонагӣ ва нусхаи сеюм ба мақомоти дахлдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли, ки шартномаро ба қайд мегирад, супурда мешавад. Бо созиши байни корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда ва корманд, шартнома чӣ ба муҳлати номуайян ва чӣ ба муҳлати муайян баста шуданаш мумкин аст.

Мазмуни шартномаи меҳнатиро тарафҳои он муайян меkunанд. Дар шартномаи меҳнатӣ функсияи меҳнатии корманди хонагӣ (номи вазифаи ӯ, касб, тахассус, дараҷаи тахассус) муайян карда мешавад. Дар ҳар сурат, корманд набояд кори тибқи қонун манъшударо иҷро намояд.

Корфармо-шахси воқеӣ, ба мисли дигар корфармоён уҳдадор аст, ки ҳаққи суғуртаро пардохт намояд, дигар пардохтҳои умумихатмиро анҷом диҳад, барои шахсони бори аввал ба кор дохилшаванда шаходатномаҳои суғуртавии суғуртаи нафақаи давлатиро ба расмият дарорад. Яке аз хусусиятҳои хоси речаи вақти кор ва вақти истироҳати кормандони хонагӣ чунин аст, ки он дар асоси мувофиқаи тарафҳо муайян шуда, дар шартномаи меҳнатии байни корфармо ва корманди хонагӣ басташуда, инъикос меёбад. КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ тақозо менамоянд, ки зимни муайян намудани речаи кор ва речаи дамгирӣ, тарафҳо набояд аз ҳадди меъёри вақти кории муқаррарнамудаи қонун гузаранд ва давомнокии умумихатмӣ руҳсатии ҳарсолаи меҳнатиро кӯтоҳ намоянд. Татбиқ ва бекор кардани муҷозоти интизоми нисбати кормандони хонагӣ низ баъзе хусусиятҳои фарқкунандаро дорад.

Дар шартномаи меҳнатии байни корманди хонагӣ ва корфармо-шахси воқеӣ басташуда, дигар намуди кирдорҳои ғайриинтизомиро, ки боиси нисбати кормандони хонагӣ татбиқ намудани муҷозоти интизомӣ гаштанашон мумкин аст, пешбинӣ шуда метавонанд. Дар шартномаи меҳнатӣ, инчунин дигар муҳлат ва тартиби бекор намудани муҷозоти интизомӣ пешбинӣ шуданаш мумкин аст. Бояд таъкид намуд, ки дар ҳарду маврид меъёр ва муқаррароти шартномаи меҳнатӣ набояд вазъи корманди хонагиро дар қиёс ба он, ки КМ оид ба тартиби татбиқ ва бекор кардани ҷазои интизомӣ муайян намудааст, бадтар намояд. Моддаи 250 КМ ҚТ ду тарзи ҳалли баҳсҳои меҳнатии инфиродӣ байни корманди хонагӣ ва корфармо-шахси воқеӣ ба вучуд меомадаро пешбинӣ намудааст: якум, тарзи ғайриюрисдиксионӣ ва дуюм, тарзи

судии ҳалли чунин баҳсҳо. Корманди хонагӣ ва корфармо-шахси воқеӣ ҳуқуқ доранд, ки тарзи ҳалли баҳсҳои меҳнатии фардии байни онҳо рӯй додaro мустақилона интиҳоб намоянд, яъне онҳо метавонанд бо созиши худ чунин баҳсҳо ҳаллу фасл намоянд ё чиҳати ҳаллу фасли онҳо дар муҳлатҳои барои тамоми кормандону корфармоён муқаррарнамудаи Кодеки мазкур, ба суд муроҷиат намоянд.

Зимни татбиқ намудани моддаи мазкур як қатор ҳолатҳо ба эътибор бояд гирифт. Якум, азбаски ба уҳдаи корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда, дар мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли ба қайд гирифтани шартномаи меҳнатии бо корманди хонагӣ бастаи ӯ гузошта шудааст, аз ин рӯ, корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда, муваззаф аст, ки воқеияти қатъ шудани чунин шартномаи меҳнатиро низ дар ҳамон мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли, ба қайд гирад. Дуюм, агар асоси қатъ шудани шартномаи меҳнатии бо корманди хонагӣ басташуда, ғавти корфармо-шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда, аз тарафи суд ғавтида эълон намудан ё бедарак ғоибшуда эътироф шудани ӯ гашта бошад, корманди хонагӣ метавонад ба мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли, ки шартномаи меҳнатиро ба қайд гирифта буд, дар хусуси ба қайд гирифтани воқеияти қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ, муроҷиат намояд.

Корманди хонакор гуфта, чунин шахси воқеиро меноманд, ки якум, тибқи шартномаи меҳнатӣ бо корфармо дар муносибатҳои меҳнатӣ қарор дорад, дуюм, корро бо меҳнати шахси дар хона иҷро мекунад, сеюм, зимни иҷрои кор аз мавод, таҷҳизот, олот ва асбобҳои худ ё аз мавод ва олоту воситаҳои, ки корфармо барои ӯ ҷудо ё харидорӣ намудааст, истифода мебарад. Агар корманд дар ҷараёни кор аз таҷҳизот, олот ва асбобу анҷоми худ истифода намояд, корфармо уҳдадор аст, ки арзиши истифодаи онҳо ба корманди хонакор ҷуброн намояд. Корфармо, инчунин уҳдадор аст, ки дигар масрафҳои ба иҷрои кори корманди хонакор алоқамандро ҷуброн намояд (масалан, маблағҳои барои истифодаи нерӯи барқ, гармӣ, тармиму таъмири таҷҳизот, олоту воситаҳои корӣ ва ғайра. Қисми 2 моддаи 252 КМ ҚТ муқаррар намудани хонакориро чӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ ва чӣ дар давраи амали он имконпазир медонад. Дар мавриди дуюм, бояд дар шартномаи меҳнатӣ дар хусуси муқаррар намудани иҷрои хонакорӣ, тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шаванд. Ба ҳайси корманди хонакор шахсоне ба кор қабул карда мешаванд, ки агар иҷрои чунин кор ба саломатии онҳо таъсири манфӣ нарасонад. Корманди хонакор бояд бо тамоми шароитҳои беҳатар ва солими корӣ таъмин бошад, ки ин аз ҳар лиҳоз, ба шароитҳои созгори манзилӣ-маишӣ ӯ вобаста аст. Аз ин рӯ, ба ҳайси корманди хонакор танҳо шахсонero қабул кардан мумкин аст, ки шароити созгори манзилӣ-маишӣ доранд. Шароити маишӣ-манзилии шахсонero, ки хоҳишманди

корманди хонакор буданро доранд, корфармо бо иштироки намояндагони мақомоти дахлдори интихобии иттифоқи касабаи ташкилот ва агар зарурат бошад, бо иштироки намояндагони мақомоти назорати санитарӣ-бехдоштӣ ва зидди сухтор, месанҷад¹.

Дар шартномаи меҳнати байни корманди хонакор ва корфармо басташуда, бояд чунин шартҳо муайян шаванд:

а) тартиб ва муҳлати бо тамоми маводҳо, ашёи хом, таҷҳизот, олоту асбобҳои барои иҷрои кор зарурӣ таъмин намудани корманди хонакор;

б) тартиб ва муҳлатҳои ҳисоббаробаркунӣ барои молу маҳсулоти истеҳсолнамудаи корманди хонакор;

в) тартиб ва муҳлатҳои пардохти арзиши маводу масолеҳи ба корманд тааллуқдошта, ки дар чараёни кор истифода шудаанд;

г) тартиб ва муҳлати аз корманди хонакор қабул намудани молу маҳсулоти истеҳсолнамудаи ӯ.

Қонунгузории ҚТ оид ба меҳнат нисбати кормандони хонакор бо дарназардошти хусусиятҳои тибқи Кодекси меҳнат муқарраршуда, татбиқ мешавад. Аз ин рӯ, зимни дар шартномаи меҳнати бо корманди хонакор басташаванда муайян намудани меъёри вақти кор, истироҳат, набояд аз ҳадди меъёрҳои дар Кодекси меҳнат муайяншуда баромад, яъне меъёри вақти кор аз ҳадди муайяннамудаи Кодекси меҳнат набояд зиёд, давомнокии вақти истироҳат бошад, аз давомнокии тибқи Кодекси меҳнат муқарраршуда, камтар бошад. Музди меҳнати кормандони хонакор корбай ё вақтбай буда метавонад, лекин дар ҳар сурат аз ҳадди ақали муайяннамудаи қонун набояд камтар бошад.

Адабиёт:

1. Конвенсияи Созмони байналмиллалии меҳнат, аз 20 июни соли 1996, №177 “Дар бораи хонакорон” // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

2. Низомнома оид ба шароитҳои меҳнати хонакорон, аз 29 сентябри соли 1981, № 275/17-19// Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

3. Қарор Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2017, №109 “Дар бораи тасдиқи намудҳои корҳои хонагӣ” // Адлия:

¹Ниг.: Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Шонасридинов.Н., Бобокалонов М.Ф., Маҳмадуллозода Н.Р. Нашри дуҷуми тасҳеҳ ва иловашуда.- Душанбе: Сино, 2020. –С. 468.

Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

4. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 июли соли 2023, № 1329 // Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

5. Трудовой кодекс Республики Беларусь – Мн: Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 1999.-192 с.

6. Порядок ведения трудовых книжек индивидуальными предпринимателями 30 августа 2006 года, №5140-17// Адлия: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0.// М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2022. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 10.09.2024 г.).

7. Трудовой кодекс Российской Федерации. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/. (Санаи мурочиат 08.04.2024).

8. Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ.М., Маҳмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри чоруми тасҳеҳ ва иловашуда/ Муҳаррири масъул номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.Шонасридинов-Душанбе: Мастер Принт. -2022.- 876 с.

9. Комментарии к трудовому законодательству Российской Федерации/ М.О. Буянова, К.Н.Гусов [идр.] под. ред. К.Н.Гусова-8-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. - 992 с.

Мавлоназарзода О. А.

Фишурда

Хусусияти танзими ҳуқуқи фаъолияти кормандони хонагӣ ва хонакорон

Дар мақолаи мазкур мафҳуми кормандони хонагӣ, намуди корҳои хонагӣ, тарзҳои собит намудани кору фаъолияти онҳо дар хоҷагии шахсии корфармо – шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда ва корфармо соҳибкори инфиродӣ, речаи вақти кор ва истироҳати онҳо, инчунин мафҳуми хонакор, номгӯи шахсони барои бастанӣ шартномаи меҳнатӣ чиҳати иҷрои кор ҳамчун хонакор, шароитҳои меҳнати кормандони хонакор, речаи вақти кор ва истироҳати хонакорон ва дигар масалаҳои марбут ба кору фаъолияти хонакорон мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Мавлоназарзода О. А.

Аннотация

**Особенности правового регулирования деятельности домашних и
надомных работников**

В данной статье определено понятие домашних работников, виды домашнего труда, способы проверки их деятельности в личном хозяйстве работодателя - реальное лицо не является индивидуальным предпринимателем, а работодатель - индивидуальным предпринимателем, график их работы и отдыха, а также проанализировано определение домашнего работника, перечень лиц для заключения трудового договора о выполнении работы в качестве домработницы, условия труда домработниц, график работы и отдыха домработниц и другие вопросы, связанные с работой домработниц.

Mavlonazarzoda O. A.

The summary

Legal regulation for domestic and outworking workers

This article defines the concept of domestic workers, types of domestic work, methods of checking their activities in the employer's personal household - the real person is not an individual entrepreneur, and the employer is an individual entrepreneur, their work and rest schedule, and also analyzes the definition of a domestic worker, a list persons for concluding an employment contract to perform work as a housekeeper, working conditions for housekeepers, work and rest schedules for housekeepers and other issues related to the work of housekeepers.

**Муқарризи мақола Шонасурдинов Н. Ш. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент.**

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Сулаймонов Ф. С. *

**ҚОНУНГУЗОРИИ МАДАНИ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ
(БАҶАРИИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ЭЪТИРОФИ ҲУҚУҚҲОИ
РАҚАМӢ ЧУН ОБЪЕКТИ ҲУҚУҚҲОИ МАДАНИ)**

Калидвожаҳо: ҳуқуқи маданӣ, қонунгузори маданӣ, ҳуқуқҳои рақамӣ, ҳуқуқҳои молумулкӣ, объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ, Кодекси

* Дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, имзои электронӣ, ҳуҷҷати электронӣ, рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ.

Ключевые слова: гражданское право, гражданское законодательство, цифровые права, имущественные права, объекты гражданских прав, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, электронная подпись, электронный документ, цифровизация, цифровая экономика.

Key words: civil law, civil legislation, digital rights, property rights, objects of civil rights, Civil Code of the Republic of Tajikistan, electronic signature, electronic document, digitalization, digital economy.

Замони муосирро бо дастовардҳои технологияи нав ва рақамӣ метавон баҳо дод, зеро истифодаи ин технологияҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт назаррас мебошанд.

Чунин ҳолат тақозои онро дорад, ки муносибатҳои мазкури иқтисодӣ бо истифода аз технологияи муосир мавриди танзим қарор дода шаванд, зеро ин муносибатҳо маҳз бо таъсири технологияи муосир дорои як қатор махсусиятҳо мегарданд, аз ҷумла:

- вазъи ҳуқуқи субъектон дорои хусусиятҳои мушаххасро пайдо мекунад;

- иродаи субъектон дар ин муносибатҳо дар шаклҳои таҷассум мегарданд, ки пештар чунин шаклҳо на дар таҷриба ва на дар қонунгузорӣ пешбинӣ карда нашуда буданд;

- тартиби бастанӣ шартномаҳо ва татбиқи ҳуқуқ ва иҷрои уҳдадориҳои тарафҳо дар шаклҳои нав сурат мегиранд;

- намудҳои нави шартномаҳо ба миён омада, мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки ин ҳама танзими дахлдори муносибатҳои мазкурро аз ҷониби қонунгузори маданӣ тақозо менамояд.

Қобили зикр аст, ки таҷрибаи давлатҳо дар самти танзими муносибатҳои мазкур нишон медиҳад, ки бо назардошти имконияти дастрасии субъектон ба дастовардҳои технологияи муосир ва дараҷаи зарурияти танзими ин муносибатҳо аз ҷониби қонунгузори амалкунанда, муносибатҳои мазкур ба сифати предмети танзими қонунгузорӣ баромад намуда, танзими онҳо ба роҳ монда мешаванд. Масалан, хусусиятҳои танзими давлатҳои Иттиҳоди Аврупо дар ин самт аз ИМА фарқ менамояд; қонунгузори Федератсияи Русия дар ин самт дорои як қатор хусусиятҳо мебошад, ки дар қонунгузори дигар давлатҳо ба назар намерасанд. Инчунин, дар замони муосир қонунгузорӣ ва таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунии Ҷумҳурии Ўзбекистон дар самти танзими муносибатҳои дарҷгардида ба як қатор дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд.

Дар ин асно бояд дарҷ намуд, ки илми ҳуқуқи маданӣ дар ин самт низ ҳамқадами рушди соҳаи мазкур буда, аз ҷиҳати назариявӣ як

қатор корҳои илмӣ гуногун аллакай мавриди нашр қарор дода шудаанд, ки ин ҳолат оид ба рушди илмӣ ҳуқуқи маданӣ дар самти омӯзиш, азхуднамоӣ ва баррасии назариявӣ ин муносибатҳо дарак медиҳад.¹

Вобаста ба ин, дар назди қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ), аз ҷумла дар назди қонунгузориҳои маданияи ҚТ низ як қатор ҳадафҳои истодаанд, ки онҳо баҳри ба таври дахлдор ба танзим даровардани муносибатҳои дарҷгардида равона карда шуда, онҳоро бояд ҳададлимон ҳарчӣ зудтар ва ба таври дахлдор ноил гардид.

Албатта, дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷорӣ ҚТ аллакай як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии заминавӣ мавриди таҳия ва истифодабарӣ қарор дода шудаанд, ки қонунгузориҳои соҳавӣ минбаъда бояд бо назардошти муқаррароти онҳо танзими муносибатҳои иқтисодӣ дарҷгардидаро ба роҳ монанд. Аз ҷумла, ба сифати ҷунин санади меъёрии ҳуқуқӣ метавон Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар ҚТ, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ таҳти № 642 аз 30 декабри соли 2019 тасдиқ карда шудааст, дарҷ намуд.²

Тибқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар ҚТ, он ба Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумӣ истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад.

Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонун

¹ Масалан, ниг.: Василевская Л.Ю., Подузова Е.Б., Тасалов Ф.А. Цифровизация гражданского оборота: проблемы и тенденции развития (цивилистическое исследование). Монография. В 5 томах. Том 1 / Отв.редактор доктор юридических наук, профессор Л.Ю.Василевская. - М., Проспект, 2021; Право цифровой экономики – 2022 (18). Ежегодник-антология / Рук. и науч.ред. д.ю.н. Рожкова М.А.- М., Статут, 2022.

² Дар ин ҷо ва минбаъд матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия» (Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]) дастрас мешаванд. (Санаи муроҷиат: 5.08.2024.).

гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Концепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллӣ басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст (банди 3).

Бо ин назардошт, дар Концепсия ташаккули дурнамои умумии табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси модели байналмилалӣ таъсиси иқтисоди рақамӣ пешбинӣ шудааст (бандҳои 5-8). Модели мазкур дар навбати аввал амалӣ намудани як қатор чорабиниҳоро оид ба таҳкими заминаи ғайрирақамии табодули рақамии ояндаро дар бар мегирад, аз ҷумла баҳодиҳии ҳолати ҷорӣ ва коркарди як қатор чораҳо оид ба таҳкими заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҷорикунӣ технологияҳои нав, таҳкими пешсафӣ ва институтҳои идоракунии табодул, баҳодиҳӣ ва рушди сармояи инсонӣ барои табодул зарур, баҳодиҳии ҳолати муҳити корӣ (соҳибкорӣ) ва дигарҳо дохил мебошанд.

Дуҷум, Концепсия таҳкими асосҳои рақамӣ, ба монанди таъсиси инфрасохтори муосири рақамӣ ва таъмини ҳамаҷонибаи дастрасии фароҳамвчӣ, рушди системаҳои муосири алоқа, таъсиси дата-марказҳо ва платформаҳои рақамиро пешбинӣ менамояд.

Сеюм, Концепсия табодули соҳаҳои калидии фаъолияти иқтисодии ҷумҳуриро пешбинӣ менамояд, ки рақамикунонии онҳо метавонад таъсири пайдарҳам ба тамоми иқтисодиёти кишвар расонад, ба монанди табодули бахши хизматрасонии давлатӣ ва гузариш ба ҳукумати электронӣ, рақамикунонии соҳаи иҷтимоӣ, инчунин соҳаҳои калидии истеҳсолот, ба монанди энергетика, саноати коркард, кишоварзӣ ва таъсиси бахшҳои нав, масалан технологияҳои молиявӣ (FinTech).

Дар банди 9 Концепсия дарҷ карда мешавад, ки Концепсия гузариши муттасили марҳила ба марҳиларо ба амалисозии дурнамои табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ пешбинӣ менамояд. Дар аввал се марҳила то соли 2040 ба нақша гирифта мешавад. Марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуҷум то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040.

Инчунин, тибқи бандҳои 11 ва 12 Концепсия мунтазам қонунгузорӣ ва дигар асосҳои ғайрирақамӣ такмил дода шуда, амалияи дурнамои стратегӣ барои дурнамасозии сценарияҳои рушди рақамикунонӣ, қабули қарорҳо ва андешидани чораҳои дахлдор барои муътадилгардонии ҷараёнҳо ҷорӣ карда мешавад. Барои ҳар як марҳила барнома ва нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии Концепсия қабул мегардад, лоиҳаҳои пилотӣ ва таҷрибавӣ бо мақсади ҷустуҷӯ ва ҷорӣ намудани шакл ва усулҳои муътадили рушди самараноки системаи иқтисоди рақамӣ роҳандозӣ карда мешаванд.

Аз ин лиҳоз, таҳия ва коркарди санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор дар самти танзими иқтисоди рақамӣ (раванди рақамикунии иқтисодиёт) дар замони муосир ба сифати ҳадафи асосии танзими муносибатҳои иқтисодӣ бояд эътироф карда шаванд.

Маълум аст, ки дар танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар маҷмӯъ ва иқтисоди рақамӣ ба хусус муқаррароти Кодекси маданияи ҶТ (минбаъд - КМ) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар асоси он ва баҳри татбиқи муқаррароти алоҳидаи он таҳия ва қабул карда мешаванд, саҳми бағоят муҳим доранд.

Дар муқаррароти КМ ба таври умумӣ як қатор қоидаҳо оид ба масъалаҳои истифодаи технологияи муосир дар муносибатҳое, ки предмети танзими КМ-ро ташкил медиҳанд, дарҷ карда шудаанд, ки онҳоро метавон ба ду намуд ҷудо намуд:

- *якум*, қоидаҳои КМ, ки дар муқаррароти Кодекси граждании ҶТ қаблан низ пешбинӣ карда шуда буданд. Ба ин гуна қоидаҳо, масалан, муқаррароти дар қисми 3 моддаи 174 КМ дарҷгардида, ки тибқи он ҳангоми анҷом додани аҳд истифодаи акси айнии имзо бо ёрии воситаҳои нусхабардории механикӣ ё воситаи дигар, имзои электронӣ ё шакли дигари имзои шахсӣ дар ҳолатҳо ва бо тартиби пешбиниамудаи қонунгузорӣ ё созишномаи тарафҳо роҳ дода мешавад, мисол шуда метавонанд. Чунин муқаррарот дар қисми 3 моддаи 185 Кодекси граждании ҶТ низ дарҷ гардида буд.

Қайд намудан зарур аст, ки масъалаҳои истифодаи имзоҳои электронӣ дар муомилоти маданӣ-ҳуқуқӣ тибқи Қонуни ҶТ “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои рақамӣ” сурат мегирад, ки он асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, тартиби муомилот ва истифодаи ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин таъсис ва истифодаи имзои электрониро дар раванди ташаккул ва истифодаи ҳуҷҷатҳои электронӣ муқаррар менамояд.

Дар Қонуни дарҷгардида дастовардҳои навини ин соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи дигар давлатҳо ба назар гирифта шуда, бо фарқият аз Қонуни ҶТ “Дар бораи имзои электронии рақамӣ” дар Қонуни амалкунанда дигар намудҳои имзоҳои электронӣ, аз қабili имзои электронии одӣ, имзои электронии мукамал ва имзои электронии ҳифзшуда дарҷ карда шуданд.

Тибқи Қонун имзои электронии одӣ бо комбинатсияи логин ва парол, рамзи тасдиқкунӣ, тавассути почтаи электронӣ, СМС-паём, фармоишҳои USSD ва усулҳои ҳамшабеҳи дигар тасдиқ карда мешавад ва танҳо дар сурате истифода мешавад, ки агар дар созишномаи иштирокчиёни низоми иттилоотӣ имконияти истифодаи он пешбинӣ шуда бошад. Ҳангоми истифодаи имзои электронии одӣ калиди санчиши имзо, воситаҳои имзои электронӣ ва сертификати калиди санчиши имзо истифода намешаванд.

Имзои электронии мукаммал бо калиди имзои электронӣ тасдиқ карда мешавад. Калиди имзои электронии мукаммал аз ҷониби субъектҳое, ки имзои электронии мукаммалро дар гардиши ҳуҷҷатҳои дохилӣ ё низоми иттилоотии корпоративӣ истифода мебаранд, мустақилона таҳия карда мешавад. Имзои электронии мукаммал бояд маълумот дар бораи дорандаи имзои электронӣ ва силсилаи калидро дар бар гирад.

Имзои электронии ҳифзшуда танҳо ҳангоми имзои ҳуҷҷатҳои электронии ҳифзшуда истифода мешавад. Ҳуҷҷати электронии ҳифзшуда ва имзои электронии ҳифзшуда бояд маълумот дар бораи дорандаи имзои электронӣ, рақами сертификат ва муҳлати амали онро доро бошанд;

- *дуюм*, қоидаҳое, ки дар КМ пешбинӣ шуда, дар Кодекси граждании ҚТ чунин қоидаҳо пешбинӣ намешуданд. Ба сифати чунин қоидаҳо муқаррароти КМ оид ба ҳуқуқҳои рақамӣ мисол шуда метавонанд.

Дар КМ ҳуқуқҳои рақамӣ як маротиба ва танҳо дар қисмати танзими шартномаи хариду фурӯш ба таври умумӣ дарҷ карда шудааст. Аз ҷумла, тибқи қисми 3 моддаи 521 КМ “муқаррароти пешбиниамудаи ҳамин параграф нисбат ба фурӯши ҳуқуқҳои молумулкӣ, аз ҷумла ҳуқуқҳои рақамӣ, татбиқ карда мешаванд, агар аз муҳтаво ё хусусияти ин ҳуқуқҳо тартиби дигар барнаояд”.

Таҳлили муқаррароти дарҷгардида нишон медиҳад, ки:

а) ҳуқуқҳои рақамӣ дар КМ ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ эътироф карда мешаванд;

б) ҳуқуқҳои рақамӣ дар КМ ба сифати яке аз навъҳои ҳуқуқҳои молумулкӣ эътироф карда мешаванд;

в) ҳуқуқҳои рақамӣ тибқи КМ метавонанд объекти шартномаи хариду фурӯш баромад намоянд, аммо дар ин асно бояд муҳтаво ва хусусияти ин ҳуқуқҳо ба назар гирифта шаванд.

Бинобар сабаби хусусияти навгониро доштани масъалаи мазкур онро ба таври васеътар баррасӣ мекунем.

А) Ҳуқуқи рақамӣ – объекти ҳуқуқҳои маданӣ.

Мусаллам аст, ки ба сифати объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ молу мулк баромад намуда, ба тамоми объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ пеш аз ҳама хусусияти муомилотпазирии (гардишпазирии) онҳо ва чун қоидаи умумӣ музднок будани онҳо хос мебошанд. Маҳз ҳамин ду хусусияти асосӣ, ки дар баробари дигар хусусиятҳои объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ дарҷ карда мешаванд, онҳоро ба сифати объекти ҳуқуқҳои субъективии иштирокдорони муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ эътироф намуда, онҳо дар муомилоти маданӣ-ҳуқуқӣ ширкат меварзанд.

Муомилотпазирии объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ имконияти аз як субъект ба субъекти дигар гузаштани онҳоро тақозо намуда (қисми 1 моддаи 137 КМ), бо ин хусусияти худ объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ ба

молу мулк (неъматҳои молумулкӣ ва ҳуқуқҳои молумулкӣ), инчунин неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ тақсим карда мешаванд (моддаи 136 КМ).

Молу мулк чун категорияи умумӣ ва дарбаргирандаи тамоми объектҳои муомилотпазир дар худ неъматҳои молумулкӣ ва ҳуқуқҳои молумулкиро таҷассум менамояд. Қобили зикр аст, ки дар КМ намудҳои объектоне, ки ба сифати молумулк эътироф карда мешаванд, ба таври пурра дарҷ карда нашуда, КМ намудҳои онҳоро кушода боқӣ мемонад. Зеро дар муомилоти маданӣ-ҳуқуқӣ метавонанд дигар объектҳои, ки дар КМ дарҷ карда нашудаанд, ширкат варзанд. Аммо, тамоми ин объектҳои дарҷнагардида низ бояд ба қоидаҳои умумии дар КМ нисбати объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ пешбинишуда ҷавобгуй бошанд.

Вобаста ба ҳуқуқҳои рақамӣ ҳамчун объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ қайд намудан лозим аст, ки ҳуди КМ ҳуқуқҳои рақамиро ба сифати молу мулк эътироф менамояд, зеро онҳоро дар як қатор бо ҳуқуқҳои молумулкӣ баррасӣ намудааст (қисми 3 моддаи 521). Пас, аз ин нуқтаи назар, ҳуқуқҳои рақамӣ бояд чун ҳуқуқҳои молумулкӣ эътироф карда шуда, муомилотпазирии онҳо тибқи қоидаҳои қонунгузори маданӣ оид ба муомилотпазирии молумулк, аз ҷумла ҳуқуқҳои молумулкӣ мавриди танзим қарор дода шаванд.

Арзиши ҳуқуқҳои рақамӣ бошад, ба хусусиятҳои муомилотпазирии онҳо алоқаманд буда, васеъ паҳн шудани онҳо дар байни субъектҳои ҳуқуқҳои маданӣ ва мавҷуд будани талаботи иқтисодӣ нисбат ба чун молумулк ба баланд рафтани арзиши он таъсир хоҳад расонид.

Б) Ҳуқуқҳои рақамӣ – чун намуди ҳуқуқҳои молумулкӣ.

Ба сифати яке аз объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ ин ҳуқуқҳои молумулкӣ баромад менамоянд, ки дорои хусусиятҳои хоси худ буда, ҳангоми ба сифати объекти муносибатҳои мушаххаси маданӣ баромад намудани онҳо, танзими ин муносибатҳо зери таъсири речаи ҳуқуқи ин объектҳо хусусиятҳои хосеро соҳиб мегарданд.

Дар илми ҳуқуқи маданӣ чор намуди речаи объектҳои ҳуқуқҳои субъективии маданӣ (минбаъд – речаи маданӣ-ҳуқуқӣ) баррасӣ ва татбиқ карда мешаванд:

- *речаи маданӣ-ҳуқуқи объектҳои ҳуқуқҳои ашёӣ;*
- *речаи маданӣ-ҳуқуқи объектҳои ҳуқуқҳои уҳдадорӣ;*
- *речаи маданӣ-ҳуқуқи объектҳои ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ;*
- *речаи маданӣ-ҳуқуқи объектҳои ҳуқуқҳои корпоративӣ.¹*

¹Ниг. муфассал: О гражданско-правовой природе “цифрового имущества” // Суханов Е.А. Проблемы развития российского частного права: избранные труды 2018-2023 гг. – М.: Статут, 2023. – С.64-66.

Аз ин чор речаи маданӣ-ҳуқуқӣ, якумин фарогири танҳо ашёҳо буда, объекти ин ҳуқуқҳо ашёҳои бо нишони инфродӣ мушаххас (ашёҳои хоса), пулҳои нақд ва қоғазҳои қиматноки ҳуҷҷатӣ эътироф карда мешаванд (моддаҳои 148, 257 ва 268 КМ). Дарҷ бояд намуд, ки категорияи ашё дарбаргирандаи намудҳои гуногуни он буда, як қатор объектҳои дигари ҳуқуқҳои субъективӣ, ки дар шакли моддӣ таҷассум гардида, дар муомилоти маданӣ-ҳуқуқӣ баромад мекунанд ва чун қоидаи умумӣ ба сифати ашё эътироф карда нашаванд ҳам (масалан, ҳайвонот (моддаи 147 КМ)), аммо нисбати онҳо речаи маданӣ-ҳуқуқии ашё татбиқ карда шуда, ба ин объектҳо хусусиятҳои хоси речаи мазкур татбиқ карда мешаванд.

Се речаи маданӣ-ҳуқуқии дигар ҳуқуқҳои субъективии маданӣ асосан ҳуқуқҳои молумулкиро чун объекти худ эътироф намуда, ҳуқуқҳои молумулкии мазкур дар ин речаҳо дорои як қатор хусусиятҳоро пайдо мекунанд. Масалан, агар ҳуқуқҳои молумулкии муаллиф чун ҳуқуқи молумулкӣ баромад намуда, хусусияти мутлақро доро бошанд, ҳуқуқҳои иштирокдори ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд низ чун ҳуқуқи молумулкӣ аллакай чунин хусусиятро доро намебошанд.

Ҳуқуқҳои молумулкӣ дар шакли классикӣ ва таърихан чун объекти ҳуқуқҳои субъективии уҳдадорӣ пайдо шуда, инкишоф ёфта, то ба ҳол маҳз ба сифати объекти ин ҳуқуқҳои субъективии маданӣ боқӣ мемонад. Табиати ҳуқуқии асосии ҳуқуқҳои молумулкӣ чун объектҳои ҳуқуқҳои субъективии маданӣ (ҳуқуқҳои уҳдадорӣ) асосан имкони ҳуқуқии талаб намудани ин ё он ҳаракатро аз дигар субъектони (ё субъекти) мушаххас таҷассум менамоянд. Аз ин ҷо, *ҳангоми ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ баромад намудани ҳуқуқҳои молумулкӣ, ин муносибатҳо сохти дохилии (конструксия) муносибати байни ду субъект – кредитор ва қарздорро (новобаста аз миқдори кредитор ва қарздор) доро мегарданд*. Пас, маълум мегардад, ки дар он муносибатҳое, ки объекти онҳо ҳуқуқҳои молумулкӣ (ҳуқуқи талаб намудан) баромад менамоянд, ҳамеша ду субъекти мушаххас мавҷуданд. Зеро, ҳамеша ҳуқуқҳои молумулкӣ (ҳуқуқи талаб намудан) ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ дар худ талаби молумулкии кредиторро (соҳибҳуқуқро) нисбат ба қарздор (дорандаи уҳдадорӣ) дарҷ менамояд.

Маҳз дар ҳамин ҳолат, дар якдигар таҷассумёбии ҳуқуқҳои молумулкӣ (дар маънои субъективӣ) ва ҳуқуқҳои молумулкӣ (дар маънои объекти ҳуқуқҳои маданӣ) сурат мегирад. Вобаста ба ин, танҳо дар ин ҳолат ҳуқуқи субъективии уҳдадорӣ оид ба талаб намудан дар як вақт ҳам чун ҳуқуқи субъективӣ ва ҳам чун объекти ҳуқуқҳои субъективӣ баромад менамояд. Масалан, кредитор ҳуқуқи талаб намудани пардохти маблағро аз қарздор доро буда, метавонад дар як

вақт ин ҳуқуқи худ – ҳуқуқи талаб намуданро ба дигар субъект дар асоси ин ё он шартнома интиқол диҳад (моддаи 440 КМ).

Вале, на ҳама ҳуқуқҳои молумулкӣ (дар маънои субъективӣ), бинобар сабаби таҷассум накардани чунин талабот дар худ, ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ баромад карда метавонанд. Масалан, ҳуқуқи моликият ба сифати ҳуқуқи молумулкӣ (дар маънои субъективӣ) баромад мекунад, аммо худ ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ баромад карда наметавонад, зеро ҳуқуқи моликият аз лиҳози мазмуни худ ба молик ҳуқуқи талаб намудани содир намудани ҳаракати муайян ва ё худдорӣ намудани аз ҳаракати муайяно аз дигар субъект – қарздор намедиҳад. Чунин қоида нисбати ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин низ татбиқ карда мешавад.¹ Аз ин ҷо, ба сифати объекти ҳуқуқҳои маданӣ танҳо он ҳуқуқҳои молумулкӣ эътироф карда мешаванд, ки талаби молумулкии кредитор нисбат ба қарздорро таҷассум мекунад.

Ҳуқуқҳои рақамӣ чун ҳуқуқҳои молумулкӣ то кадом андоза ба ин гуна талабот ҷавобгӯй мебошанд, ба таври мушаххас ҳоло дар КМ дарҷ карда нашудааст. Аз ин ҷо, танзими масъалаҳои эътирофи ҳуқуқҳои рақамӣ ба сифати объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ ва эътирофи онҳо ба сифати ҳуқуқҳои молумулкӣ таҳлилҳои васеъро талаб менамоянд ва вобаста аз натиҷаи чунин таҳлилҳо қонунгузорӣ дар ин самт бояд такмил дода шавад. Дар КМ пешбинӣ карда шудани ҳуқуқҳои рақамӣ чун объекти ҳуқуқҳои маданӣ дар замони рушди технология муосир қадами устувор буда, хуб мешуд, ки дар оянда дар КМ дар қатори дигар объектҳо табиати ҳуқуқи ҳуқуқҳои рақамӣ низ ба таври мушаххас дар меъёри алоҳида дарҷ карда мешуд.

Адабиёт:

1. Василевская Л.Ю., Подузова Е.Б., Тасалов Ф.А. Цифровизация гражданского оборота: проблемы и тенденции развития (цивилистическое исследование). Монография. В 5 томах. Том 1 / Отв.редактор доктор юридических наук, профессор Л.Ю.Василевская. - М., Проспект, 2021.
2. Право цифровой экономики – 2022 (18). Ежегодник-антология / Рук. и науч.ред. д.ю.н. Рожкова М.А.- М., Статут, 2022.
3. Суханов Е.А. Проблемы развития российского частного права: избранные труды 2018-2023 гг. – М.: Статут, 2023.

¹Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Масъалаҳои баҳсноки лоиҳаи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // “Маърифати ҳуқуқӣ: масъалаҳои ҳуқуқӣ-иқтисодии заминистифодабарӣ”: маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ (11 майи соли 2024) // Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Исмоилов Ш.М. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2024.- С. 130-135.

4. Сулаймонов Ф.С. Масъалаҳои баҳсноки лоиҳаи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // “Маърифати ҳуқуқӣ: масъалаҳои ҳуқуқ-иқтисодии заминистифодабарӣ”: маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ (11 майи соли 2024) // Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Исмоилов Ш.М. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2024.- С. 130-135.

Сулаймонов Ф. С.

Фишурда

**Қонунгузории маданӣ ва иқтисоди рақамӣ
(баррасии баъзе масъалаҳои эътирофи ҳуқуқҳои рақамӣ чун объекти
ҳуқуқҳои маданӣ)**

Дар мақола оид ба масъалаҳои умумии танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан рафта, диққати асосӣ ба масъалаҳои рушди қонунгузории маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт ҷалб карда шудааст. Аз ҷумла, дар мақола мавзӯи асосии баррасӣ ин ҳуқуқҳои рақамӣ чун объекти ҳуқуқҳои маданӣ баромад намуда, дар он муаллиф аз диди назариявӣ эътирофи ҳуқуқҳои рақамиро чун объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ тибқи муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор додааст.

Сулаймонов Ф. С.

Аннотация

**Гражданское законодательство и цифровая экономика (рассмотрения
некоторых вопросов признания цифровых прав как объекта гражданских
прав)**

В статье при рассмотрении общих вопросов правового регулирования цифровой экономики в Республике Таджикистан, особое внимания уделено вопросам развития гражданского законодательство Республики Таджикистан, в частности Гражданского кодекса Республики Таджикистан в этой сфере. В частности, в статье в качестве основной темы обсуждения выступает цифровые права как объекты гражданских прав, и автором с теоретической точки зрения рассмотрены цифровые права согласно положениям Гражданского кодекса Республики Таджикистан.

Sulaymonov F. S.

The summary

Civil legislation and digital economy

(some issues of the recognition the digital rights as an objects of the civil rights)

In the article, considering general issues of legal regulation of the digital economy in the Republic of Tajikistan, special attention is paid to the development of civil legislation of the Republic of Tajikistan, in particular the Civil Code of the Republic of Tajikistan in this area. In particular, the main topic of discussion in the article is digital rights as objects of civil rights, and the author from a theoretical point of view considers digital rights in accordance with the provisions of the Civil Code of the Republic of Tajikistan.

Муқарризи мақола Ғаюризода Ш. К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Кодиров Ш.К.*

**К ВОПРОСУ О ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ
РАМОЧНОГО ДОГОВОРА**

Калидвожаҳо: шартномаи қолабӣ, шартномаи ташкилӣ, муносибатҳои ташкилӣ, шартномаи асосӣ, кодекси мадани, таснифи шартномаҳо.

Ключевые слова: рамочный договор, организационный договор, организационные отношения, базовый договор, гражданский кодекс, классификация договоров.

Key words: framework agreement, organizational agreement, organizational relations, basic agreement, civil code, classification of agreements.

За последние годы существенно вырос научный интерес к изучению правовой природы рамочных договоров. Мы полагаем, что такой интерес, в том числе связан с проведением крупных реформ гражданского законодательства Республики Таджикистан (далее - РТ), которые проводились в последние годы. Несмотря на то, что до принятия нового Гражданского кодекса РТ определения «рамочный договор» не содержался в гражданском законодательстве, однако стоит констатировать тот факт, что участники гражданского оборота довольно широко применяли конструкцию рамочного договора в практической деятельности.

* Доцент кафедры гражданского права юридического факультета РТСУ, кандидат юридических наук.

Стоит отметить, что новый ГК РТ принят 24. 12. 2022г., № 1918, где внесены изменения в общие положения обязательственного права. Новеллами являются регламентация рамочного, опционного договора, опциона на заключение договора.

Потребность участников гражданского оборота, а иногда и острая необходимость в договорном регулировании длящиеся в течение долгового времени и периодически повторяющиеся правоотношений, послужили основой для возникновения и последующего законодательного закрепления конструкции рамочного договора¹.

Помимо того, что рамочный договор (в некоторых правопорядках - договора с открытыми условиями) и некоторые элементы конструкции данного договора достаточно распространено в правопорядках иностранных государств и широко применяется на практике коммерческого оборота например, США, Франции и Германии², нами было выявлено, что договоры имеющие схожие элементы с элементами рамочных договоров находят отражение и в универсальных Принципах международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010г.³ В указанных Принципах рассматриваемый договор называется «договор с умышленно открытыми условиями». В связи с этим отметим, что данное положение свидетельствует о международном признании конструкции рамочного договора и об его использовании в практике коммерческого оборота. Для нас отрадно отметить то, что учитывая данные современные международные тенденции договорного регулирования коммерческого оборота, в действующем ГК РТ в ст. 494 предусмотрено рамочный договор.

Легальная дефиниция рассматриваемого договора закреплена в ст. 494 ГК РТ. В соответствии с ч.1 данной статьи «Рамочным договором признается договор, определяющий общие условия взаимоотношений сторон в обязательстве, которые могут быть конкретизированы и уточнены сторонами путем заключения отдельных договоров, подачи заявок одной из сторон или иным образом на основании либо во исполнение рамочного договора».

Что касается теоретических разработок рассматриваемого правового явления, то здесь отметим, что рамочный договор выступал предметом научных интересов разных исследователей в основном цивили-

¹См.: Дельцова Н.В. О рамочном договоре // Вестник ВУиТ. - 2014. - №4 - С. 2.

²См.: Ефимова Л.Г. Рамочные (организационные) договоры. – М., 2006. - С. 2-3.; Подузова Е.Б. Организационные договоры в гражданском праве. – М., 2014. [Электронный ресурс]: режим доступа: URL: <http://books.google.ru/books?id=7jAtAgAAQBAJ&pg=PT12&lpg=PT12&dq> (дата обращения: 05.06.2024г.).

³ Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА, 2010 / пер. с англ. А.С. Комарова. -М., 2013. В ст. 2.1.14 говорится, что: «если стороны намерены заключить договор, то тот факт, что они умышленно оставили какое-либо условие для согласования в ходе будущих переговоров или подлежащим определению третьим лицом, не является препятствием для возникновения договора».

стов. Приступая к анализу доктринальных разработок рамочного договора, заслуживает внимание точка зрения Л.Г. Ефимова. Указанный автор была одной из первых исследователей в пространстве стран СНГ, которая после изучения опыта зарубежных стран начала обосновать необходимость в выделении рамочного договора в гражданском законодательстве. Согласно концепции указанного автора, которая раскрывает понятие рамочного договора через призму его цели, к которым относится организация долгосрочных «деловых связей». Такая организованность продолжительных «деловых связей» по мнению автора возможно путем заключение прочих сделок, которые автор называет «договоры-приложения». Основу таких сделок должно составлять рамочный договор, и такие сделки направлены во исполнение рамочных договоров¹. Однако, при такой договорной конструкции рамочный договор теряет свою самостоятельность.

Другой автор Е. Б. Подузова рамочный договор, который составлял также область ее научных интересов рассматривает, как договор на основе, которой у сторон возникает обязанность в будущем заключат основной договор, который предусматривает условия о предмете основного договора и другие его условия, например, срок его действия².

Анализ приведенных определений указывает на неоднозначность подходов ученых к определению правовой природы рамочного договора. Л. Г. Ефимова раскрывает исследуемый договор, применяя конструкцию «базовый договор» и «договоры-приложения». Основное значение в данной конструкции имеет базовый договор, а договоры приложения участники гражданского оборота заключают во исполнение основного. Другой исследователь Е. Б. Подузова позицию которого также мы привели выше, напротив основным называет договор, который будет заключен в дальнейшем и для исполнения первоначального договора

Мы полагаем, и наше предположение основано на изучение зарубежной юридической литературы³, что основным (базовым) договором является тот договор, который стороны заключили первоначально, а последующие договоры – приложения будут заключаться во исполнение первоначального договора. Такой базовый договор будет содержать в себе общие рамки в соответствии с которыми стороны в последующем будут заключат конкретные договора.

¹ См.: Ефимова Л.Г. Рамочные (организационные) договоры.- М. : - Волтерс Клувер, 2006. - С. 3.

² См.: Подузова Е. Б. Рамочный договор (договор с открытыми условиями): первые итоги реформы гражданского права // Lex Russica. 2017. - № 6 (127). - С. 117.

³ См., напр.: Gatsi (J). Le contrat-cadre. Préface de M. Behar-Touchais. 1996. P. 4; Hoffbauer C. Der Rahmenvertrag in der Lieferbeziehung. Logos Verlag Berlin GmbH. - 2010. - S. 5.

Исследовательский интерес представляет для нас и третья позиция ученых относительно рассматриваемого вопроса. Она заключается в том, что и базовый договор и договоры – приложения являются элементами одной правовой конструкции. Например, Л. Б. Ситдикова полагает, что «рамочный договор представляет собой совокупность двух и более договоров: базового (непосредственно самого рамочного договора) и договоров-приложений (либо иных документов)»¹.

Мы полагаем, что последняя приведенная позиция относительно раскрытия правовой сущности рамочного договора является спорным. С точки зрения гражданского законодательства группа договоров, в том числе базовый и договоры-приложения как целостная правовая конструкция не могут рассматриваться как отдельный договор или соглашения. В данном случае считаем правильной позицию Е. О. Ганевой, по мнению, которой «термин «рамочный договор» должен быть зарезервирован для определения самого основного соглашения, которое является необходимым условием существования других договоров во исполнение рамочного договора. Рамочный договор образует так называемые рамки для последующих отдельных договоров. Создавая основы для будущих взаимоотношений сторон, он объединяет все последующие договоры в единое целое»².

Проведенный анализ позволяет нам утверждать о том, что рамочному договору присущи все признаки самостоятельного договора, после заключения, которого у его сторон немедленно возникают обязательства. Однако, полностью достичь общей цели ради, которого стороны заключали рамочный договор возможно, только тогда, когда стороны во исполнения базового договора будут заключать отдельные договора. Доктринальный анализ правовой сущности рамочного договора позволил нам прийти к однозначному выводу о том, что указанный договор является видом организационного договора.

Такая позиция нашло свое подтверждение в исследованиях ряда крупных ученых цивилистов. Например, Е. Б. Подузова в своей работе посвящённое изучению правовой сущности рамочного договора утверждает следующее: «с доктринальной точки зрения рамочный договор является разновидностью организационного договора»³. На имеющий организационный характер рассматриваемого договора в своем исследовании, также указывает А. Мухамеджанова и ставит рамочный дого-

¹См.: Ситдикова Л. Б. Специальные договорные конструкции, применяемые субъектами гражданских правоотношений, применительно к отдельным видам договоров // Бизнес в законе. Экон.-юрид. журн. - 2016. - № 5. - С. 198.

²См.: Ганева Е. О. Рамочный договор в гражданском праве России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. - Иркутск – 2021. – С. 41

³См.: Подузова Е. Б. Рамочный договор (договор с открытыми условиями): первые итоги реформы гражданского права // Lex Russica. 2017. - № 6 (127). - С. 116.

вор в один ряд с предварительными, учредительными и иными соглашениями¹.

Л. Г. Ефимова также подтверждая организационное составляющая данного договора, утверждает, что конструктивно рамочный договор направлен на организацию продолжающихся и длительных деловых связей².

Полагаем, что для полноценного раскрытия правовой сущности любого договора, необходимо исследовать его традиционно с позиции классической классификации гражданско-правовых договоров. Рассматриваемый нами договор в данном случае не является исключением.

Классификация договоров проводится по различным основаниям. Однако, традиционно в науке гражданского права для подобных целей применяется дихотомический метод, что означает «деление надвое». В этом смысле классификация гражданского договора предполагает его деление с учетом субъектов, их прав и обязанностей, моменте возникновения договора, их детализации и т.д.³. Использование указанных оснований позволяет выделить соответственно три пары договоров:

- односторонние и двусторонние (взаимные);
- возмездные и безвозмездные;
- также реальные и консенсуальные.

Следовательно, мы должны по указанной классификации определить является ли рамочный договор взаимным договором или нет. Согласно доктрины гражданского права «двусторонними признаются договоры, в которых каждая из сторон имеет и права, и обязанности, а односторонними - договоры, в которых у одной из сторон есть только права, а у другой - только обязанности»⁴.

В этой связи как правильно отмечает Н.Д. Егоров: «Под взаимными понимаются обязанности, возникающие одновременно у сторон одного и того же обязательства. Они имеют место только во взаимных обязательствах, в которых каждый из участников одновременно наделен правами и несет обязанности»⁵.

Изучая правовую природу рамочного договора и применяя указанную классификацию договоров можно утверждать, что рассматривае-

¹ См. Мухамеджанова А. Рамки рамочного договора // ЭЖ-Юрист. - 2014. - № 41. - С. 12.

²См.: Ефимова Л. Г. Рамочные (организационные) договоры. - М.: - Волтерс Клувер, - 2006. - С. 1.

³ См. Хамроев Ш.С. Формирование и модернизация юридической конструкции института гражданско-правового договора в Таджикистане. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2022. – С. 276.

⁴ См.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения.- М., 1997. - С. 215.

⁵См.: Комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР / Отв. ред.: проф. С.Н. Братусь, проф. О.Н. Садиков ; Всесоюз. ордена "Знак почета" науч.-исслед. ин-т сов. законодательства. - 3-е изд., испр. и доп. –М.: Юрид. лит., - 1982. – С. 266.

мый нами договор является двусторонним (взаимным). Каждая из сторон данного договора приобретает права и одновременно несет обязанности по отношению к другой стороне.

Согласно приведенному выше дихотомическому методу классификации договоров, соглашения делятся на возмездные и безвозмездные. В соответствии с положением ч. 1 ст. 485 ГК РТ «Договор, по которому сторона должна получить плату или иное встречное предоставление за исполнение своих обязанностей, является возмездным». По данному вопросу гражданское законодательство РТ предусматривает общую правило. Так, в соответствии с ч. 3 ст. 485 ГК РТ «Договор считается возмездным, если из законодательства, содержания или существа договора не вытекает иное». Данное положение соответствует природе общественных отношений, регулируемых гражданским правом.

В данном случае интересно то обстоятельство, что законодатель, используя положение ст. 485 ГК РТ при введении норм об абонентском договоре (ст. 491 ГК РТ) и опционных соглашениях (ст. 492 ГК РТ), прямо указал на возмездность, данных соглашений. Однако, при регулировании рамочных договорных отношений (ст. 494 ГК РТ) гражданское законодательство не предусмотрел имущественное предоставление сторонами в какой-либо форме.

Поддерживая позицию, большинство исследователей¹ отметим, что рамочный договор, по своей правовой сущности являясь организационным, не предполагает по своей договорной конструкции непосредственно передачу имущества, выполнение работ или оказание услуг и соответственно не предусматривает плату или иное встречное имущественное предоставление за исполнение своих обязанностей сторонами.

Особенностью использование конструкции рамочного договора участниками гражданского оборота является то обстоятельство, что являясь базовым соглашением, рамочный договор предусматривает общие условия взаимоотношений сторон в данных обязательствах, а эти общие условия будут детально регулированы и конкретизированы на основании заключения сторонами уже отдельных договоров. Условия конкретных договоров будут направлены во исполнение рамочного договора. В данном случае считаем правильным высказывание Е.О. Ганева, которая отмечает, что: «существо исходного соглашения сторон, заключающегося в фиксации их договоренностей по поводу дальнейшего сотрудничества в рамках отдельных имущественных договоров, не предполагает уплаты цены или какого-либо имущественного предоставления»².

Исходя из этого, в том смысле, в котором рамочный договор предусматривается в ст. 494 ГК РТ, данный договор не является воз-

¹ См. Райников А. С., Карелина Д. В., Мартыненко Ю. П. Договорное право: абонентские, рамочные договоры и договоры опционного типа : учеб. пособие.- Иркутск, 2019. - С. 20.

²См.: Ганева Е. О. Указ. раб. – С. 46.

мездным и соответственно в данном случае не может иметь место плата или иное встречное имущественное предоставление от другой стороны. Исходя из организационной сущности рассматриваемого договора, в данном случае может иметь место взаимное удовлетворение коммерческих интересов участников данных договорных правоотношений, в виде организации бесперебойной реализации товаров, своевременного выполнения работ или оказания услуг.

Следующая классификация договоров проводится по критерию времени к которому приурочивается возникновение договора. Иными словами, данная классификация основана на моменте возникновения юридического факта, необходимого и достаточного для признания возникновения между сторонами правовой (договорной) связи. По данному критерию гражданско-правовые договоры делятся на консенсуальные (от лат. consensus — соглашение) и реальные (от лат. res — вещь).

Консенсуальными признаются все сделки, для совершения которых достаточно достижения соглашения о совершении сделки. Имея в виду консенсуальные договоры, ч. 1 ст. 499 ГК РТ предусматривает, что: «договор признается заключенным с момента получения лицом, направившим оферту, ее акцепта». Изучая ч. 2 указанной статьи можно констатировать, что в данном случае имеется в виду реальные договоры. Соответственно положение ч. 2 ст. 499 ГК РТ предусматривает, что когда для заключения договора необходима также передача имущества, договор считается заключенным с момента его передачи.

Мы полагаем, что рамочный договор исходя из интереса каждой из сторон, и соответственно цели договора относится к консенсуальным договорам. В данном вопросе мы солидарны с позиции Л.Г. Ефимовой, которая относит рамочный договор к категории консенсуальных, обосновывая это тем, что права и обязанности у сторон рассматриваемого договора возникают с момента достижения консенсуса по всем существенным пунктам рамочного соглашения. Стоит отметить, что такая позиция относится только к рамочному (базовому) договору, что касается договоров-приложений, которые в дальнейшем будут заключаться во исполнении рамочного договора то данные договоры могут быть как реальными, так и консенсуальными¹.

Полагаем, что логично будет дальше в рамках данного исследование обратить внимание на те признаки, наличие которых позволяет нам говорить о соглашении как о рамочном договоре.

Прежде всего, проведенный анализ конструкции рамочного договора позволяет нам говорить о том, что данный договор предназначен в основном для упорядочения и организацию долгосрочных ком-

¹ См.: Ефимова Л. Г. Указ. соч. - С. 10.

мерческих отношений между сторонами, исходя из этого, данный договор носит длящийся характер¹.

В юридической литературы, учитывая организационную сущность рамочного договора, также определяют его как инструментом планирования. Конструкция данного договора предоставляет возможность сторонам согласовывать основную свою линию поведения в стандартных ситуациях один раз, и применяют это в последующем, вступая в другие договорные правоотношения между собой.

Следующий признак, который квалифицирует договор как рамочный, вытекает из легальной дефиниции данного договора содержащейся в ст. 494 ГК РТ. Из данного определения, который мы приводили выше следует, что непосредственно в рамочном договоре отсутствуют существенные условия. Для практического подкрепления данной позиции обратим внимание на судебную практику. А так как норма о рамочном договоре относительно не давно была включена в гражданское законодательства РТ для целей нашего исследования мы приводим судебную практику РФ чья законодательства схожая с нашим. Так, суд, считая соглашение о консорциуме как рамочный договор постановил, что отсутствие существенных условий договора подряда на выполнение проектных работ непосредственно в соглашении о консорциуме, само по себе не свидетельствует об отсутствии соответствующих правоотношений между сторонами, так как соглашение о консорциуме обладает признаками рамочного договора².

Проведенное исследование позволило нам сделать несколько промежуточных выводов, которые могут приблизить нас к полноценному пониманию правовой природы рамочного договора.

1. Правовая конструкция рамочного договора направлено на регулирование долгосрочных взаимоотношений сторон, в рамках которого заключаются отдельные договора (о передаче имущества, выполнении работ или оказании услуг) и в них конкретизируются условия их дальнейших взаимоотношений.

2. Исходя из первой особенности рамочных договоров, такие договора обладают своеобразной структурой, которая состоит из своего рода «основного договора» и «договоров, заключаемых во исполнение рамочного договора». Важно отметить, что конечная цель ради достижение, которой стороны заключили рамочное соглашение при этом, может быть достигнуто, только после полноценной реализации договоров – приложений³.

¹ Там же. - С. 13.

² Постановление Арбитражного суда Дальневосточного округа от 22 янв. 2019 г. № Ф03-5864/18 по делу № А73- 15950/2016 // [Электронный ресурс]: режим доступа: Консультант Плюс : справочная.-правовая. система. (дата обращения: 15.06.2024г.).

³См.: Ганева Е. О. Указ. раб.– С. 55.

3. Рамочному договору присущи два характерных признака: признак двойного согласия и определенная (типичная) цель у сторон рамочного договора (обязательства), заключающаяся в общем намерении сторон договора создать стандартизированные рамки для формирования будущих договоров на основе их первоначального соглашения.

Литература:

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. От 24. 12. 2022г., № 1918. URL: <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/constitution/>. (дата обращения: 16.05.2024).
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения.- М., 1997. – 682 с.
3. Ганева Е. О. Рамочный договор в гражданском праве России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. - Иркутск – 2021. – 191 с.
4. Дельцова Н.В. О рамочном договоре // Вестник ВУиТ. - 2014. - №4 - С. 2 - 9.
5. Ефимова Л. Г. Рамочные (организационные) договоры / Л. Г. Ефимова. – М.: Волтерс Клувер, 2006. –104 с.
6. Комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР / Отв. ред.: проф. С.Н. Братусь, проф. О.Н. Садиков ; Всесоюз. ордена "Знак почета" науч.-исслед. ин-т сов. законодательства. - 3-е изд., испр. и доп. –М.: Юрид. лит., 1982. – 675 с.
7. Мухамеджанова А. Рамки рамочного договора // ЭЖ-Юрист.- 2014. - № 41. - С. 5 -12.
8. Подузова Е. Б. Рамочный договор (договор с открытыми условиями): первые итоги реформы гражданского права // Lex Russica. - 2017. - № 6 (127). - С. 111 - 117.
9. Подузова Е.Б. Организационные договоры в гражданском праве. – М., 2014. [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: [http:// books.google. ru/ books?id =7jAtAgAAQBAJ&pg = PT12](http://books.google.ru/books?id=7jAtAgAAQBAJ&pg=PT12) (дата обращения: 05.06.2024г.).
10. Постановление Арбитражного суда Дальневосточного округа от 22 янв. 2019 г. № Ф03-5864/18 по делу № А73- 15950/2016 // [Электронный ресурс] / Режим доступа: КонсультантПлюс : справ.-правов. система. (дата обращения: 15.06.2024г.).
11. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010 / пер. с англ. А.С. Комарова.- М., 2013.
12. Райников А. С., Карелина Д. В., Мартыненко Ю. П. Договорное право: абонентские, рамочные договоры и договоры опционного типа: учеб. пособие.- Иркутск, 2019.
13. Ситдикова Л. Б. Специальные договорные конструкции, применяемые субъектами гражданских правоотношений, применительно к

отдельным видам договоров // Бизнес в законе. Экон.-юрид. журн. 2016.- № 5. - С. 180 - 198.

14. Хамроев Ш.С. Формирование и модернизация юридической конструкции института гражданско-правового договора в Таджикистане. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2022. – 441 с.

15. Gatsi (J). Le contrat-cadre. Préface de M. Behar-Touchais. -1996.- P. 4.

16. Hoffbauer C. Der Rahmenvertrag in der Lieferbeziehung. Logos Verlag Berlin GmbH.- 2010.- P. 5.

Қодиров Ш.К.

Фишурда

Оид ба масъалаи табиати ҳуқуқии шартномаи қолабӣ

Мақола ба қонунгузори муосири маданӣ, доктринаи сивилистӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ асос ёфта, омӯзиши тарҳи шартномаи қолабӣ дар партави ислоҳоти ҳуқуқи маданӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом ёфтааст. Шартномаи қолабӣ ҳамчун сохтори мустақили шартномавӣ ҳисобида мешавад. Қайд карда мешавад, ки созишномаи қолабӣ дорои тамоми хусусиятҳои шартномаи мустақил аст, ки пас аз бастан он тарафҳои он фавран уҳдадор мешаванд. Аммо ба мақсади умумие, ки тарафҳо барои он шартномаи чорчуба бастанд, танҳо дар сурате, ки тарафҳо дар иҷрои шартномаи асосӣ шартномаи алоҳида банданд, қомилан ноил шудан мумкин аст. Барои равшан кардани моҳияти ҳуқуқии шартномаи қолабӣ хусусиятҳои он аз нуқтаи назари таснифоти асосии шартномаҳои маданӣ омӯхта шуданд. Муаллиф роҷеъ ба ин масъалаҳо ва истилоҳҳои ҳуқуқӣ нуқтаи назари худро баён мекунад.

Қодиров Ш.К.

Аннотация

К вопросу о правовой природе рамочного договора

В статье на основе современного гражданского законодательства, цивилистической доктрины и правоприменительной практики проведено исследование конструкции рамочного договора в свете реформы гражданского права и законодательства Республики Таджикистан. Рамочный договор рассматривается в качестве самостоятельной договорной конструкции. Отмечается, что рамочному договору присущи все признаки самостоятельного договора, после заключения, которого у его сторон немедленно возникают обязательства. Однако, полностью достичь общей цели ради, которого стороны заключали рамочный договор возможно, только тогда, когда стороны во исполнения базового договора заключают отдельные договоры. Для выяснения правовой природы рамочного договора было исследовано его характеристика

с точки зрения основных классификаций гражданско-правовых договоров. Автор приводит свою точку зрения относительно указанных вопросов и правовых категории.

Kodirov Sh.K.

The summary

On the question of the legal nature of the framework agreement

The article, based on modern civil legislation, civil doctrine and law enforcement practice, conducts a study of the design of a framework agreement in the light of the reform of civil law and legislation of the Republic of Tajikistan. The framework agreement is considered as an independent contractual structure. It is noted that a framework agreement has all the features of an independent agreement, after the conclusion of which its parties immediately have obligations. However, it is possible to fully achieve the common goal for which the parties entered into a framework agreement only when the parties enter into separate agreements in fulfillment of the basic agreement. To clarify the legal nature of the framework agreement, its characteristics were studied from the point of view of the main classifications of civil contracts. The author gives his point of view regarding these issues and legal categories.

Рецензент статьи Сохибзода М. М. – кандидат юридических наук, доцент.

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Қодирзода С. С.*

**МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ҲОССИ МИЁНАРАВИ
ИТТИЛООТӢ**

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, қонун, интернет, иттилоот, миёнарав, миёнарави иттилоотӣ, мафҳуми миёнарави иттилооти, оператори алоқа, провайдер, хостинг, хост-провайдер, шабакаи телекоммуникатсионӣ.

Ключевые слова: право, закон, интернет, информация, посредник, информационный посредник, понятие информационного посредника, оператор связи, провайдер, хостинг, хост-провайдер, телекоммуникационная сеть.

Key words: law, law, Internet, information, intermediary, information intermediary, concept of information intermediary, telecom operator, provider, hosting, host provider, telecommunication network.

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Тел.:** +992 108 01 01 09. **G-mail:** qodirzodasaidakbar@gmail.com

Бояд гуфт, ки миёнарав ҳамчун иштирокчи касбии муомилоти маданӣ аз соли 1820 дар давлатҳои Аврупо ва баъдан дар дигар кишварҳои ҷаҳон пайдо шуд. Албатта, агар мо ба мафҳуми миёнарав назар кунем муайян карда метавонем, ки маънои миёнарав ин мобайдари ӯ шахсе, ки дар муносибатҳои маданӣ ва дигар самтҳо миёни ду субъект нақши байндароро иҷро мекунад, ба шумор меравад. Миёнаравҳоро ба чанд намуд ҷудо мекунам, аз ҷумла миёнрави иттилоотӣ, брокер, дилер ва маклер шуда, аз ҳамдигар фарқиятҳое низ доранд.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ мафҳуми брокер, дилер ва миёнаравро чунин тавсиф намудаанд¹.

Брокер истилоҳи (англ.) буда восита, миёнарав дар хариду - фурӯши ягон хел ашё ӯ муомилаи мушаххаси дигарро дар назар дорад.

Дилер (англ.) бошад, ширкат ӯ шахсе, ки вазифаи миёнрави байни харидору фурӯшандаро иҷро мекунад. Миёнарав он ки байни ду кас ӯ ду гурӯҳи бо ҳам носозгор рафтуо карда ба созиши онҳо мекушад. Бояд қайд кард, ки истилоҳе ки дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дар ҷаҳон карда шудаанд, ба кулли аз мафҳуми миёнрави иттилоотӣ фарқ мекунам, зеро брокер, дилер ва ғайра, танҳо миёнаравро дар самти хариду фуруши ашё миёни якчанд субъект ба амал мебароранд.

Миёнрави иттилоотӣ бошад, миёнаравро дар самти муомилоти объектҳои гуногуни моликияти зеҳнӣ ва активҳои рақамиро иҷро мекунад. Ҳифзи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, инчунин дастраси ба иттилоотро дар шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионро ба роҳ мемонад. Аз ин рӯ, миёнрави иттилоотиро аз дигар миёнаравони муомилоти маданӣ бо хусусияти зикргардида фарқ мекунам.

Дар ҚТ имрӯз истилоҳи миёнравии иттилоотӣ ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфтааст. Вобаста ба мафҳуми миёнравии иттилоотӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ ақидаҳои зиёде пешниҳод намудаанд. То қабули Кодекси маданӣ (24 декабри соли 2022), миёнравии иттилоотиро қонунҳои гуногун танзим менамуданд.

Мафҳуми миёнравии иттилоотӣ дар кодексҳои пештара амалкунанда ба танзим дароварда нашуда буд. Ҳамин тавр, бо инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шароити бозори иқтисодӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ падидаҳои хос ба онҳо пайдо мегарданд. Аз ҷумла пайдо шудани объектҳои нав ва намудҳои нави фаъолияти хизматрасонӣ диққати тамоми шахрвандонро ба худ

¹Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд).-Ҷилди 1. – А.-Н. // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – С.248, 467, 835.

чалб намудааст. Бо инкишоф ва пешрафти илму техника талаби замон буд, ки миёнаравии иттилоотиро дар санади дахлдоре, ки махсус барои танзими муносибатҳои маданӣ равона карда шудааст, ҷо намоянд.

Имрӯз вожаи «миёнарав» ё «миёнарав» дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ барои ифодаи субъекте равона карда шудааст, ки байни дигар субъектон фаъолияти муайянеро анҷом медиҳад. Албатта чунин субъект дар қонунгузории ҷиноятӣ, агар ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад (моддаҳои 319 ва 320 КҶ ҚТ), пас дар қонунгузории маданӣ баръакс, ба онҳо подош дода мешавад (моддаи 859 КМ ҚТ). Калимаҳои зикршударо, инчунин бо истилоҳҳои маклеру брокер ва ғайра низ ифода мекунанд¹. Истилоҳи миёнарав дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ танзим шудааст, аз ҷумла дар (моддаи 320 Кодекси меҳнати ҚТ) миёнарав вазъи ҳуқуқии ба худ хос дорад ва он барои мусоидат дар ҳалли баҳсҳои меҳнатӣ сафарбар карда мешавад.

Ҳангоми рушди ҳуқуқи иттилоотӣ дар адабиёт ва сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ибораи миёнаравони иттилоотӣ пайдо шуданд². То қабули КМ ҚТ доир ба миёнаравии иттилоотӣ меъёрҳои зиёде амал менамудаанд. Аз ҷумла дар банди 48 Қарори Ҳукумати ҚТ аз 10 июли соли 2017, № 344, дар бораи “Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмӣ вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот дар шабакаи интернет” тасдиқ шудааст, чунин пешбинӣ гардидааст: “Афзалият бояд ба ҳалли меъморӣ ва маҳсулоти барномавӣ, ки аллакай коршоямӣ худро ҳангоми ҳалли масъалаҳои мазкур исбот кардаанд, дода шавад: истифода веб-шорех ба сифати миёнаравӣ асосии дастрасӣ ба маълумот аз системаҳои иттилоотии вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот. Дигар миёнаравҳо барои истифода иҷозат дода мешаванд, аммо танҳо ба сифати илова ба технологияҳои ба веб-шорех асосёфта»³.

Бояд гуфт, ки имрӯз дар қонунгузории амалкунандаи мамлакат миёнаравии иттилоотиро провайдерон низ ном мебаранд. Албатта вобаста ба мафҳуми провайдер ақидаҳои зиёде мавҷуд аст. Аз ҷумла мафҳуми зикршуда дар Қоидаҳои фароҳамоварии хизматрасонии Интернет дар ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 8 августи соли 2001, № 389 тасдиқ шудааст ва дар банди 9 Қарори мазкур чунин муқаррар

¹ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: зери таҳрири д.и.х. проф. Узви вобастаи АИ ҚТ Маҳмудов М.А. – Душанбе: Эр – граф, 2004. – С. 286.

² Ниг.: 20 соли Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводҳои конференсияи якуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи “Ҳуқуқ ва иқтисод”, 11 октябри соли 2019 / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ Меликов У.А., номзоди илмҳои ҳуқуқ Қудратов Н.А. – Душанбе: ДДТТ, 2019. – 188 с.

³ Ниг.: Асари ишорашуда. – С-188.

шудааст: “Провайдер - оператори хадамоти телематикие, ки пайваस्तкунии техникии абонентҳоро ба шабакаи Интернет анҷом медиҳад”.

Ба ақидаи мо мафҳуми дар ин қарор зикршуда пурра ба шумор нарафта ҳамаи самтҳои мазкурро фаро намегирад. Аз ин ру мафҳуми провайдер дар асари У.А. Меликов бо номи “Иттилоот дар интернет: танзими ҳуқуқӣ” шарҳ дода шудааст: Провайдер (provider, Internet Service Provider, ISP) – ташкилоте, ки дастрасӣ ба хизматрасонии вобаста ба интернетро таъмин менамояд¹. Ҳамчунин мафҳуми провайдер дар Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи барқӣ” дода шудааст: провайдер – шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкори инфиродӣ, ки ба истифодабарандагон тавассути шабакаи алоқаи барқии оператор хизматрасонӣ менамоянд².

Мо вобаста ба мафҳуми провайдер чунин ақида дорем. Провайдер – шахси ҳуқуқӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ, соҳибкори инфиродӣ мебошад, ки дастрасии иттилоот, таъмини дастрасӣ ба хизматрасонии интернетӣ, телекоммуникатсионӣ ва эҳтимолан дигар хизматҳоро, ба монанди хостинг, почтаи электронӣ ба истифодабарандагон, соҳибони сомонаҳо тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ, операторҳо таъмин менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми миёнарави иттилоотӣ аз мафҳуми провайдер, хостинг ва хостинг-провайдер васеъ мебошад. Вобаста ба мафҳуми хостинг-провайдер бошад, чунин қайд шудааст: хостинг-провайдер (hosting provider, хостер) ин провайдерҳои хостинг аст, яъне ташкилоте, ки ба таври касбӣ бо пешниҳоди хизматҳои хостинг машғул аст³.

Дар айни замон, дар соҳаи ҳуқуқии милли тамоюли умумии тақвияти қонунгузорӣ нисбат ба масъулияти миёнаравҳои иттилоотӣ ба назар мерасад. Институти миёнаравии иттилоотӣ дар ҚТ хеле нав аст ва дар заминаи ҳуқуқи милли як падидаи беназири ҳуқуқӣ дар миқёси ҷаҳонии ҷомеаи интернетӣ мебошад. Барои ҳалли вазъи вайронкунии ҳуқуқҳои зеҳнӣ дар шабакаи Интернет, қонунгузории милли мафҳуми нави ҳуқуқии миёнарави иттилоотиро тавассути нишон додани таъиноти функционалии он (интиқол, ҷойгиркунии мавод ва иттилоот дар шабакаи иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ) қорӣ кард, онро ба таърифи алоҳида ҷудо накард, балки ҷойгоҳи онро дар муносибатҳои

¹ Ниг.: Меликов У. А. Иттилоот дар интернет: танзими ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – С. 7.

²Қонуни ҚТ « Дар бораи алоқаи барқӣ » аз 22 июни соли 2023, № 1978 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 22.09.2024).

³ Ниг.: Манбаи дастрасӣ: <http://your-hosting.ru/terms/rh/hp/> (санаи муроҷиат 18.09.2024).

ҳуқуқӣ дар соҳаи моликияти зеҳнӣ муайян кард. Аз рӯи вобаста ба моҳияти миёнарави иттилоотӣ, қонунгузор шахсеро ба муомилоти маданӣ ворид кард, ки интиқол, ҷойгиркунӣ ва дастрасӣ ба мавод ва иттилоотро дар шабакаи иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла дар шабакаи "Интернет" амалӣ мекунад ва барои вайрон кардани ҳуқуқҳои зеҳнӣ вобаста ба асосҳои умумӣ масъул аст.

Дар интернет роҳҳои ҳифзи ҳуқуқи вайроншуда миёнаравони иттилоотӣ хусусиятҳои худро доранд. Ҳамин тариқ, пешгирии амалҳои, ки ҳуқуқро вайрон мекунад ё таҳдиди вайрон кардани онро ба вуҷуд меоранд, метавонанд ҷанбаҳои гуногунро қабул кунанд, аз ҷумла ҳамчун талаби қатъ кардани фароҳам овардани шароити техникӣ, ки истифодаи онро тавассути ба ҳама расонидани филм, паёмҳои телевизионӣ, китобҳои аудиоӣ дар сайти муайян таъмин мекунад ё, масалан, ҳамчун талабот оид ба нест кардан ё қатъ кардани дастрасиро ба объектҳои ҳуқуқи муаллиф дар шабакаҳои иттилоотӣ ба роҳ мемонад.

Истилоҳи "миёнаравони иттилоотӣ" ба таври умум ба доираи васеъ, гуногун ва босуръат инкишофёбандаи провайдерҳои хизматрасонӣ, ки ба ҳамкориҳои онлайнӣ байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба миён меояд, мусоидат мекунад. Баъзеҳо корбаронро ба Интернет пайваст мекунад, коркарди маълумотро иҷозат медиҳанд ва хизматҳои веб-сомонаҳоро, аз ҷумла барои шарҳҳои корбарон ҷойгир мекунад. Дигарон маълумот ҷамъ мекунад, дар ҷустуҷӯ кӯмак мекунад, ба фурӯши молҳо ва хизматҳо мусоидат мекунад ё дигар муомилоти тиҷоратиро осон мекунад¹.

Пайдоиши субъекти нав ба зарурати пурзӯр намудани ҳифзи ҳуқуқҳои истисноии шахрвандон ва пешгирӣ намудан аз роҳзании ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ дар шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба шумор мерафт. Ҷорӣ намудани субъекти нав дар Кодекси маданияи ҚТ бешубҳа як қадами нав дар роҳи таҳкими қонунии паҳнкунии иттилоот, тиҷоратикунони натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ дар шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, инчунин инкишофи қонунгузорӣ маҳсуб ёфтааст.

Қайд намудан зарур аст, ки имрӯз мафҳуми миёнаравии иттилоотӣ шартҳо ва хусусиятҳои он дар қисми сеюми Кодекси маданияи ҚТ дар боби 68 дарҷ карда шудааст. Аз ҷумла дар қисми 1 моддаи 1251 КМ ҚТ дарҷ шудааст: "Шахсе, ки ба шабакаи иттилоотию телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет:

- мавод пешниҳод менамояд;

¹ Ниг.: Казаков Н.А. Информационные посредники в праве зарубежных стран./ International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 2021. 4-3. – С. 222.

- шахсе, ки имконияти ҷойгиронии мавод ё иттилооти барои гирифтани он заруриро бо истифодаи шабакаи иттилоотию телекоммуникатсионӣ пешниҳод менамояд;

- шахсе, ки имконияти дастрасии маводро дар чунин шабака пешниҳод мекунад миёнарави иттилоотӣ ба ҳисоб рафта, барои риоя накардани ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ дар шабакаи иттилоотию телекоммуникатсионӣ тибқи асосҳои умумии пешбининамудаи ҳамин Кодекс ҳангоми мавҷудияти гуноҳ бо назардошти хусусиятҳои муқаррарнамудаи қисмҳои 2 ва 3 моддаи мазкур масъул мебошад¹.

Ҳамчунин мафҳуми мазкурро дигар олимони низ шарҳ додаанд. Бояд қайд намуд, ки миёнарави иттилоотӣ падидаи нав дар КМ ҶТ ба шумор рафта имконияти пешниҳод ягон маълумот ва маводи муҳим дар ягон шабакаи интернетӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад.

Мафҳуми "миёнарави иттилоотӣ" як қатор шахсонро дар бар мегирад, ки дар миёни соҳиби иттилоот ва корбар ба миён меоянд. Амалҳои миёнаравҳои иттилоотӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои онҳо воқеан шартӣ татбиқи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иштирокчиёни асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Табиист, ки ҳангоми ба миён омадани ҳолатҳои баҳсбарангез масъалаи даст доштани онҳо дар содир намудани амалҳои ғайриқонунӣ масъулияти онҳо ба миён меояд. Номуайян будани мақоми ҳуқуқии миёнаравҳои иттилоотӣ яке аз монеаҳо дар роҳи рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ва таъмини дастрасии озоди кафолатноки шаҳрвандон ба иттилоот хоҳад буд.

Дар ин ҳолат меъёрҳои танзими муносибатҳои дар соҳаи миёнаравӣ, хизматрасонии алоқа ва муқаррароти умумӣ дар бораи хизматрасониҳо бояд истифода карда шаванд.

Миёнарави иттилоотӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ то ба Кодекси маданияи ҶТ ворид намудан, бо қонунҳои гуногун ба танзим дароварда мешуданд.

Дар асоси таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ мо боз як аломати хосси миёнаравҳои иттилоотиро пешниҳод менамоем:

- қобилияти аз ҷиҳати техникӣ монеъ шудан ба ҷойгиркунии ғайриқонунӣ, паҳнкунӣ ва дигар истифодаи мундариҷаи иттилоотҳои ғайриқонунӣ;

- аломати дигар ин ба шартӣ муқаррар намудани ҷавобгарӣ ба он миёнаравҳои иттилоотӣ, ки имконияти ҷойгиркунии мавод (иттилоот) ва ё дастрасӣ ба иттилоотро ҳангоми пешниҳоди саривақт, таъсир

¹Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24. 12 соли 2022, № 1918, аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид.// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024)

мерасонад, инчунин бо огоҳии дуруст, барои қатъ кардани вайронкунии ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ дар шабака чораҳои зарурӣ ва кофӣ намеандешад. Айни ҳол аломатҳои мазкур табиати ҳуқуқии ҳар як намуди миёнаравии иттилоотиро муайян мекунад, зеро ба миёнарави иттилоотӣ имкон медиҳад, ки дар баҳсҳои ҷимояи ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ дар шабака ҷавобгар бошад. Агар субъект хизматҳои алоқаи техникӣ ва автоматикунонидашударо ба таври ғайрифаъл ва бетараф ба мундариҷаи интиқолшаванда ё интишоршавандаи шахси сеюм ишора кунад, аммо аз ҷиҳати техникӣ қодир набошад, ки мундариҷаи ғайриқонуниро нест кунад ва ё дастрасӣ ба шабакаро қатъ кунад, пас ин аз моҳияти миёнаравии иттилоотӣ, ки дар қонунгузор дар меъёрҳои моддаи 1251 КМ ҚТ далолат мекунад.

Азбаски аломатҳои миёнарави иттилоотӣ бояд ба вазифаҳои он мувофиқат кунанд, пас, ғайр аз ҷузъи техникӣ ва ғайрифаъл, хусусияти фаъолияти он бояд унсурҳои фаъолияти технологиро барои ҳифз ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои дахлдор дарбар гирад. Агар шахс хизматҳои дорои хусусияти техникиро дар шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсиониро иҷро кунад, аммо қобилияти ҷой кардани мавод ё дастрасӣ ба иттилооти дар шабака мавҷуд бударо надошта бошад, пас ӯ субъект наметавонад ҳамчун миёнарави иттилоотӣ эътироф карда шавад, зеро ӯ қодир нест ҳифзи ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ ро кафолат диҳад ва ӯ чунин зарурат аз моҳияти моддаи 1251 КМ ҚТ бармеояд, ки дар мундариҷаи он табиати ҳуқуқӣ, моҳият ва хусусиятҳо, инчунин шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқии миёнаравҳои иттилоотӣ, ки ба ҳамдигар вобастаанд, муайян карда шудааст.

И. И. Козлов вобаста ба фаъолияти миёнарави иттилоотӣ чунин қайд мекунад. “Ҳамин тариқ, мо метавонем хулоса барорем, ки фаъолияти миёнаравҳои иттилоотӣ дар Интернет пешниҳоди хизмат мебошанд, на кор. Бо вучуди ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳангоми муайян кардани хусусияти ҳуқуқии хизматрасониҳои алоқа мавқеи дигар баён шудааст”¹.

Л. К. Терещенко нуқтаи назари худро вобаста ба мафҳум ва субъекти миёнарави иттилоотӣ баён кардааст², ки ба гурӯҳи миёнаравони иттилоотӣ баррасишаванда, бояд субъектҳои дохил шаванд, ки дар шабакаҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ вазифаҳои дигарро иҷро мекунанд.

Миёнарави иттилоотӣ инҳоянд:

¹Ниг.: Козлов И. И. Гражданско-правовое регулирование оказания услуг проводной телефонной связи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Волгоград, 2006. – 165 с.

² Ниг.: Терещенко Л. К. Информационные посредники в российском праве // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2016. – № 6. – С. 48.

1) шахсе, ки маводро дар шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ интиқол медиҳад, аз ҷумла шабакаҳои интернетӣ;

2) шахсе, ки имконияти интишори мавод ё иттилооти барои гирифтани он заруриро бо истифода аз шабакаи иттилооти таъмин менамояд;

3) шахсе, ки имконияти дастрасӣ ба мавод дар ин шабакаро фароҳам меорад.

Дар баробари ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикр шуда ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки то ворид намудани истилоҳи миёнаравӣ иттилоотӣ дар Кодекси маданияи ҚТ мафҳуми мазкурро дигар қонунҳо ва санадҳои меъёри ҳуқуқии кишварамон то як андозае ба танзим даровардааст.

Дар моддаи 1-и Қонуни ҚТ “Дар бораи савдои электронӣ” мафҳуми миёнаравӣ иттилоотӣ чунин муайян гаштааст: миёнаравӣ иттилоотӣ – шахсе, ки бо ташаббус ё бо фармоиши шахси дигар ҳуҷҷати электрониро мефиристад, қабул мекунад, нигоҳ медорад ва ҷиҳати мусоидат барои бастанӣ аҳдҳо дар савдои электронӣ хизмат мерасонад.¹ Мафҳуми зикршударо комил номидан мумкин нест зеро, ки дар Кодекси маданияи мафҳуми миёнаравӣ иттилоотӣ дарҷ шудааст, ки қариб тамоми паҳлуҳои миёнаравиро дарбар мегирад.

Ҳамин тариқ, бо ҷамъбасти ин гуфтаҳо, метавон хулоса кард, ки дар сатҳи қонунгузорӣ мафҳуми “миёнаравӣ иттилоотӣ” - и мазмунӣ зеринро мустақкам кардан лозим аст: миёнаравӣ иттилоотӣ – шахсест, ки мустақиман бо иттилоот ё маводҳо ва ҳамаи ҳуҷҷатҳои аз ҷониби шахсони дигар дар шабакаи Интернет тавлид намудаанд, фаъолият мекунад, инчунин хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ мерасонад, аз номи хеш амал мекунад ва фаъолияти худро дар асоси иҷозатномаи мақоми дахлдори давлати амалӣ менамояд.

Адабиёт:

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 1 июли соли 2023 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.02.2024).

2. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). – Ҷилди 1.– А.-Н. [Матн] // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис),

¹Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 12 октябри соли 2022, № 869, м. 1. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.09.2024)

Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 950с.

3. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор Маҳмудов М.А. - Душанбе: ЭР-граф, 2009. - 620 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ”, аз 12 октябри соли 2022, № 869. // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.09.2024)

5. 20 соли Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводҳои конференсияи якуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи “Ҳуқуқ ва иқтисод”, 11 октябри соли 2019 / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ Меликов У.А., номзади илмҳои ҳуқуқ Қудратов Н.А. – Душанбе: ДДТТ, 2019. – 188 с.

6. Умрилло Меликов. Иттилоот дар интернет: танзими ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 104 с.

7. Қонуни ҚТ «Дар бораи алоқаи барқӣ», аз 22 июни соли 2023, № 1978 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 22.09.2024).

8. Казаков Н.А. Информационные посредники в праве зарубежных стран // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol 2021. 4-3. 221-224 с.

9. Козлов И. И. Гражданско-правовое регулирование оказания услуг проводной телефонной связи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - Волгоград, 2006.- 198 с.

10. Терещенко Л. К. Информационные посредники в российском праве // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2016.- № 6. – С.46-51.

Қодирзода С.С.

Фишурда

Мафҳум ва аломатҳои хосси миёнаравии иттилоотӣ

Тақмили босуръати технологияҳои рақамӣ аҳамияти танзими дурусти ҳуқуқии онҳоро муайян мекунад. Аз ин рӯ, миёнаравҳои иттилоотӣ яке аз муҳимтарин иштирокдорони шабакаи Интернет ба шумор мераванд. Ҳамин тавр, дар натиҷаи фаъолияти миёнаравҳои иттилоотӣ, қорбарон мавод ва иттилоотро зуд ва самаранок мубодила мекунанд, ки ин ҳамкориҳои онлайнро байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ осон мекунад. Барои фаъолияти дуруст ва устувори миёнаравҳои иттилоотӣ механизми ҳифзи ҳуқуқӣ зарур аст, ки онҳоро аз оқибатҳои амалҳои ғайриқонунии қорбарон муҳофизат кунад. Дар ин мақола

мафҳум ва аломатҳои миёнаравии иттилоотӣ баррасӣ шуда, аломатҳои асосии миёнаравҳои иттилоотӣ ҷудо карда шудаанд. Тадқиқоти иҷрошуда имкон дод, ки номукаммалӣ танзими ҳуқуқии мафҳуми миёнаравии иттилоотӣ дар қонунгузории ватанӣ ошкор карда шавад, набудани таърифи қонунӣ баҳсҳои гуногуни ҳуқуқиро дар сафи олимони, инчунин масъалаҳои баҳсбарангезро ҳангоми таснифи миёнаравҳои иттилоотӣ ба вуҷуд меорад.

Кодирзода С.С.

Аннотация

Понятие и особые признаки информационного посредника

Быстрое совершенствование цифровых технологий создает важность их надлежащего правового регулирования. По этой причине информационные посредники являются одной из важнейших фигур в сети Интернет. Таким образом, благодаря информационным посредникам пользователи быстро и эффективно обмениваются материалами и информацией, что облегчает онлайн-взаимодействие между физическими и юридическими лицами. Для правильного и стабильного функционирования информационных носителей необходим механизм правовой защиты, защищающий их от последствий противоправных действий пользователей. В данной статье рассматриваются понятия и признаки информационных посредников, выделяются основные признаки информационных посредников. Проведенные исследования позволили выявить несовершенство правового регулирования понятия информационного посредника в отечественном законодательстве, отсутствие правового определения которого порождает различные правовые споры в рядах ученых, а также спорные вопросы при классификации информационных посредников.

Qodirzoda S.S.

The summary

The concept and special features of an information intermediary

The rapid improvement of digital technologies creates the importance of their proper legal regulation. For this reason, information intermediaries are one of the most important figures on the Internet. Thus, thanks to information intermediaries, users exchange materials and information quickly and efficiently, which facilitates online interactions between individuals and legal entities. For the proper and stable functioning of information intermediaries, a legal defence mechanism is necessary to protect them from the consequences of illegal actions of users. This article examines the concepts and attributes of information intermediaries, highlights the main features of information intermediaries. The conducted research has allowed to reveal the imperfection of legal regulation of the concept of information intermediary in

the domestic legislation, the lack of legal definition of which gives rise to various legal disputes in a number of scientists, as well as controversial issues in the classification of information intermediaries.

Муқарризи мақола Ризоева С. К. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ВБД: 347.4

Дилрабои Абдуҷаббор *

ШАРТНОМАИ МУШТАРӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ АЛОҚА

Калидвожаҳо: шартномаи муштарӣ, хизматрасониҳои иртиботӣ, таъминкунандаи хизматрасонӣ, музднокии шартнома, пардохтҳои давравӣ, сифати хизматрасонӣ, ҳуқуқи талабот, ҳимояи манфиатҳо.

Ключевые слова: абонентский договор, коммуникационные услуги, поставщик услуг, возмездность договора, регулярные платежи, качество обслуживания, право требования, защита интересов.

Key words: subscriber agreement, communication services, service provider, remuneration of the contract, regular payments, quality of service, right to claim, protection of interests.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 491 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМ ҶТ) шартнома бо иҷро аз рӯи талабот (шартномаи муштарӣ) шартномае эътироф мешавад, ки дар он анҷом додани пешниҳоди муайян (аз ҷумла пешниҳоди давравӣ, пардохтҳо ва ғайра) аз ҷониби як тараф (муштарӣ-фармоишгар) барои аз тарафи дигар (иҷрокунанда) ҳуқуқи талаб кардани анҷом додани иҷрои дар шартнома пешбинишуда тибқи теъдод, ҳаҷм ва дигар шартҳои, ки муштарӣ муайян мекунад, пешбинӣ мешавад¹.

Таҳлили қонунгузори маданияи ҶТ нишон медиҳад, ки муносибатҳо вобаста ба шартномаи муштарӣ (моддаи 491 КМ ҶТ) ва шартномаи хизматрасонӣ (моддаҳои 859–864 КМ ҶТ) ба таври алоҳида танзим карда шудаанд. Аломатҳои яхела ҳангоми бастанӣ шартномаҳои мазкур дар самти алоқа, хизматрасониҳои техникӣ,

*Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail:dilraboibdujabbor1211@gmail.com

¹Кодекси маданияи ҶТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Садои мардум. – 2023. – 2 январ. – № 1-9 (4584- 4592)- моддаи 491.

машваратӣ, бонкӣ, таълимӣ ва тиббӣ маъноӣ онро надорад, ки шартномаи муштарӣ як намуди шартномаи хизматрасонӣ мебошад. Албатта ин тавр нест, зеро шартномаи муштарӣ дар қисмати муқаррароти умумӣ оид ба шартномаҳо ҷойгир шудааст ва ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми мавҷуд набудани муқаррароти махсуси танзимкунандаи муносибатҳо меъёрҳо оиди шартномаи муштарӣ нисбат ба шартномаи хизматрасонӣ татбиқ мешавад.

Ба андешаи мо, шартномаи муштарӣ аз нуқтаи назари ҷандирӣ ва доираи уҳдадорӣ нисбат ба шартномаи хизматрасонӣ васеътар аст. Шартномаи муштарӣ метавонад якҷанд намуди хизматрасониҳоро дар бар гирад (масалан, алоқа, дастгирии техникӣ, машваратҳо ва ғайра.), ки ба таври мураббаъ пешниҳод карда мешаванд, дар ҳоле ки шартномаи хизматрасонӣ одатан ба иҷрои як вазифаи мушаххас равона шудааст. Ҳамчунин шартномаи муштарӣ на танҳо хизматрасониҳои аллакай пешниҳодшударо, балки он хизматрасониҳое, ки эҳтимолан дар оянда лозим мешаванд, низ фаро мегирад. Шартномаи хизматрасонӣ бошад, одатан ба шартҳои мушаххаси иҷроӣ қарбобаста аст. Дар баъзе ҳолатҳо, шартномаи муштарӣ метавонад истифодаи бемаҳдудӣ хизматрасониро дар давоми муҳлати шартнома пешбинӣ кунад (масалан, обуна ба алоқа ё дастрасӣ ба барномаҳо), ки ин берун аз доираи хизматрасониҳои якдафъаина ё маҳдудкардашуда мебошад. Шартномаи муштарӣ муносибатҳои дарозмуддатро дар назар дорад, ки хусусияти мураббаъ ё доимии хизматрасониҳоро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти андешаҳои боло, таҳлили мафҳум ва ҳаҷми доираи уҳдадорӣ ва имкониятҳои эҳтимолии ин шартнома мо бар он назарем, ки шартномаи муштарӣ нисбат ба шартномаи хизматрасонӣ, васеътар мебошад.

Бояд таъкид кард, ки шартномаи муштарӣ ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагонро таъмин мекунад. Меъёрҳои, ки шартномаи муштариро дар соҳаи хизматрасонии алоқа танзим мекунанд, сохторҳои доранд, ки ҳуқуқи муштарӣҳоро дар бораи гирифтани хизматрасониҳои босифат ва иттилоъ дар бораи ҳар гуна тағйирот дар шартҳои пешниҳоди хизматрасониҳо қафолат медиҳанд ва операторон муваззафанд, ин меъёрҳоро риоя кунанд, ки шароити мусоиде барои истифодабарандагон эҷод мекунад.

Ҳамчунин зикр кардан бамаврид аст, ки шартномаи муштарӣ статикӣ нест. Дар шароити рушди босуръати технологияҳо ва тағйирот дар қонунгузорӣ, тарафҳо метавонанд, ки шартҳои шартномаро ба воқеиятҳои нав мутобиқ кунанд. Ин талаб мекунад, ки ҳарду тараф омодагии ҳамкорӣ ва гуфтушунид дошта бошанд.

Шартномаи муштарӣ метавонад ҳамчун асоси рушд дар бозори хизматрасониҳои алоқа хизмат кунад. Операторон, бо риояи стандартҳои сифатӣ ва пешниҳод кардани шартҳои мутобиқшаванда, мета-

вонанд муштарӣҳои навро ҷалб кунанд ва муштарӣҳои мавҷударо нигоҳдоранд. Ин дар навбати худ ба рақобатпазирӣ ва инноватсияҳо дар соҳаи алоқа кӯмак мекунад.

Бинобар ин, омӯзиши шартномаи муштарӣ ва хусусиятҳои он барои иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои алоқа ва барои ҷомеаи умумӣ зарур аст. Фаҳмиши ин ҷанбаҳо кӯмак мекунад, ки ҳуқуқи истеъмолкунандагон ҳимоя шавад ва рушди хизматрасониҳои босифат таъмин гардад, ки ин дар ҷаҳони муосир аҳамияти муҳим дорад.

Бо назардошти афзоиши истифодаи технологияҳои муосир ва хизматрасониҳои иртиботӣ, шартномаи муштарӣ дар ҳаёти инсон нақши муҳим мебозад. Ин шартнома муносибатҳои байни таъминкунандагони хизматрасониҳои иртиботӣ ва истифодабарандагонро танзим мекунад. Дар шароити рушди бозори хизматрасониҳои иртиботӣ, фаҳмидани принципҳои коркарди шартномаи муштарӣ ба истифодабарандагон кӯмак мерасонад, ки манфиатҳои худро ҳифз кунанд ва аз хизматрасониҳои пешниҳодшуда самаранок истифода баранд.

Шартномаи муштарӣ одатан дар соҳаи телекоммуникатсия, телефонҳои мобилӣ ва статсионарӣ, провайдерҳои интернет, инчунин провайдерҳои телевизион ба имзо мерасанд. Ин шартномаҳо тавассути қонунгузориҳои маданӣ ва қонунгузориҳои махсуси соҳаи алоқа, аз ҷумла дар Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи барқӣ” аз 22 июни соли 2023, № 1978, Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи почта” аз 1 августи соли 2003, №39, Қоидаҳои фароҳамоварии хизматрасонии Интернет дар ҳудуди ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 8 августи соли 2001 тасдиқ гардидааст, танзим мешаванд.

Шартномаи муштарӣ хусусият ва табиати ҳуқуқии ҳадашро дорад, ки онро аз дигар намудҳои шартнома фарқ мекунонад. Хусусиятҳои асосии шартномаи муштарӣ ба андешаи асосноки В. И. Татаренко инҳоянд¹:

а) музднокӣ - шартномаи муштарӣ хусусияти музднок дорад, зеро як тараф хизматрасониҳоро пешниҳод мекунад ва тарафи дигар барои онҳо пардохт мекунад;

б) вобаста набудани пардохт аз талабот барои иҷрои уҳдадорӣ аз ҷониби тарафи дигар - дар доираи шартнома муштарӣ уҳдадор аст, пардохтҳоро мустақилона ва давра ба давра анҷом диҳад, новобаста аз он, ки ӯ аз хизматрасонӣ, иҷрои кор ё муомилоти ашё истифода мебарад ё не.

¹ Ниг.: Татаренко В.И. Рамочные и абонентские договоры в гражданском праве: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2018. – С.8.

в) худкифоягӣ - қарордоди мазкур барои пайдоиши уҳдадории ҳуқуқӣ ниёз ба созишномаи иловагӣ ё анҷом додани амалҳои яктарафа надорад, чун ки уҳдадориҳои он мустақилона эътибори ҳуқуқӣ доранд.

Вижагии шартномаи муштарӣ дар он аст, ки ин сохтор (сохтори намунавии шартнома) имкон медиҳад, то мавзӯи шартнома ба таври махсус муайян карда шавад, бе он ки хусусиятҳои миқдории хизматрасониҳоро дар бар гирад. Лозим ба ёдоварӣ аст, ки ҳуди маънои предмети шартнома аз нуқтаҳои назари гуногун баррасӣ мешавад¹.

Ҳамин тавр, хусусияти махсуси мушаххас кардани мавзӯи шартномаи муштарӣ дар он аст, ки дар ин ҳолат мавзӯ барои як тараф ба таъин кардани ҳаҷми дақиқ муайян карда мешавад. Мумкин аст ҳадди аққал ё ҳадди ниҳоии ҳаҷми хизматрасонӣ таъин карда шавад. Ин хусусияти умумии ҳама гуна шартномаи ҳуқуқӣ маданӣ мебошад, новобаста аз он, ки предмети он ҳамчун амал ё чун объекти олами моддӣ баромад мекунад.

Шартномаи муштарӣ пешбинӣ мекунад, ки яке аз тарафҳо (муштарӣ– фармоишгар) барои ҳуқуқи талаб кардани иҷрои пешбинишудаи шартнома аз тарафи дигар (иҷрокунанда) пардохтҳои муайян, аз ҷумла пардохтҳои давриро анҷом диҳад. Ин иҷро ё дар ҳаҷми мувофиқа кардашуда ё дар шартҳои дигар пешбинӣ шудааст, ки ҳуқуқи интиҳоб кардани ин шартҳо ба муштарӣ ҳамчун ҳуқуқи афзалиятнок дода шудааст. Тибқи чунин шартнома, муштарӣ уҳдадор аст, ки пардохтҳоро, новобаста аз амалҳои қабул кардани хизматрасониҳои пешниҳодшуда, ё аз он ки оё ӯ аз тамоми ҳаҷми хизматрасониҳои имконпазир истифода бурдааст ё не, анҷом диҳад.

Бо дарназардошти шахси ҳуқуқӣ будани яке аз тарафҳои шартномаи муштарӣ, ин шартнома бояд дар шакли хаттии одӣ баста шавад. Айни замон аксарияти шартномаҳо тавассути онлайн ё тариқи электронӣ баста мешаванд, ки мутобик ба талаботи муосири муомилоти молумулкӣ мебошад. Бахусус, раванди мазкур ба ширкатҳои мобилӣ ва алоқа хос аст².

Шартномаи муштарӣ дар соҳаи хизматрасонии алоқа байни ду тараф ба имзо мерасад:

1. Муштарӣ - фармоишгар ин шахс ё ташкилоте мебошад, ки аз хизматрасониҳои иртиботӣ ё алоқа истифода мебарад. Муштарӣ ҳуқуқи

¹Ниг.: Кулаков В.В. Теоретические и практические аспекты определения понятия “предмет договора” //Российское правосудие. 2010.№ 2. – С. 12.

² Ниг.: Соҳибзода М.М., Шерзода Б.С. Падидаҳои нави ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал / зери таҳрири Ғаюрзода Ш.К. – мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносони ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: Меҳроҷ граф, 2023. – С. 248.

гирифтани хизматрасониҳоро мувофиқи шартҳои шартнома ва ҳимояи ҳуқуқи ҳушасро, ки тавассути қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст, дорад.

2. Таъминкунандаи хизматрасонӣ – ин ташкилотест, ки хизматрасониҳои иртиботиро пешниҳод мекунад. Таъминкунандаи хизматрасонӣ муваззаф аст, ки хизматрасониҳоро мувофиқи шартҳои шартнома таъмин намояд, стандартҳои сифати хизматрасониро риоя кунад ва муҳофизати ҳуқуқи истеъмолкунандагонро таъмин кунад.

Шартномаи муштарӣ ҳам тавассути меъёрҳои умумии ҳуқуқи маданӣ ва ҳам тавассути қонунҳои махсус, ки бо иртибот ва ҳифзи ҳуқуқи муштарӣ алоқаманд мебошанд, танзим мешавад. Қонунгузорӣ талаботи минималиро барои муҳтавои шартнома, аз ҷумла ҳуқуқи вазифаҳои тарафҳоро муайян мекунад. Ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳоро Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи барқӣ” ба таври аниқ муайян намудааст. Мувофиқи қонун, операторон ва провайдерон метавонанд дар ҳолати вайрон кардани қоидаҳои истифодаи алоқаи барқӣ аз ҷониби истифодабарандагон, хизматрасониро боздоранд, ҷуброни зарари расонидашударо талаб намоянд. Муштарӣ ҳуқуқ дорад:

- дастрасӣ ба хизмати шабакаи алоқаи барқӣ дошта бошанд;
- таҷҳизоти худро мутобиқи қонун ба шабака пайваст кунанд;
- аз хизматрасонии босифат ва саривақтӣ истифода баранд;
- дар ҳолати вайрон шудани шартнома, талаб кунанд, ки зарари

расонидашуда ҷуброн шавад;

- ба мақомоти ваколатдор ё суд муроҷиат намоянд.

Операторон ва провайдерон вазифадоранд:

- хизматрасонии босифат пешниҳод кунанд;
- шартномаҳо бо истифодабарандагонро мувофиқи қоидаҳо

банданд;

- сирри гуфтугуҳо ва маълумотро ҳифз кунанд;
- ба муштарӣ маълумоти муфасссал дар бораи хизматрасонӣ

ва тағйирот дар тарифҳо пешниҳод намоянд;

- товони зарари расонидашударо пардохт кунанд.

Истифодабарандагон уҳдадоранд:

- қоидаҳои истифодаи алоқаи барқиро риоя кунанд;
- таҷҳизоти мутобиқ ба стандартҳоро истифода баранд;
- ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаро ҳангоми бастанӣ шартнома

пешниҳод намоянд;

-симкортҳои худро тибқи қоидаҳо ба қайд гиранд ва саривақт пардохт кунанд;

- амалҳое, ки ба паст шудани сифати шабака сабаб мешаванд, анҷом надиҳанд¹.

Ҳамчунин операторон ва провайдерони хизмати алоқаи барқӣ Ҳангоми муроҷиати волидайн дар бораи аз тарафи фарзанд истифода шудани хизмати алоқаи барқӣ, уҳдадоранд маълумоти дахлдорро ба таври ройгон пешниҳод намоянд.²

Иҷрои шартномаи муштарӣ чанд ҷанбаи калидии худро дар бар мегирад, ки риояи шартҳои шартномаро таъмин мекунад ва эҳтиёҷоти муштариро қонеъ мекунад. Оператор уҳдадор аст, ки хизматрасониҳоро дар муҳлате, ки дар шартнома муқаррар шудааст, таъмин кунад. Дар сурати таъхир оператор бояд муштариро дар бораи сабабҳо ва муҳлатҳои иҷрои уҳдадориҳо огоҳ созад. Муштарӣ бошад дар навбати худ бояд уҳдадориҳои худро оид ба пардохти хизматрасониҳо дар муҳлатҳои, ки дар шартнома нишон дода шудаанд, иҷро намояд.

Оператор уҳдадор аст, ки муштариро дар бораи ҳар гуна тағйирот дар шартҳои пешниҳод намудани хизматрасонӣ пешакӣ огоҳ созад. Дар ҳолати ба вуҷуд омадани баҳсҳо ё ихтилофҳо, тарафҳо бояд кӯшиш кунанд, ки онҳоро бо роҳи гуфтушунӣ ҳал кунанд. Агар баҳс ҳал нагардад, тарафҳо метавонанд ба суд барои ҳифзи ҳуқуқи худ муроҷиат кунанд.

Бояд қайд намоем, ки таъминкунандаи хизматрасонӣ барои иҷро накардани уҳдадориҳо дар ҳолатҳои форс-мажор масъулият намегирад (масалан офатҳои табиӣ ва ғайра). Муштарӣ бояд оиди чунин ҳолатҳо огоҳ карда шавад.

Шартномаи муштарӣ дар низоми танзими муносибатҳо байни муштарӣ ва операторҳои алоқа (таъминкунандаи хизматрасонӣ) ҷойгоҳи калидӣ дорад. Ин шартнома на танҳо ҳуқуқ ва вазифаҳои тарафҳоро муайян мекунад, балки ҳамчун воситаи муҳими ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон дар шароити иқтисоди рақамӣ хизмат мекунад. Шартномаи муштарӣ ба равшанӣ ва шаффофият дар муносибатҳо байни муштарӣ ва оператор кӯмак намуда, ҳар яке аз иштирокчи-

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи алоқаи барқӣ” аз 22 июни соли 2023, № 1978 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” аз 20 июни соли 2024, № 2049//Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 17.11.2024).

ён дақиқ мефаҳмад, ки кадом хизматрасониҳо, дар кадом муҳлат ва бо кадом нарх пешниҳод мешавад. Дар шароите, ки бозори хизматрасониҳои алоқа шумораи зиёди вариантҳо ва нақшаҳои тарифиро пешниҳод мекунад, дақиқ будани мазмуни хизматрасонӣ муҳим аст. Шакли дурусти шартномаи муштарӣ имкон медиҳад, ки нофаҳмиҳо ва баҳсҳое, ки метавонанд дар раванди пешниҳоди хизматрасонӣ ба вучуд оянд, пешгирӣ шаванд.

Адабиёт:

1. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Садои мардум. – 2023. – 2 январ. – № 1-9 (4584- 4592). – С. 1 – 18.

2. Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи алоқаи барқӣ” аз 22 июни соли 2023, № 1978 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.11.2024).

3. Кулаков В.В. Теоретические и практические аспекты определения понятия “предмет договора”// Российское правосудие. –2010. №2.- С. 3 – 14.

4. Соҳибзода М.М., Шерзода Б.С. Падидаҳои нави ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал // зери таҳрири Ғаюрзода Ш.К. – мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносони ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: Мехроҷ граф, 2023. – 448 с.

5. Татаренко В.И. Рамочные и абонентские договоры в гражданском праве: автореф. дис..... канд. юрид. наук:12.00.03– М., 2018.– 24 с.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон " Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кудак" аз 20 июни соли 2024, № 2049//Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 17.11.2024).

Дилрабои А.

Фишурда

Шартномаи муштарӣ дар соҳаи хизматрасониҳои алоқа

Шартномаи муштарӣ ҳамчун воситаи ҳуқуқӣ, ки муносибатҳоро байни муштарӣ ва таъминкунандаи хизматрасонӣ танзим мекунад, аҳамияти муҳими амалӣ дорад. Дар ин мақола паҳлуҳои асосии шартномаи муштарӣ дар соҳаи хизматрасонии алоқа, аз ҷумла табиати ҳуқуқии он, муҳтаво, тарафҳо, хусусиятҳои иҷро ва дигар ҷанбаҳои он мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Хусусияти шартномаи муштарӣ, фарқияти он аз дигар шартномаҳои ҳамсон,

истифодаи шартномаи мазкур дар соҳаи хизматрасониҳои алоқа баррасӣ гардидаанд.

Дилрабои А.

Аннотация

Абонентский договор в сфере услуг связи

Абонентский договор как правовой инструмент регулирующий отношения между абонентом и поставщиком услуг, имеет важное практическое значение. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты абонентского договора в сфере оказания услуг связи, включая его правовую природу, содержание, стороны, особенности исполнения и другие аспекты. Характерные черты абонентского договора, его отличия от других сходных договоров, а также анализируются использование данного договора в сфере телекоммуникационных услуг.

Dilraboī A.

The summary

Subscriber agreement in the field of telecommunication services

The Subscriber Agreement as a legal instrument regulating the relationship between the subscriber and the service provider holds significant practical importance. This article examines the key aspects of the subscriber agreement in the field of telecommunication services, including its legal nature, content, parties, performance characteristics, and other relevant aspects. The distinctive features of the subscriber agreement, its differences from other similar contracts, as well as its application in the telecommunication services sector are analyzed.

Муқарризи мақола Сангинзод Д. Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

ВБД : 347.4 (575. 3)

Сангканова Т. М.*

**НАМУДҲОИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ТАНЗИМИ
ҲУҚУҚИ МАДАНӢ**

Калидвожаҳо: асос, таснифот, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, саноатӣ, савдо, минтақаи хизматрасонӣ, минтақаи иноватсионӣ, қонунгузор, танзим, ҳавасмандкунӣ, минтақаи назоратӣ, давлат,

*Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

фаъолият, соҳибкор, намуд, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, вазифа, мақсад, имтиёз, афзалият.

Ключевые слова: основание, классификация, свободные экономические зоны, промышленные, торговые, зоны оказания услуг, инновационные зоны, законодатель, регулирование, стимулирование, зона контроля, государства, деятельность, предприниматель, виды, права, обязанности, задачи, цели, льготы, привилегия.

Key words: foundation, classification, free economic zones, industrial, commercial, service provision zones, innovation zones, legislator, regulation, stimulation, control zone, state, activity, entrepreneur, types, rights, duties, tasks, goals, benefits, privilege.

Бояд қайд намуд, ки таснифоти минтақаҳои озоди иқтисодӣ на танҳо аҳамияти амалӣ, балки аз лиҳози донишазбаркунӣ аз аҳамияти назариявӣ ҳолӣ нест. Чунин таснифот барои дарки речаи ҳуқуқии ин минтақа ҳамчун маҷмӯи ашёи ғайриманқул, ки ба маъмурияти он дода шудааст, замина мегузорад.

Моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700¹ пурра ба таснифоти он бахшида шудааст. Омили чунин таснифот “хусусияти фаъолияти минтақаи озоди иқтисодӣ” ва ё “хусусиятҳои якҷанд намуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ” бошад. Мо бо чунин “асосҳо” роziшуда наметавонем, зеро ки минтақаи мазкур ҳамчун қитъаи замин, девори муҳофизатӣ, бино, иншоот, объектҳои техникӣ, муҳандисӣ, қитъаи пайвандгари роҳи оҳан, дигар роҳҳо ва неъматҳои моддӣ ба замин алоқаманд, фаъолият карда наметавонанд. Дар ин ҷойи махсус ҷудогардида маъмурияти минтақаи озоди иқтисодӣ ва соҳибкорон фаъолият мекунанд.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ соҳибкорӣ якҷанд маъно дорад. Якум, маънои корфармой, дуюм, маънои мондани ягон кор; корчалонӣ. Истилоҳи “соҳибкор” маънои сардори кор, корфармо, хучаин, он ки кореро ба роҳ мемонад, дорад.² Чалондан маънои дигар дорад. Дар муомила (савдо) ба кор бурдани пулро ва ё бо хариду фурӯш зиёд намудани пулро чалондан меноманд³. Аз ин мафҳумҳо бармеояд, ки соҳибкорӣ яке аз намудҳои муносибатҳои молу мулкӣ мебошад.

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

² Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – О – Я. – Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008. – С. 269.

³ Ҳамон ҷо. – С. 548.

Барои дарк намудани мафҳуми “фаъолият” аз Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ истифода мекунем. Тибқи он “фаъолият” ҳамчун кӯшиш, серҳаракатӣ ва ҷиддият дар иҷрои кор, ғайрат ва ҷидду ҷаҳд дар кор фаҳмида мешавад¹. Аз ин мафҳум бармеояд, ки моҳиятан фаъолияти инсон ва ё иттиҳодияҳои онҳо табиати ҷамъиятӣ дорад, зеро бо иштироки шахсони ташаббускор ва навоар анҷом дода мешавад. Ба андешаи баҳсноки устод Раҳимзода М. З. “фаъолият, категорияи мустақил буда, аз маҷмӯи амалҳои алоҳида иборат мебошад, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни субъектҳои ҳуқуқ амалӣ мешавад. Маҷмуи амалҳои, ки ба мақсади ягона, дар фаъолияти соҳибкорӣ бошад, ноил шудан ба натиҷаи ниҳой, гирифтани фоида равона шудаанд, фаъолиятро ташкил медиҳанд.”² Ба андешаи мо истилоҳи “фаъолият” истилоҳи маҳсулӣ мебошад, бинобар ин вайро мустақил гуфтан маънои ба назар нагирифтани унсурҳои таркибии онро дорад. Фаъолият дар забони тоҷикӣ амали ҳолӣ нест, балки маънои ташаббускорӣ ва навоариро дорад. Унсуре асосии он шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқии ташаббускор ва навоар буда, бо чунин сифат на танҳо соҳибкор, балки дигар субъектҳои ҳуқуқӣ маданӣ баромад карда метавонанд. “Ноил шудан ба натиҷаи ниҳой” хосси танҳо фаъолияти соҳибкорӣ нест. Тибқи қисми 2 моддаи 3 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918, (минбаъд – КМ ҶТ) шахсони болозикр ҳуқуқҳои маданияро бо ирода ва ба манфиати худ ба даст оварда, амалӣ менамоянд³. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқу уҳдадорӣҳои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани шартҳои шартнома, ки ҳилофи қонунгузорӣ нестанд, озодаанд. Бинобар ин, “ноил шудан ба натиҷаи ниҳой” истилоҳи озод, яъне субъективӣ буда, ҳар як субъекти ҳуқуқӣ маданӣ дар муқаррар намудани он мустақил аст. Дар фаъолияти соҳибкорӣ эҳтимолияти гирифтани даромади зиёд бо сабабҳои азҳад зиёд будани таваккалӣ ба эҳтимолияти муфлисшавӣ таъдил шуданро дошта метавонад. “Гирiftани фоида” хосси танҳо фаъолияти соҳибкорӣ нест, зеро иштирокдорони дигари муносибатҳои молумулкӣ, масалан муассиса ва дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ

¹ Ҳамон ҷо. – С. 412.

² Ниг.: Раҳимзода М. З. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ // Минбари ҳуқуқшинос. – Душанбе, 2024. – № 1 – 2 (193 – 194). – С. 9.

³ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

дар асоси оинномашон метавонанд ба гирифтани фоида машғул шаванд¹.

Тибқи қисми 2 моддаи 125 КМ ҚТ “иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мебошанд. Онҳо танҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои оинномавиашон ҳуқуқ доранд ғайрифаъолияти истеҳсолӣ ва ғайрифаъолияти соҳибкорӣ анҷом диҳанд.”²

Ё мутобиқи қисми 2 моддаи 339 кодекси болозикр: “Агар мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ба муассиса иҷозат дода шуда бошад, ки ба ғайрифаъолияти даромаднок машғул шавад, дар он сурат даромад аз чунин ғайрифаъолият ва молу мулк, ки аз ҳисоби чунин даромад ба даст оварда шудааст, пурра ба ихтиёри муассиса гузашта, дар тавозуни алоҳида ба ҳисоб гирифта мешаванд.”³

Мувофиқи қисми дууми моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ”⁴ ин ҳудудҳоро ба намудҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

- саноатӣ (истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ);
- савдо ва тиҷоратӣ;
- хизматрасонӣ;
- инноватсионӣ, илмӣ – таҳқиқотӣ ва ҷорикунанда.

Мувофиқи қисми сеюми ҳамин моддаи қонун, намуди якумаш минтақае мебошад, ки ба ҳавасмандгардонии рушди соҳаи саноат равона шудааст. Ин намуди минтақаҳо бо роҳи ба низоми махсуси ҳуқуқии минтақаҳои озоди иқтисодӣ гузаронидани ташкилотҳои мавҷудаи алоҳида ва субъектони хоҷагидор таъсис дода мешаванд. Дар ин намуди минтақаҳо таҷдиди сохтор, азнавсозӣ, тағйир додани самти ғайрифаъолияти субъектони хоҷагидор бо мақсади ҷалби сармоя ба соҳаҳои афзалиятноки саноатӣ, самти инноватсионӣ, ҷорӣ намудани технологияи муосир амалӣ карда мешаванд. Ба назари мо, аз ҷониби қонунгузор истифода намудани истилоҳи “субъектони хоҷагидор” чандон дуруст нест, зеро минтақаҳои озоди саноатӣ объекти махсуси ғайрифаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Баъдан ин истилоҳ нисбати ба истилоҳи

¹ Ниг.: Ғаюрзода Ш. К. Хусусиятҳои ғайрифаъолияти соҳибкорӣ дар танзими ҳуқуқи маданӣ. // Маърифати ҳуқуқӣ – омили тақвияти тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният./ Маҷмӯи мақолаҳои конф. илмӣ – назариявии ҷумҳ. бахшида ба “Соли маърифати ҳуқуқӣ”. – Душанбе, 19. 04 соли 2024. – Душанбе: Дониш, 2024. – С. 109.

² Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.05 соли 2024).

³ Ҳамон ҷо.

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

“соҳибкор” васеътар буда, таснифоти минтақаҳои зикршударо мураккаб мегардонад.

Мувофиқи қисми чоруми ҳамин моддаи қонун, минтақаи озоди иқтисодии савдо ва тиҷоратӣ чунин ҷойи махсус мебошад, ки ҳудуди он барои такмилдиҳӣ, коркард, ба навъҳо ҷудокунӣ, борбандӣ, тамғагузорӣ ва нигоҳдории молҳои ба минтақа воридшаванда бо мақсади минбаъд ба ҳудуди гумрукии кишвар ворид намудан ва ё аз ҳудуди гумрукии давлат содир намудан истифода мегардад. Ин минтақа дар фурудгоҳҳо, истгоҳҳои роҳи оҳан, нуқтаҳои бо ҳам пайвастшавандаи магистралҳои нақлиёти автомобилгард, маҳалҳои наздисарҳадӣ ва дар қитъаҳои дигари маҳдудкардаи ҳудуди ҷумҳурӣ таъсис дода мешаванд, ки аз тариқи онҳо интиқоли байналмилалӣ молу маҳсулот мунтазам сурат мегирад. Ба андешаи мо, дар номи ин намуди минтақа истифодаи калимаи “тиҷоратӣ” ҷои нест. Дар амалияи соҳибкорӣ милли бештар истилоҳи “савдо” ва шахсоне, ки чунин хизматрасониро анҷом медиҳанд, яъне “савдогар” маъмул аст.

Мувофиқи қисми панҷуми ҳамин моддаи қонун, минтақаи озоди иқтисодии хизматрасонӣ чунин ҳудуди махсусе мебошад, ки дар он “корхонаю ташкилотҳои хӯроки умумӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, табобатӣ ва муолиҷавӣ, машваратӣ (консалтингӣ), муҳандисӣ – техникӣ (инжинирингӣ), миёнаравӣ, молиявӣ ва қарзӣ, аудиторӣ, суғуртавӣ ва дигар хизматрасониҳо ҷойгир шудаанд.”¹ Ба назари мо, дар маънидодкунии ин намуди минтақаи озоди иқтисодӣ баъзе муҳолифатҳо ҷой доранд. Сабаби онҳо дар нодуруст дарк намудани моҳияти ҳуқуқии хизматрасонӣ мебошад. Хизматрасонӣ дар ҳуқуқи маданӣ фаъолияти судманде мебошад, ки натиҷаи моддӣ надорад. Натиҷаи хизматрасонӣ дар беҳдошт, эффект ифода меёбад, аз ҷониби фармоишгар эҳсос, дарк карда мешавад. Дар ин минтақаҳо танҳо хизматрасонии музднок анҷом дода мешавад. Иҷрокунандаи онҳо на танҳо “корхонаю ташкилотҳо”, балки инчунин соҳибкорони инфиродӣ буда метавонанд.

Мувофиқи қисми шашуми ҳамин моддаи қонун, минтақаи озоди иқтисодии инноватсионӣ, илмию таҳқиқотӣ ва ҷорикунанда чунин ҳудуди махсусе мебошад, ки дар он “фаъолияти корхонаву ташкилотҳои илмию таҳқиқотӣ, илмию таълимӣ, таҷрибавию конструкторӣ, такмили ихтисос, истеҳсолоти таҷрибавӣ дар соҳаи технологияи муосири

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

истеҳсоли молу маҳсулот ва кашфиётҳои нави самараноки техникӣ (ноу - хау) ба роҳ монда мешавад.”¹

Таъсиси чунин намуди минтақаи озои иқтисодӣ танҳо дар маҳалҳои иҷозат дода мешавад, ки заминаи илмию техникӣ дошта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки ба сифати субъектони чунин минтақаҳо на танҳо “корхонаву ташкилотҳо”, балки соҳибкорони инфиродӣ ва ё шахсони воқеии эҷодкор, ба монанди селекционерҳо, барномасозҳо, ихтирокорони инфиродӣ ва дигар шахсон баромад карда метавонанд.

Ҳамин тавр, таҳлили намудҳои минтақаи озои иқтисодӣ тибқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” нишон дод, ки таснифоти он муҳолифатҳо дошта, танзими ҳуқуқи маданияи он такмилталаб мебошад.

Адабиёт:

1. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – О – Я. – Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008. – 1095с.

2. Ғаюризода Ш. К. Хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар танзими ҳуқуқи мадания. // Маърифати ҳуқуқӣ – омили тақвияти тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният. / Маҷмӯи мақолаҳои конф. илмӣ – назариявии ҷумҳ. бахшида ба “Соли маърифати ҳуқуқӣ”. – Душанбе, 19. 04 соли 2024. – Душанбе: Дониш, 2024. – С. 108 – 120.

3. Раҳимзода М. З. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ // Минбари ҳуқуқшинос. – Душанбе, 2024. – № 1 – 2 (193 – 194). – С. 9.

4. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

¹ Ҳамон ҷо.

Сангканова Т. М.

Фишурда

Намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар танзими ҳуқуқи маданӣ

Дар мақолаи мазкур муаллиф намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодиро дар танзими ҳуқуқи маданӣ таҳқиқ намудааст. Дар он моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” таҳлил шудааст. Ба андешаи муаллиф дар чор намуди минтақаи озоди иқтисодӣ натавонанд шахсони ҳуқуқӣ, балки соҳибкорони инфиродӣ ва дигар шахсони манфиатдор метавонанд иштирокчиҳои чунин минтақаҳои озоди иқтисодӣ бошанд. Аз ҷониби муаллиф баъзе муҳолифатҳо дар маънидодкунии намудҳои алоҳидаи минтақаи озоди иқтисодӣ ошкор шудааст. Чораҳои мушаххас оид ба бартараф намудани онҳо пешниҳод шудааст.

Сангканова Т. М.

Аннотация

Виды свободных экономических зон в гражданско – правовом регулировании

В данной статье автор исследует виды свободных экономических зон в гражданско – правовом регулировании. В нём анализировано статья 5 Закона Республики Таджикистан «О свободной экономической зоне». По мнению автора, в предусмотренных четырёх видах свободных экономических зон в качестве субъекта могут выступать не только юридические лица. Индивидуальные предприниматели и другие заинтересованные лица могут быть участниками различных свободных экономических зон. Автором выявлены некоторые другие противоречия в трактовке отдельных видов таких зон. Предложены меры по их устранению.

Sangkanova T. M.

The summary

Types of free economic zones in civil law regulation

In this article, the author examines the types of free economic zones in civil law regulation. It analyzes article 5 of the Law of the Republic of Tajikistan "On the free economic zone". According to the author, in the four types of free economic zones provided for, not only legal entities can act as subjects. Individual entrepreneurs and other interested parties may participate in various free economic zones. The author has identified some other contradic-

tions in the interpretation of certain types of such zones. Measures to eliminate them are proposed.

Муқарризи мақола Самадов Б. О. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ВБД: 347.4 (575.3)

Амирзода Ф.А.*

САРЧАШМАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢИ ФАЪОЛИЯТИ АССОТСИАТСИЯҲО ВА ИТТИҲОДИЯҲО

Калидвожаҳо: ассотсиатсияҳо, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ, иттифоқҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, субъектон, фаъолияти соҳибкорӣ, танзими ҳуқуқӣ, фаъолияти ассотсиатсияҳо, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, санадҳои байналмилалӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ, тартиби бақайдгирӣ, ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, азнавташкилдихӣ, барҳамдихӣ, мақомоти роҳбарикунанда.

Ключевые слова: ассоциации, объединения юридических лиц, союзы, общественные объединения, субъекты, предпринимательская деятельность, правовое регулирование, деятельность объединений, нормативные акты, международные акты, некоммерческие организации, коммерческие организации, порядок регистрации, учредительные документы, реорганизация, ликвидация, органы управления.

Key words: associations, unions of legal entities, unions, public associations, entities, entrepreneurial activity, legal regulation, activities of associations, regulatory acts, international acts, non-profit organizations, commercial organizations, registration procedure, constituent documents, reorganization, liquidation, governing bodies.

Дар идоракунии давлатӣ фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо дар ҷомеа нақши муҳим дошта, манфиатҳои гурӯҳҳои одамон ё ташкилотҳоро ифода намуда, воситаи муҳими расидан ба ҳадафҳои назаррас мебошад. Танзими ҳуқуқии фаъолияти онҳо барои таъмини адолат, устуворӣ ва самаранокии фаъолияти онҳо аҳамияти муҳим дорад.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо дар таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои аъзои онҳо нақши асосиро

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

мебозад. Қонунгузории амалкунанда қоидаҳоеро муқаррар намудааст, ки шаффофият, масъулият ва принципҳои демократиро дар ҳаёти дохилиташкилии ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо таъмин мекунанд. Ин қоидаҳои муқарраргардида, тартиби қабули қарорҳо, ҳисоботи молиявӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Дар асоси меъёрҳои мазкур ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо метавонанд манфиатҳои аъзои худро самаранок намояндагӣ намуда, дар сурати пайдо шудани низоъ ва баҳсҳо ҳуқуқҳои онҳоро ҳимоя мекунанд.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таҳкими институтҳои демократӣ мусоидат мекунанд. Иттиҳодияҳо ва иттифокҳо дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ, сафарбар намудани шаҳрвандон ба иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин, иштироки фаълоне дар равандҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ нақши калон мебозанд. Ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо аксар вақт дар рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа нақши муҳим доранд. Онҳо метавонанд манфиатҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, гуруҳҳои касбӣ ё табақаҳои иҷтимоиро ифода намуда, ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро ҳифз кунанд, инчунин, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ, инноватсия, маориф ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъият мусоидат намоянд. Танзими ҳуқуқӣ, устуворӣ ва пешгӯии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳоро таъмин мекунанд, ки бо иштироки онҳо дар рушди иҷтимоӣ ва идоракунии давлатӣ мусоидат мекунанд.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо на танҳо ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои аъзои онҳоро таъмин мекунанд, балки ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими институтҳои демократӣ ва дастгирии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Он асоси фароҳам овардани механизмҳои одилона, устувор ва муассири иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад.

Фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо одатан тибқи қонунгузории кишваре, ки онҳо дар он фаъолият мекунанд, танзим карда мешаванд.

Сатҳи аввалро заминаҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти ассотсиатсия ва иттиҳодия муайян мекунанд. Дар ин замина танзими фаъолияти ассотсиатсия ва иттиҳодия дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) танзим карда мешавад. Дар ин ҷода, мувофиқи моддаи 10 Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994, Қонуни асосии ҷумҳурӣ эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҷамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро

этироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳури ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ этирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро этироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунад. Мутобиқи моддаи 28 Конститутсияи ҚТ шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад. Конститутсия озодии фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандонро ба иттиҳодия кафолат медиҳад¹. Дар баробари ин шаҳрвандони Тоҷикистон на танҳо ҳуқуқи конституционии муттаҳид шудан дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, балки ҳуқуқи муттаҳид ба ҳар гуна иттиҳодия, аз ҷумла, динӣ, тиҷоратӣ ва ғайраро доранд².

Дар замони муосир аллакай ба таври умум этироф шудааст, ки ҳуқуқи инсон, новобаста аз он ки ӯ дар кадом кишвар зиндагӣ мекунад, на танҳо тавассути конститутсия ва тамоми низоми ҳуқуқии кишвараш, балки аз ҷониби тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳифз карда мешавад³. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966 ҳуқуқ ба ҷамъомадҳои озоиштаро этироф намуда пешбинӣ менамояд, ки ҳар як инсон ба озодии пайвастан бо дигарон, аз ҷумла, ба таъсиси иттифоқҳои касаба ва шомил шудан ба онҳо ба хоҳири ҳифзи манфиатҳои худ ҳақ дорад⁴. Худи қонунгузори иттифоқҳои касаба ҳамчун механизми ҷамъияти манфиатҳои қонунии намоёндогони касбу кори алоҳида – коргарон ба вучуд омад. Дар баробари ташаккул ва рушди низоми қонунгузори меҳнат қонунгузори иттифоқҳои касаба низ такмил ёфтааст⁵. Худи мафҳуми ассотсиатсия (иттифоқ) муддати тӯлонӣ васеъ истифода мешавад. Бинобар ин, қонунгузори вобаста ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҚТ танҳо баъд аз соли 1990 ба вучуд омадааст, ки баъзе муқарраротҳои давраи қаблӣ мақоми махсуси

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 юни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

² Ниг.: Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие // Под ред. Х.Т. Насирова - Душанбе :Изд-во РТСУ, 2005. - С. 27.

³ Ниг.: Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов. Под общей редакцией М.В. Баглая, Ю. И. Лейбо Л. М. Энтина. М.: Норма, 2004. С. 9

⁴ Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ. <file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9F%D0%B0%D0%BA%D1%82.pdf>

⁵ Ниг.: Нозакзода З. Понятие института профессиональных союзов / З. Нозакзода // Академический юридический журнал. – 2022. – № 3(43). – С. 80-84. – EDN SKDDGG.

ташкilotҳоеро, ки ба манфиати ҷамъиятӣ амал менамуданд, эътироф мекарданд.

Дар таҳқиқоти мазкур Кодекси маданияи ҶТ ҳамчун санади асосӣ эътироф мегардад, ки дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ нисбат ба он хусусияти санадҳои ҳуқуқии зертобеъ доранд. Тавре Ш.Ҷ. Мансурӣ қайд менамояд «Баҳри ба низом даровардани муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ ва ноил шудан ба дастовардҳои назарраси танзими ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмҳои яқум, дуюм ва сеюми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи муқаррароти Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст, ки (минбаъд – Кодекси маданияи ҶТ) истифода мешавад. Кодекси граждани барои танзими муносибатҳои молию пулӣ дар даврони Истиқлолият асос гардидааст. Кодекси нави граждани дар фарқият бо Кодекси граждани замони Шӯравӣ ғояҳои ҳуқуқи хусусиро эҳё намуда, усулҳои муносибати бозориро муқаррар кард, ташкilotҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратии нав ё кайҳо аз ёдрафтаҳо мавриди такмил қарор дод. Аз ин ҷо мазмунӣ муомилоти уҳдадорӣҳои пулӣ низ тағйир ёфт»¹.

Дар сохтори санадҳои меъриии ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҳуқуқиро дар соҳаи ҳуқуқ ба озодии иттиҳодияҳо танзим мекунанд, Кодекси маданияи ҶТ ҳамчун қонуни ягона, ҷои махсусро ишғол менамояд. Кодекси мазкур як қатор муносибатҳои ҷамъиятии вобаста ба ташкил, фаъолият, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихии ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ дар Тоҷикистонро бевосита танзим менамояд. Бо қабули Кодекси маданияи ҶТ, қоидаҳо дар бораи ассотсиатсия ва иттиҳодия дар м. 129, ки дар фасли «Ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ» ҷойгир карда шуданд, муқаррар гардидаанд². Дар моддаи мазкур муқаррар шудааст, ки ассотсиатсия (иттифоқ) иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ ва (ё) воқеӣ мебошад, ки ба узвияти ихтиёрӣ ё дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ба узвияти ҳатмӣ асос ёфта, барои намоёндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои умумӣ, аз ҷумла, манфиатҳои касбӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои муфиди ҷамъиятӣ, инчунин, дигар мақсадҳое, ки хилофи қонун нестанд ва хусусияти ғайритиҷоратӣ доранд, таъсис дода шудааст.

Ҳамин тавр, дар шароити фаъолияти иқтисодии серсоҳа ва рушди муносибатҳои бозорӣ таъсиси ассотсиатсия ва иттиҳодия ҳамчун шаклҳои шартномавии иттиҳодияҳои субъектҳои ҳуқуқӣ маданӣ аз механизмҳои муҳими таъмини ин раванд ба ҳисоб меравад³. Бо

¹Ниг.: Мансурӣ Ш.Ҷ. Танзими ҳуқуқии иҷроии уҳдадорӣҳои пулӣ дар низомии идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2019. – С. 24-25.

² Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

³ Ниг.:Гришаев С.П. Некоммерческие организации // Подготовлен для системы КонсультантПлюс, 2010.

дарназардошти таърихи ташаккули қонунгузории мадания Тоҷикистон, ки танзими ҳуқуқии субъектҳои номбурдари таъмин менамояд, набудани муносибати ягона ба танзими муносибатҳои пешбинишуда, дар сатҳи қонунгузории маданӣ, онҳоро ҳамчун иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие, ки дар асоси шартнома ташкил ва амал мекунанд, омехта ва таҳлил кардан зарур аст.

Одатан қонунҳо ё қоидаҳои мушаххас мавҷуданд, ки ташкил, бақайдгирӣ ва фаъолияти ассотсиатсияҳоро иттиҳодҳоро танзим мекунад. Ин қонунҳо ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои аъзоён, тартиби қабули қарорҳо, идоракунии молиявӣ ва дигар ҷанбаҳои муҳимро муайян мекунад.

Ассотсиатсия тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аслан иттиҳодияи шартномавӣ мебошад, ки бо мақсади ҳамоҳангсозии доимии фаъолияти иқтисодии корхонаҳои муттаҳид, тавассути марказонидани як ё якчанд вазифаҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ, рушди махсусгардонӣ ва кооператсия дар истеҳсолот, инчунин, барои қонеъ гардонидани талаботи иқтисодии аъзоёнаш таъсис дода мешавад. Кодекси маданӣ қоидаҳои асосии таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳоро дар бар мегирад. Аз ҷумла, ин ба вазъи ҳуқуқии ассотсиатсияҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои аъзои онҳо, тартиби идоракунӣ ва ғайра дахл дорад. Кодекси мазкур дар ташкили фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо дар Тоҷикистон нақши асосиро мебозад. Дар заминаи танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсия ва иттиҳодия Кодекси мазкур воситаи муҳимест, ки вазъи ҳуқуқӣ, принципҳои асосии фаъолият ва ҳуқуқу уҳдадорӣҳои иштирокчиёни чунин субъектҳои ҷамъиятиро муайян мекунад. Дар баробари ин зикр кардан роиҷ аст, ки кодекси мазкур иттиҳодияҳоро ҳамчун иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки дар асоси иттиҳодияи ихтиёрии шахрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ бо мақсади ҳимоя ва намоёндагии манфиатҳои умумии онҳо таъсис дода шудаанд, муайян мекунад.

Кодекси маданӣ қоидаҳои асосии ташкил, ба қайд гирифтани, азнавташкилдихӣ ва барҳам додани ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳоро муқаррар менамояд. Масалан, тибқи муқарраротҳои Кодекси маданӣ чунин иттиҳодияҳоро дар асоси оинномае таъсис додан мумкин аст, ки мақсадҳо, сохтор, тартиби қабули қарорҳо ва дигар ҷанбаҳои муҳими фаъолияти онҳоро муайян менамояд. Илова бар ин, тибқи Кодекси маданӣ, ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо қобилияти ҳуқуқӣ доранд, яъне қобилияти соҳиби молу мулк, амалӣ намудани ҳуқуқҳои маданӣ ва ба дӯш гирифтани уҳдадорӣҳо мебошад.

Кодекси маданӣ принципҳои асосии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳоро муқаррар мекунад. Масалан, тибқи он ин ташкилотҳо вазифадоранд, ки дар асоси қонунҳо ва оинномаи худ амал кунанд, ҳуқуқу манфиатҳои аъзои худро эҳтиром кунанд, идоракунӣ ва

ҳисоботи молиявии шаффофро ба роҳ монанд. Кодекси мазкур ҳам ҳуқуқ ва ҳам уҳдадориҳои аъзоёни иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳоро муайян мекунад. Иштирокчиёни ин гуна ташкилотҳо ҳуқуқ доранд дар қабули қарорҳо иштирок кунанд, ба мақомоти роҳбарикунанда интиҳоб ва таъин шаванд, дар бораи фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо маълумот гиранд. Аз ҷониби дигар онҳо низ вазифадоранд, ки қоидаҳои оинномавири роия кунанд, ҳаққи аъзогӣ супоранд, дар татбиқи мақсад ва вазифаҳои созмон ширкат намоянд.

Ҳамин тавр Кодекси маданӣ қоидаҳои асосиро дар бар мегирад, ки ба фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо дахл доранд, аз ҷумла:

- мафҳуми ассотсиатсияҳоро ҳамчун иттиҳодияи шахсони ҳуқуқӣ ва (ё) воқеӣ, ки ба узвияти ихтиёрӣ ё дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ба узвияти ҳатмӣ асос ёфта, барои намоёндагӣ ва ҷимояи манфиатҳои умумӣ, аз ҷумла манфиатҳои касбӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои муфиди ҷамъиятӣ, инчунин, дигар мақсадҳои, ки ҳилофи қонун нестанд ва хусусияти ғайритиҷоратӣ доранд, таъсис дода шудааст, муайян менамояд;

- иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ муайян мекунад, зеро ассотсиатсияҳо як шакли фаъолиятест, ки дар он ташкилотҳо ё шахсони алоҳида кӯшишҳои худро барои ҳалли мушкилоти муайян муттаҳид мекунанд;

- тартиби иштирок дар ассотсиатсия ва иттиҳодияҳоро муқаррар менамояд;

- ҳуқуқ ва уҳдадориҳои аъзои ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳоро муайян менамояд;

- сохтор ва салоҳияти мақомоти роҳбарикунандаи ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо, аз ҷумла ҷаласаҳои аъзоён, мақомоти иҷроия ва ғайраро танзим менамояд;

- тартиби қатъи фаъолияти иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳоро, аз ҷумла барҳамдиҳӣ ва азнавташкилдиҳиро муайян мекунад.

Қобили тазаккур аст, ки Кодекси маданияи ҚТ дар танзими фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо, таъмини ҳифзи ҳуқуқӣ ва устувории фаъолияти онҳо нақши муҳим дорад. Санади мазкур принсипҳо ва ҳуқуқҳои асосии иштирокчиёни ҷунин ташкилотҳоро муайян намуда, барои рушди бомуваффақияти онҳо ва татбиқи ҳадафҳо, шароит фароҳам меорад. Дар ҚТ фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо на танҳо бо Кодекси мазкур, балки бо як қатор санадҳои дигари қонунгузорӣ танзим карда мешаванд.

Дар баробари ин санади меъриии қонунгузории ғайритиҷоратӣ дар Тоҷикистонро қонунҳои махсус ташкил медиҳанд, ки нисбат ба Кодекси маданӣ ҷанбаҳои ҳуқуқии таъсис ва фаъолияти шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии субъектҳои ғайритиҷоратӣ, танзими муфассалтарро пешбинӣ мекунанд. Ҳар яке аз ин қонунҳо, стандартҳо ва тартиби

ташкили ташкилоти ғайритиҷоратии ин ё он шакли ҳуқуқиро муқаррар мекунанд¹. Масалан, танзими муфасссалтари вазъи ҳуқуқии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамчун шакли алоҳидаи ташкилию ҳуқуқӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12 майи соли 2007, № 258 оварда шудааст.

Дар Қонуни мазкур меъёри мушаххас оиди ассотсиатсия ва иттифоқҳоро дар бар намегирад. Дар ҳолате, ки ин санадҳои заминавии меъёри мушаххасро оид ба иттиҳодҳои ҷамъиятӣ, ки хусусияти ғайритиҷоратӣ доранд муқаррар намекунад, аммо дар асоси муққадимаи Қонуни мазкур он ба таври умумӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи шахрвандон ба муттаҳидшавӣ дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, таъсис додан, фаъолият намудан, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим медарорад.

Дар Тоҷикистон оид ба баъзе намудҳои мушаххаси иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаклҳои ташкилию ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ қонунҳои махсус қабул карда шудаанд. Аз ҷумла, Қонуни ҶТ «Дар бораи кооператсияи матлубот», Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ», Қонуни ҶТ «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ», Қонуни ҶТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқ ва кафолатҳои фаъолияти онҳо». Ҳамаи қонунҳои дар боло зикргардида масъалаҳои мушаххаси таъсис, бақайдгирии давлатӣ, фаъолият ва барҳамдиҳии навъҳои дахлдори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаклҳои ташкилию ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратиرو ба таври кофӣ муфасссал танзим мекунанд.

Ба ғайр аз ин, як қатор қонунҳои дигар мавҷуданд, ки ба фаъолияти шаклҳои алоҳидаи ташкилию ҳуқуқии иттиҳодҳо дар соҳаҳои дахлдори фаъолият фаслҳои махсус доранд. Масалан, Қонуни ҶТ «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд», ки фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиеро, ки амалиёти маблағгузори хурдро анҷом медиҳанд, танзим менамояд. Қонуни ҶТ «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок», ки таъсиси биржаи фондиро ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратиرو дар шакли ҷамъияти саҳоми пешбинӣ менамояд, ва ғайра.

Қонунҳои махсусе ҳастанд, ки бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкорӣ ё намояндагӣ ва ҳифзи моликияти шахсони ҳуқуқӣ имкони таъсиси иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои гуногунро пешбинӣ мекунанд. Масалан, Қонуни ҶТ «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон».

¹ Ниг.: Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие// Под ред. Х.Т. Насирова - Душанбе :Изд-во РТСУ, 2005. - С. 27.

Дар баробари ин қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ»¹ дар танзими фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо бо сабабҳои асосии зерин муҳим аст:

-қонун тартиби бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳоро муқаррар мекунад. Он талаботи ҳуҷҷатҳо ва тартиби пешниҳоди аризаро барои бақайдгирӣ муайян мекунад, ки шаффофият ва қонунии таъсиси чунин ташкилотҳоро таъмин менамояд;

-қонуни тартиби ворид намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ва дигар ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо, аз ҷумла тағйир додани ном, суроға, ҳайати мақомоти идоракунӣ ва дигар маълумоти заруриро танзим менамояд;

-тартиби барҳам додан ва азнавташкилдихии шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла ассотсиатсияҳоро муқаррар менамояд, ки имкон медиҳад тартиби қонуни ва устувори катъи фаъолияти онҳо;

- қонун пешбурди феҳристи расмӣ шахсони ҳуқуқии ба қайдгирӣ фаро гирифташуда пешбинӣ мекунад, ки дастрасии аҳоли, мақомоти давлатӣ ва дигар шахсони манфиатдорро ба маълумот дар бораи вазъият ва фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо фароҳам меорад;

- тартиби бақайдгирии давлатӣ, ки қонуни мазкур танзим мекунад, вазъи ҳуқуқии ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳоро таъмин менамояд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки фаъолияти худро тибқи қонун амалӣ намоянд. Ҳамин тариқ, Қонуни мазкур дар таъмини қонуният, шаффофият ва самаранокии фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо дар Тоҷикистон нақши муҳим дорад.

Инчунин санадҳои қонунгузорино низ қайд намудан мумкин аст, ки паҳлуҳои гуногуни фаъолияти иттиҳодҳо ва ассотсиатсияҳоро танзим менамоянд. Масалан, Кодекси андоз тамоми муносибатҳои андозеро, ки ҳангоми татбиқи мақсад ва вазифаҳои дар назди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ гузошташуда ба миён меоянд, танзим менамояд. Кодекси андоз як қатор муқарраротро дар бар мегирад, ки фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳоро танзим мекунад, аз ҷумла қоидаҳои андозбандии ғайритаҷриба, ки ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳо аз фаъолияти онҳо мегиранд, муқаррар мекунад. Ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо одатан аз рӯи меъёри муайянкардаи қонун андоз аз даромадро месупоранд. Барои баъзе намудҳои фаъолият, ки ассотсиатсияҳо ва иттиҳодҳо анҷом медиҳанд, низомҳои махсуси андоз ё имтиёзҳо татбиқ карда мешаванд. Масалан, тибқи м. 169 Кодекси андози Ҷумҳурии

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ" аз 19 майи соли 2009, № 508 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.316.

Тоҷикистон, агар иттиҳодия ба ғаёлияти мадания маърифатӣ машғул бошад, он метавонад аз супоридани андоз аз даромад озод карда шавад.

Кодекси андоз қоидаҳои андозбандии молу мулкӣ ассотсиатсия (иттиҳодно) муқаррар менамояд. Талаботро барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисобот ба мақомоти андоз муқаррар мекунад. Ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо бояд баҳисобгирии даромад ва хароҷотро пешбаранд, инчунин дар бораи ғаёлияти молиявии худ дар мӯҳлати муқарраршуда ҳисобот пешниҳод кунанд. Ин муқаррароти Кодекси андоз ба таъмини қонунӣ ва шаффофияти андозбандии ғаёлияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо, инчунин танзими муносибатҳои андоз дар соҳаи ғаёлияти онҳо нигаронида шудаанд.

Адабиёт:

1. Голованов А.К. Субстанциональные аспекты генезиса и сущности юридического лица. - Душанбе, 2006. – 180 с.
2. Нозакзода З. Понятие института профессиональных союзов // Академический юридический журнал. – 2022. – № 3(43). – С. 80-84.
3. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империял, 2017. – 185 с.
4. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2023).
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).
6. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов. // Под общей редакцией М.В. Баглая, Ю. И. Лейбо Л. М. Энтина.- М.: Норма, 2004.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ" аз 19 майи соли 2009, № 508 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.316.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ”, аз 12.05.2005 №258. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №5, мод. 363; с. 2008, №3, мод. 202; с.2010, №7, мод. 554; с.2013, №3, мод.202; Қонунҳои ҚТ аз 8.08.с.

2015, № 1210; аз 23.11.2015 с., № 1242; аз 02.01.2019 с., № 1575; ҚҚТ аз 25.06.2021 с., №1801.

9. Мансурӣ Ш.Қ. Танзими ҳуқуқи иҷрои уҳдадориҳои пулӣ дар низомии идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2019.
10. Правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций. Учебное пособие// Под ред. Х.Т. Насирова - Душанбе :Изд-во РТСУ, 2005.

Амирзода Ф.А.

Фишурда

Сарчашмаҳои танзими ҳуқуқи фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи сарчашмаҳои танзими фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо меравад. Танзими ҳуқуқи фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо дар асоси қонунгузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор додашуда, тарзи дурусти фаъолияти онҳо бо дарназардошти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон, қонунҳое, ки бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкорӣ ё намояндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои моликияти шахсони ҳуқуқӣ имкони таъсиси иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои гуногунро пешбинӣ мекунад, оварда шудааст. Дар баробари ин, зарурати муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» дар танзими фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо дарҷ карда мешавад. Қобили тазаккур аст, ки Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо, таъмини ҳифзи ҳуқуқӣ ва устувориҳои фаъолияти онҳо нақши муҳим дорад. Санади мазкур принципҳо ва ҳуқуқҳои асосии иштирокчиёни чунин ташкилотҳоро муайян намуда, барои рушди бомуваффақияти онҳо ва татбиқи ҳадафҳо шароити ҷаҳорҷӯба фароҳам меорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодҳо на танҳо бо Кодекси мазкур, балки бо як қатор санадҳои дигари қонунгузорӣ танзим карда мешаванд. Бояд зикр намуд, ки танзими ҳуқуқи фаъолияти ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳо на танҳо ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои аъзои онҳоро таъмин мекунад, балки ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими институтҳои демократӣ ва дастгирии рушди иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Амирзода Ф.А.

Аннотация

Источники правового регулирования деятельности ассоциаций и союзов

В данной статье говорится об источниках регулирования деятельности ассоциаций и союзов. Анализируется правовое регулирование деятельности ассоциаций и союзов на основе отечественного и международного законодательства, представлен правильный способ их деятельности с учетом нормативных правовых актов. Вместе с тем, были представлены законы, предусматривающие возможность создания различных союзов и ассоциаций в целях координации предпринимательской деятельности или представительства и защиты имущественных интересов юридических лиц. При этом в регулирование деятельности ассоциаций и союзов включена необходимость положений законодательства Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей». Важно подчеркнуть, что Гражданский кодекс Республики Таджикистан играет важную роль в регулировании деятельности ассоциаций и союзов, обеспечении правовой защиты и стабильности их деятельности. Этот закон определяет основные принципы и права участников таких организаций и обеспечивает рамочные условия для их успешного развития и реализации целей. В Республике Таджикистан деятельность ассоциаций и союзов регулируется не только настоящим Кодексом, но и рядом других законодательных актов. Следует отметить, что правовое регулирование деятельности ассоциаций и союзов не только обеспечивает защиту прав и интересов их членов, но и способствует развитию гражданского общества, укреплению демократических институтов и поддержке социально-экономического развития.

Amirzoda F.A.

The summary

Sources of legal regulation of the activities of associations and unions

This article discusses the sources of regulation of the activities of associations and unions. It analyzes the legal regulation of the activities of associations and unions based on domestic and international legislation, presents the correct way of their activities taking into account regulatory legal acts. At the same time, laws were presented that provide for the possibility of creating various unions and associations for the purpose of coordinating entrepreneurial activities or representing and protecting the property interests of legal entities. At the same time, the regulation of the activities of associations and unions includes the need for the provisions of the legislation of the Republic of Tajikistan "On state registration of legal entities and

individual entrepreneurs". It is important to emphasize that the Civil Code of the Republic of Tajikistan plays an important role in regulating the activities of associations and unions, ensuring legal protection and stability of their activities. This law defines the basic principles and rights of participants in such organizations and provides framework conditions for their successful development and implementation of goals. In the Republic of Tajikistan, the activities of associations and unions are regulated not only by this Code, but also by a number of other legislative acts. It should be noted that legal regulation of the activities of associations and unions not only ensures the protection of the rights and interests of their members, but also promotes the development of civil society, strengthening democratic institutions and supporting socio-economic development.

Муқарризи мақола Саидов Ҳ. М. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**IV. ТАҚРИЗҲОИ ВОРИДШУДА
IV. ПОСТУПИВЩИЕ ОТЗЫВЫ**

ВБД: 347. 4 (575. 3)

Ғаюрзода Ш. К.*

ТАҚРИЗ БА АСАРИ УСТОД

Калидвожаҳо: давлат, рӯзноманигорӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, китоб, сифати таҳсилоти олии касбӣ, фанни таълимӣ, ташкилоти воситаи ахбори омма, иттилоот, фаъолият, ҳадаф, вазифа, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ, вазъ, реклама, объекти танзим, озодӣ, суҳан, моликияти зеҳнӣ.

Ключевые слова: государство, журналистика, правовые основы, законодательство, книга, качество высшего профессионального образования, учебная дисциплина, организации средств массовой информации, деятельность, цели, задачи, права, обязанность, ответственность, статус, реклама, объекты регулирования, свобода, слова, интеллектуальная собственность.

Key words: government, journalism, legal foundations, legislation, book, quality of higher professional education, academic discipline, media organizations, activities, goals, objectives, rights, duties, responsibilities, status, advertising, objects of regulation, freedom, speech, intellectual property.

Қайд намудан лозим аст, ки барои баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии касбӣ дар ҷумҳурӣ китоб ва воситаҳои таълимии олимону муҳаққиқони варзида намерасанд. Баъзе адабиёти таълимӣ нусхаи матни қонун ва ё барномаҳои давлатӣ буда, дар онҳо таҳлили илмӣ амалии масъалаҳои муҳимми соҳавӣ дида намешавад. Баъзан ба навиштани адабиёти таълимӣ муаллифони даст мезананд, ки барои онҳо “не, наметавонам” гуфтани гапҳо вучуд надоранд. Онҳо ба ҳама чӣ қодиранд, вале таҷрибаи калони илмӣ ва омӯзгорӣ надоранд. Бинобар ин, таҳияи чунин воситаи таълимӣ аз ҷониби устои азиз иқдоми басо муҳим аст.

Асари тақризшаванда маҳсули меҳнати эҷодии Қироншоҳ Шарифзода буда, аз лиҳози сабки илмӣ ва дарки масъалаҳои ҳуқуқии журналистика беҳамто мебошад. Дар он, пеш аз ҳама масъалаҳои умумии фанни таълимии “Асосҳои ҳуқуқии журналистика” барои донишҷӯёни курси сеюми ихтисоси – 23010800 – “Журналистикаи умумӣ” – и факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*Муқарриз, мудири кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

таҳлил шудааст (саҳ. 3 – 32.). Масалан, муаллиф мақсад, вазифа ва аҳамияти ин фанни таълимиро ба донишҷӯён дуруст ва боэътимод фаҳмонидааст. Гарчанде мавзӯи ин фанни таълимӣ ба масъалаҳои асосии ҳуқуқӣ дар танзими фаъолияти журналистон ва ташкилотҳои касбии онҳо бахшида шудааст, мавзӯҳои он низ ба таҳлили паҳлӯҳои гуногуни қонунгузорӣ, вазъи ҳуқуқии субъектон, объекти танзими ҳуқуқӣ, хусусиятҳои муҳими ташкилотҳои воситаҳои ахбори омма ва робитаи онҳо бо реклама, интихобот ҳамчун маъракаи сиёсӣ - иҷтимоӣ, Интернет ва дигар масъалаҳои муҳимми ҳуқуқи иттилоотии оммавӣ бахшида шудааст.

Боринахуст баъди мавриди амал гардидани Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 1 июли соли 2023) дар воситаи таълимӣ баъзе масъалаҳои ҳуқуқи иттилоотии маданӣ, масалан ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии шахсони воқеӣ ва дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар воситаҳои ахбори омма таҳлил шудаанд, ки манбаҳои муҳимми илмӣ доранд. Масалан, дар он асарҳои калонҳаҷми М. А. Маҳмудзода - академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, У. А. Меликов - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор ва дигар муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мавриди истифодаи мақсаднок гардидааст.

Ҷиҳати дигар ба назари мо дар ин асар муҳим он аст, ки муаллиф оид ба паҳлӯҳои норавшанӣ танзими ҳуқуқии фаъолияти журналистон бо дигар муаллифон баҳс мекунад, асоснок иброи назар намуда, мавқеи илмии худро муаррифӣ ва ҳимоя мекунад. Дар шароите, ки баъзе асарҳои дар ин соҳа интишор гардида мазмуни хабарӣ доранд. Муаллиф мустақил нест, андешаи худро озода баён намекунад. Муносибати мустақили муаллиф оид ба масъалаҳои зикршуда инфиродан муҳим аст. Муҳаққиқи воқеӣ ҳеҷ вақт аз таҳлили объективона, озод ва боэътимод дур намешавад. Андеша дорам, ки донишҷӯёни азизи мо низ чунин муносибатро дар таҳлил ва хулосабарорӣ ҷонибдор мебошанд.

Муаллиф бо истеъдоди баланди касбӣ сарчашмаҳои асосии ин фанни таълимиро ҷамъоварӣ намуда, ғангоми таҳияи матни ин ё он мавзӯи таълимӣ дуруст истифода намудааст.

Муаллиф ғангоми таҳлили мавзӯҳои алоҳидаи ин асар аз амалияи судӣ истифода намуда, ба хонанда дониши амалии худро нишон додааст. Чунин ҳолат далели он аст, ки асари мазкур хусусияти миллий дошта, аз ҳастии Тоҷикистони соҳибхитиёр бармеояд ва барои такмили танзими ҳуқуқӣ дар фаъолияти журналистон равона шудааст.

Дар замимаҳои асари зикршуда “Барномаи таълимии “Асосҳои ҳуқуқии журналистика,”” “Силлабус (барномаи васеъи кор)” аз ин фанни таълимӣ, “Намунаи тестҳо,” “Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон” ва дигар иттилооти муҳими таълимӣ

ҷойгир шудааст (саҳ. 220 – 309), ки аз мавқеи баланди касбии муаллиф гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тавр, воситаи таълимии Қироншоҳ Шарифзода “Асосҳои ҳуқуқии журналистика” барои донишҷӯёни курси сеюми ихтисоси – 23010800 – “Журналистикаи умумӣ” – и факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба талаботҳои Стандарти давлатии тахсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва талаботҳои ихтисоси зикршуда мутобиқ буда, пешниҳод дорем, ки барои интишори он Шӯрои илмию методии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон тавсия диҳад.

**V. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН
V. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.
2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.
3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.
4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).
5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полуторный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.
6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, предоставляющего статью, сведения об авторе (авторах), а также телефон и подпись.
7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:
 - а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;
 - б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.
8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.
9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.
10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.

11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.

13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство науки и высшего образования Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 3 (47)
2024**

Главный редактор: Ш. К. Гаюрзода
Зам. главного редактора: Дж. З. Маджидзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршох

Сдано в набор 00. 00. 2024 г. Подписано в печать 00. 00. 2024 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 00.
Заказ № 00. Тираж 000 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.